

Koledar

SLOVENSKE KOROŠKE

1958

Založniška in tiskarska družba z o. j. Drava

Vam tiska in dobavi

vse vrste poslovnih in osebnih tiskovin
privlačne lepake in moderne prospekte
etikete (tudi v večbarvnem tisku)
knjige in brošure — osmrtnice itd.
v najkrajšem dobavnem roku iz svoje

TISKARNE „DRAVA” Borovlje, Dollichgasse 4, in Podljubelj 41
telefon 250 in 232

Vam nudi iz zaloge:

knjige vseh slovenskih pisateljev in pesnikov
zbrana dela klasikov, romane, povesti,
pripovedke, pesmi in poezije
najboljša dela iz svetovne književnosti
domače in jugoslovanske časopise in revije
po naročilu:
vsako drugo knjigo
vse domače in inozemske časopise in revije
v svoji knjigarni

„NAŠA KNJIGA” Celovec, Gasometergasse 10 (vhod Wulfengasse)
telefon 56-24

KOLEDAR
SLOVENSKE KOROŠKE
1958

0079367/2001

KOLEDAR

1958

**SLOVENSKE
KOROŠKE**

IZDALA IN ZALOŽILA SLOVENSKA
PROSVETNA ZVEZA V CELOVCU
TISK: TISKARNA ZALOŽNIŠKE
IN TISKARSKE DRUŽBE Z O. J. DRAVA
CELOVEC — BOROVLJE

Leto 1958

je navadno leto in ima 365 dni oziroma 52 tednov in en dan.

Letni vladar je Saturn.

Začetek štirih letnih časov

Pomlad se začne 21. marca ob 4.06 uri.

Poletje se začne 21. junija ob 22.59 uri.

Jesen se začne 23. septembra ob 14.10 uri.

Zima se začne 22. decembra ob 9.40 uri.

Sončni in lunini mrki v letu 1958

V navadnem letu 1958 bosta dva sončna in en lunin mrk. Pri nas v srednji Evropi ne bosta vidna ne sončna mrka in tudi ne lunin mrk.

I. Kolobarni sončni mrk bo 19. aprila. Začetek mrka ob 1.24 uri, konec mrka ob 7.29 uri. Ta mrk bo viden v Aziji, na severnem Indijskem oceanu, na Sunda otokih in na severnem Tihem oceanu.

II. Delni lunin mrk bo 3. maja. Mrk se začne ob 13.00 uri, konec mrka ob 13.26 uri. Ta mrk bo viden v vzhodni Aziji, Avstraliji, na Tihem oceanu in južnem Lednem morju.

III. Popolni sončni mrk bo 12. oktobra. Začetek delne zatemnitve ob 19.20 uri, začetek popolne zatemnitve ob 20.17 uri, konec popolne zatemnitve ob 23.33 uri in konec delne zatemnitve ob 24.30 uri. Ta mrk bo viden na vzhodu Avstralije, na južnem Tihem oceanu, na jugozapadu Južne Amerike.

Opomba: Vse gornje ure so računane po srednjeevropskem času.

Cerkveni in državni prazniki

Novo leto 1. januarja.

Sveti trije kralji 6. januarja

Velika noč 6. in 7. aprila.

Praznik dela 1. maja.

Vnebohod 15. maja.

Binkošti 25. in 26. maja.

Sv. Rešnje Telo (Telovo) 5. junija.

Sv. Peter in Pavel 29. junija.

Velika gospojnica 15. avgusta.

Vsi sveti 1. novembra.

Brezmadežno spočetje M. D. 8. decembra.

Božič 25. in 26. decembra.

SPOMINSKI DNEVI KOROŠKIH SLOVENCEV

Vseslovenski kulturni praznik 8. februarja.

Obletnica nasilne izselitve slovenskih koroških družin 14. in 15. aprila.

Obletnica obglavljenja 13 žrtev na Dunaju 29. aprila.

Kakšno bo vreme

Še do danes niso dokazali, ali luna vpliva na vreme ali ne. Ponovna opazovanja pa le kažejo, da je na tem nekaj resnice. Herschlov vremenski ključ, ki napoveduje vreme iz luninih sprememb, je torej še precej dober vremenski prerok, posebno, če ga uporabljamo z drugimi vremenskimi napovedmi.

Herschlov ključ pravi: Če se luna spremeni:

ob uri	bo poleti (15. 4. — 15. 10.)	bo pozimi (16. 10. — 14. 4.)
od 24. do 2.	lepo	mrzlo, če je jugozapadnik
od 2. do 4.	mrzlo in dež	sneg in vihar
od 4. do 6.	dež	sneg in vihar
od 6. do 10.	spremenljivo	dež ob severozapadniku sneg ob vzhodniku
od 10. do 12.	veliko dežja	mrzlo in mrzel veter
od 12. do 14.	veliko dežja	sneg in dež
od 14. do 16.	spremenljivo	lepo in prijetno
od 16. do 18.	lepo	lepo
od 18. do 22.	lepo ob severu ali zapadniku, dež ob jugu ali jugozapadniku	dež in снег ob jugu ali jugozapadniku
od 22. do 24.	lepo	lepo

Kratko si zapomnimo lahko ta ključ takole:

1. Vreme bo tem bolj zanesljivo lepo, čim bliže polnoči se luna spremeni.
2. Vreme bo tem bolj gotovo grdo, čim bliže poldneva se luna spremeni.

Lepo bo torej, če se spremeni luna od 22. zvečer do 2. zjutraj, grdo pa če se spremeni luna od 10. dopoldne do 14. popoldne. Vmesne ure (med 2. in 10. ter med 14. in 22.) malo pomenijo; takrat vplivajo na vreme drugi vzroki bolj kakor luna.

Če Herschlov ključ napoveduje, recimo, lepo vreme za določen dan, moramo to razumeti tako, da bo okrog tega dneva, približno v teh dneh lepo.

Sonce vstopi v znamenje vodnarja dne 20., ob 14.29 uri. — Ščip ali polna luna dne 5., ob 21.09 uri / Zadnji krajec dne 12., ob 15.01 uri / Mlaj dne 19., ob 23.08 uri / Prvi krajec dne 28., ob 3.16 uri. — Dan je dolg od 8 ur 24 minut do 9 ur 25 minut.

31. Petek

Peter

ZAPISKI

1. teden

2. teden

3. teden

4. teden

5. teden

1
9
5
8

* Februar

Svečan

1. Sobota		Ignacij, škof
2. NEDELJA		Svečnica, Dar. G.
3. Ponedeljek		Blaž, škof
4. Torek		Andrej K.
5. Sreda		Agata, devica
6. Četrtek		Doroteja, Tit.
7. Petek		Romuald
8. Sobota		Janez Matajski
9. NEDELJA		Apolonija, devica
10. Ponedeljek		Sholastika
11. Torek		Lurška M. B., Adolf
12. Sreda		Evlalija
13. Četrtek		Gregorij
14. Petek		Valentin
15. Sobota		Jordan, spoznavalec
16. NEDELJA		Julijana, mučenica
17. Ponedeljek		Francišek Kle.
18. Torek		Pust, Simeon
19. Sreda		Konrad, puščavnik
20. Četrtek		Sadot, škof
21. Petek		Feliks
22. Sobota		Sv. Peter s.
23. NEDELJA		Peter D.
24. Ponedeljek		Matija, apostol
25. Torek		Valburga
26. Sreda		Matilda
27. Četrtek		Gabriel od Ž. M. B.
28. Petek		Roman

SPOMINSKI DNEVI

7. 2. 1809 rojen Matija Majar Ziljski.
 8. 2. 1849 umrl France Prešeren.
 18. 2. 1950 umrl Prežihov Voranc.
 23. 2. 1918 ustanovitev Rdeče armade.
 24. 2. 1779 rojen Matija Ahacelj.
 27. 2. 1929 umrl slikar Peter Markovič.

PREGOVORI

Če na svečnico prej kapne od strebe kakor od sveče, bo dobro leto.

Sv. Matija led razbija, če ga ni, pa ga naredi.

Če konec meseca veter razsaja, dobra letina prihaja.

Sonce vstopi v znamenje ribe dne 19., ob 4.49 uri — Ščip ali polna luna dne 4., ob 9.05 uri / Zadnji krajec dne 11., ob 0.34 uri / Mlaj dne 18., ob 16.38 uri / Prvi krajec dne 26., ob 21.51 uri. — Dan je dolg od 9 ur 28 minut do 10 ur 56 minut.

ZAPISKI

6. teden

7. teden

8. teden

9. teden

* Marec *

Sušec

1. Sobota		Albin
2. NEDELJA		Karel
3. Ponedeljek		Kunigunda
4. Torek		Kazimir
5. Sreda		Evzebij
6. Četrtek		Perpetua in Felicita
7. Petek		Tomaž Akvinski
8. Sobota		Janez od Boga
9. NEDELJA		Frančiška R.
10. Ponedeljek		40 mučencev
11. Torek		Sofronij, škof
12. Sreda		Gregorij Veliki
13. Četrtek		Teodora, mučenica
14. Petek		Matilda
15. Sobota		Klemen M.
16. NEDELJA		Hilarij in Tacijan
17. Ponedeljek		Jedert, devica
18. Torek		Ciril Jer.
19. Sreda		Jožef, ženin M. D.
20. Četrtek		Feliks
21. Petek		Benedikt, opat
22. Sobota		Nikolaj
23. NEDELJA		Oton, Feliks
24. Ponedeljek		Gabriel
25. Torek		Marijino oznan.
26. Sreda		Emanuel
27. Četrtek		Rupert
28. Petek		Janez Kapistran
29. Sobota		Ciril
30. NEDELJA		Cvet. ned., Janez Kl.
31. Ponedeljek		Modest

SPOMINSKI DNEVI

4. 3. 1844 rojen Josip Jurčič.
6. 3. 1836 rojen J. Stritar.
8. 3. mednarodni praznik žena.
14. 3. 1883 umrl Karl Marx.
18. 3. 1414 zadnje ustoličenje
koroških vojvod na Gospo-
svetskem polju.
30. 3. 1888 umrl pisatelj dr.
Valentin Zarnik.

PREGOVORI

Če na 40 mučnikov dan ni
lepo, tudi štirideset dni potem
ne bo.

Sv. Gabrijela (24.) če zmrzuje,
potlej slana nič več ne škoduje.

Če o sv. Rupertu (27.) lepi dni,
se seno lepo suši.

Sonce vstopi v znamenje ovna
dne 21., ob 4.06 uri. — Ščip
ali polna luna dne 5., ob 19.28
uri / Zadnji krajec dne 12.,
ob 11.48 uri / Mlaj dne 20.,
ob 10.50 uri / Prvi krajec
dne 28., ob 12.18 uri. — Dan
je dolg od 10 ur 29 minut do
12 ur 45 minut.

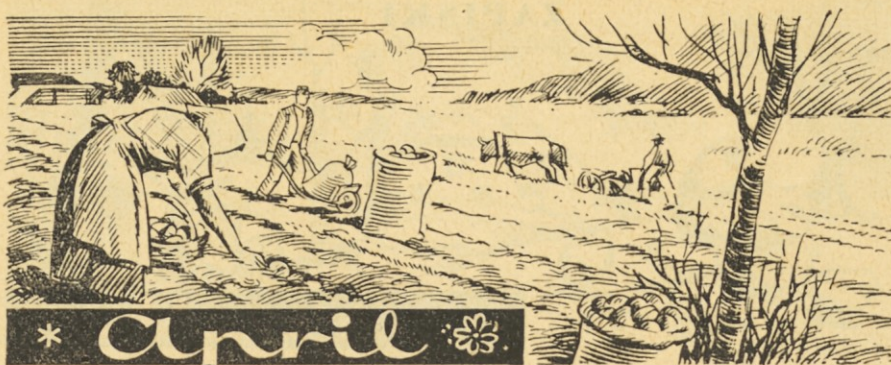
ZAPISKI

10. teden

11. teden

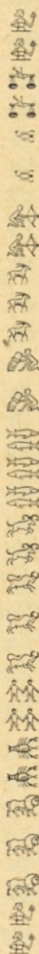
12. teden

13. teden

Mali traven

1. Torek
2. Sreda
3. Četrtek
4. Petek
5. Sobota
6. NEDELJA
7. Ponedeljek
8. Torek
9. Sreda
10. Četrtek
11. Petek
12. Sobota
13. NEDELJA
14. Ponedeljek
15. Torek
16. Sreda
17. Četrtek
18. Petek
19. Sobota
20. NEDELJA
21. Ponedeljek
22. Torek
23. Sreda
24. Četrtek
25. Petek
26. Sobota
27. NEDELJA
28. Ponedeljek
29. Torek
30. Sreda

Hugo, škof
 Frančišek P.
 Vel. četrtek, Rihard
 Vel. petek, Izidor
 Vel. sobota, Vinc.
Velika noč, Sikst, p.
 Vel. ponedeljek
 Albert
 Tomaž
 Mehtilda
 Leon Veliki
 Julij
Hermenegild
 Justin
 Helena
 Benedikt
 Rudolf
 Apolonij
 Leon IX.
Neža Montep.
 Anzelm
 Soter in Gaj
 Vojteh
 Jurij, mučenec
 Marko, evangelist
 Klet in Marcel
Cita, devica
 Pavel od Križa
 Peter, mučenec
 Katarina Sienska

SPOMINSKI DNEVI

1. 4. 1943 pride na Koroško Fr. Rozman-Stane.
4. 4. 1943 ustanovljen prvi koroški bataljon.
11. 4. 1744 rojen pisatelj Jurij Japelj.
14. in 15. 4. 1942 nasilna izselitev slovenskih koroških družin.
27. 4. 1941 ustanovitev Osobodilne fronte slovenskega naroda.
29. 4. 1943 obglavljenih trinajst žrtev na Dunaju.

PREGOVORI

Če je april deževen, kmet ne bo reven.

Malega travna če grmi, slane se več bati ni.

Sv. Jurija moča in sv. Petra suša, to da kruha.

Sonce vstopi v znamenje bika dne 20., ob 15.28 uri. — Ščip ali polna luna dne 4., ob 4.45 uri / Zadnji krajec dne 11., ob 0.50 uri / Mlaj dne 19., ob 4.23 uri / Prvi krajec dne 26., ob 22.36 uri. — Dan je dolg od 12 ur 48 minut do 14 ur 27 minut.

ZAPISKI

14. teden

15. teden

16. teden

17. teden

18. teden

Veliki traven

SPOMINSKI DNEVI

1. 5. mednarodni praznik dela.
3. 5. 1881 umrl pisatelj Josip Jurčič.
5. 5. 1818 rojen Karl Marx.
8. 5. 1945 kapitulirala Nemčija.
10. 5. 1876 rojen pisatelj Ivan Cankar.
17. 5. 1478 večji upor slovenskih kmetov na Koroškem.
25. 5. 1892 rojen maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito.
27. 5. 1926 umrl pesnik Srečko Kosovel.

PREGOVORI

Če je majnika lepo, je dobro za kruh in meso.

Če sušec suši, april deži in majnik bladi, kašte, omare in sode polni.

Velikega travna če pogostoma grmi, kmet se dobre letine veseli.

Sonce vstopi v znamenje dvojčkov dne 21., ob 14.52 uri. — Ščip ali polna luna dne 3., ob 13.23 uri / Zadnji krajec dne 10., ob 15.37 uri / Mlaj dne 18., ob 20.00 uri / Prvi krajec dne 26., ob 5.38 uri. — Dan je dolg od 14 ur 30 minut do 15 ur 47 minut.

1. Četrtek	☿	Delavski praznik
2. Petek	♄	Atanazij
3. Sobota	♁	Najd. križa, Aleš
4. NEDELJA	♁	Florijan
5. Ponedeljek	♈	Irenej, škof
6. Torek	♈	Janez
7. Sreda	♊	Stanislav, škof
8. Četrtek	♊	Mihael
9. Petek	♋	Gregor Nacianški
10. Sobota	♋	Antonin, škof
11. NEDELJA	♋	Frančišek Hier.
12. Ponedeljek	♈	Pankracij
13. Torek	♈	Servacij
14. Sreda	♊	Bonifacij
15. Četrtek	♊	Vnebohod, Zofija
16. Petek	♋	Janez Nepomuk
17. Sobota	♋	Bruno, škof
18. NEDELJA	♋	Erik, kralj
19. Ponedeljek	♈	Peter Celestin
20. Torek	♈	Bernardin Sienski
21. Sreda	♊	Feliks Kant.
22. Četrtek	♊	Emil
23. Petek	♋	Janez Ros.
24. Sobota	♋	Johana
25. NEDELJA	♋	Binkošti, Urban I.
26. Ponedeljek	♈	Binkoštni pon. F. N.
27. Torek	♈	Beda Č.
28. Sreda	♊	Avguštin
29. Četrtek	♊	Maksim
30. Petek	♋	Ivana Orleanska
31. Sobota	♋	Angela, devica

ZAPISKI

19. teden

20. teden

21. teden

22. teden

Rožnik

SPOMINSKI DNEVI

8. 6. 1508 rojen pisatelj Primož Trubar.
 9. 6. 1856 rojen pesnik Anton Aškerc.
 11. 6. 1844 umrl Urban Jarnik.
 11. 6. 1949 umrl pesnik Oton Župančič.
 19. 6. 1949 umrl pisatelj Vladimir Nazor.
 22. 6. 1941 Nemčija napade Sovjetsko zvezo.
 28. 6. 1919 sklenjen Versajski mir.
 30. 6. 1810 rojen pesnik Stan-ko Vraz.

PREGOVORI

Če na sv. Medarda dan (8.) dežuje, štirideset dni dež še na-letuje.

Če sta Peter in Pavel jasna, bo letina krasna.

Urbanovo sonce in Vidov dež, prav dobrega leta upati smeš.

Sonce vstopi v znamenje ra-ka dne 21., ob 22.59 uri. — Ščip ali polna luna dne 1., ob 21.55 uri / Zadnji krajec dne 9., ob 7.59 uri / Mlaj dne 17., ob 8.59 uri / Prvi krajec dne 24., ob 10.44 uri. — Dan je dolg od 15 ur 48 minut do 16 ur 4 minute.

1. NEDELJA ☉	☿	Sv. Trojica, Feliks
2. Ponedeljek	☿	Peter
3. Torek	♈	Klotilda
4. Sreda	♈	Francišek Car.
5. Četrtek	♈	Sv. Rešnje Telo
6. Petek	♈	Norbert
7. Sobota	♈	Robert
8. NEDELJA	♈	Medard
9. Ponedeljek ☾	♈	Primus in Felicija
10. Torek	♈	Margareta, kr.
11. Sreda	♈	Barnaba, apostol
12. Četrtek	♈	Janez
13. Petek	♈	Anton Paduanski
14. Sobota	♈	Bazilij, cerkv. uč.
15. NEDELJA	♈	Vid
16. Ponedeljek	♈	Francišek R.
17. Torek ☼	♈	Adolf
18. Sreda	♈	Efrem S.
19. Četrtek	♈	Julijana, devica
20. Petek	♈	Silverij
21. Sobota	♈	Alojzij
22. NEDELJA	♈	Ahacij
23. Ponedeljek	♈	Agripina
24. Torek ☽	♈	Kres, Roj. Jan. Krst.
25. Sreda	♈	Viljem
26. Četrtek	♈	Janez in Pavel
27. Petek	♈	Hema, vdova
28. Sobota	♈	Irenej, škof
29. NEDELJA	♈	Peter in Pavel
30. Ponedeljek	♈	Emilijana

ZAPISKI

23. teden

24. teden

25. teden

26. teden

Mali srpan

SPOMINSKI DNEVI

2. 7. 1866 rojen v Rožeku slikar Peter Markovič.
14. 7. 1789 začetek francoske revolucije.
14. 7. 1795 umrl Anton Linhart, pisec prve zgodovine Slovencev.
14. 7. 1905 umrl pisatelj Janez Trdina.
22. 7. 1941 Dan vstaje slovenskega naroda.
26. 7. 1914 začetek prve svetovne vojne.
28. 7. 1897 umrl pisatelj Janko Kersnik.
31. 7. 1892 umrl Matija Majar Ziljski.

PREGOVORI

Če sv. Marjete deževalo bo, težko boš pod streho spravil seno.

Kakor se kaže vreme ta dan (10.), tako bosta mali in veliki srpan.

Jakobova ajda in Ožbaltova repa je malokdaj lepa.

Sonce vstopi v znamenje leva dne 23., ob 9.51 uri. — Ščip ali polna luna dne 1., ob 7.04 uri / Zadnji krajec dne 9., ob 1.21 uri / Mlaj dne 16., ob 19.33 uri / Prvi krajec dne 23., ob 15.19 uri / Ščip ali polna luna dne 30., ob 17.47 uri. — Dan je dolg od 16 ur 4 minute do 15 ur 7 minut.

1. Torek (3)

2. Sreda

3. Četrtek

4. Petek

5. Sobota

6. NEDELJA

7. Ponedeljek

8. Torek

9. Sreda (4)

10. Četrtek

11. Petek

12. Sobota

13. NEDELJA

14. Ponedeljek

15. Torek

16. Sreda (5)

17. Četrtek

18. Petek

19. Sobota

20. NEDELJA

21. Ponedeljek

22. Torek

23. Sreda (6)

24. Četrtek

25. Petek

26. Sobota

27. NEDELJA

28. Ponedeljek

29. Torek

30. Sreda (7)

31. Četrtek

Teobald

Obisk Marije Dev.

Heliodor

Urh, škof

Ciril in Metod

Izaija, prerok

Vilibald

Elizabeta

Veronika

Amalija

Olga

Mohor in Fortunat

Anaklet

Bonaventura

Vladimir, kralj

Dev. Marija Karm.

Aleš, spoznavalec

Miroslav, mučenik

Vincencij Pavelski

Marjeta

Prakseda

Marija Magdalena

Apolinarij

Kristina

Jakob

Ana mati M. D.

Rudolf

Viktor

Marta

Abdon in Senen

Ignacij

ZAPISKI

27. teden

28. teden

29. teden

30. teden

31. teden

* Avgust ♡

Veliki srpan

1. Petek		Vezi sv. Petra
2. Sobota		Porcijunkula, A.
3. NEDELJA		Lidija
4. Ponedeljek		Dominik
5. Torek		Marija Snežna
6. Sreda		Gospodovo sprem.
7. Četrtek		Kajetan
8. Petek		Cirijak, muč.
9. Sobota		Roman
10. NEDELJA		Lavrencij
11. Ponedeljek		Tiburcij, Suzana
12. Torek		Klara, devica
13. Sreda		Hipolit in Kasijan
14. Četrtek		Evzebij
15. Petek		Vnebovzetje M. D.
16. Sobota		Joahim, Rok
17. NEDELJA		Hiacint
18. Ponedeljek		Helena
19. Torek		Ludovik
20. Sreda		Bernard, opat
21. Četrtek		Ivana Franč.
22. Petek		Brezn. srce Marij.
23. Sobota		Filip Benicij
24. NEDELJA		Jernej
25. Ponedeljek		Ludovik
26. Torek		Ceferin
27. Sreda		Jožef Kalasancij
28. Četrtek		Avguštin
29. Petek		Obgl. Janeza Krst.
30. Sobota		Roza Limanska
31. NEDELJA		Rajmund

SPOMINSKI DNEVI

5. 8. 1895 umrl Friedrich Engels.
 10. 8. 1893 rojen Lovro Kuhar-Prežihov Voranc.
 11. 8. 1844 umrl slovenski jezikoslovec Jernej Kopitar.
 16. 8. 1942 stopi štajerski bataljon na koroška tla.
 17. 8. 1942 padel pisatelj Miran Jarc.
 25. 8. 1938 umrl Vinko Poljanec.
 31. 8. 1589 umrl pisatelj Jurij Dalmatin.

PREGOVORI

Če se avgusta po gorah kadi, kupi si kožuh za zimske noči.

Po vremenu sv. Jerneja (24.) rada vsa jesen se nareja.

Srpana če veter zvedri, vreme dolgo še trpi.

Sonce vstopi v znamenje device dne 23., ob 16.47 uri. — Zadnji krajec dne 7., ob 18.49 uri / Mlaj dne 15., ob 4.33 uri / Prvi krajec dne 21., ob 20.45 uri / Ščip ali polna luna dne 29., ob 6.53 uri. — Dan je dolg od 15 ur 5 minut do 13 ur 31 minut.

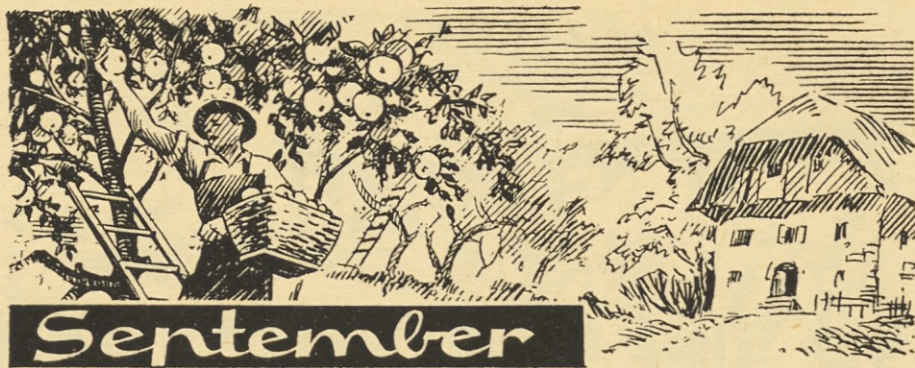
ZAPISKI

32. teden

33. teden

34. teden

35. teden

Kimavec

1. Ponedeljek		Egidij
2. Torek		Štefan
3. Sreda		Dorotea
4. Četrtek		Rozalija
5. Petek		Lavrencij
6. Sobota ☾		Caharija
7. NEDELJA		Marko
8. Ponedeljek		Rojstvo Mar. Dev.
9. Torek		Peter Klaver
10. Sreda		Nikolaj Tol.
11. Četrtek		Prot in Hiacint
12. Petek		Ime Marijino
13. Sobota ☽		Notburga
14. NEDELJA		Poviš. sv. Križa
15. Ponedeljek		Marija 7 žalosti
16. Torek		Ljudmila
17. Sreda		Lambert, škof
18. Četrtek		Jožef Kupert.
19. Petek		Januarij
20. Sobota ☽		Evstahij
21. NEDELJA		Matej, apostol
22. Ponedeljek		Tomaž Vil.
23. Torek		Linus
24. Sreda		Rupert
25. Četrtek		Kleofa
26. Petek		Ciprijan in Justina
27. Sobota ☽		Kozma in Damijan
28. NEDELJA		Venčeslav
29. Ponedeljek		Mihael, nadangel
30. Torek		Hieronim

SPOMINSKI DNEVI

1. 9. 1939 začetek druge svetovne vojne.
 4. 9. 1834 rojen pisatelj Fran Erjavec.
 9. 9. 1828 roj. pisatelj Nikolajevič Tolstoj.
 17. 9. 1890 rojen pisatelj France Bevk.
 18. 9. 1869 umrl pisatelj in jezikoslovec Anton Janežič.
 28. 9. 1762 rojen ljudski pesnik-tkalec Mihael Andreaš.
 28. 9. 1831 rojen pesnik in pisatelj Fran Levstik.

PREGOVORI

Če je sv. Matevž (21.) vedren, prijetna bo jesen.

Kdor po mali maši kosi, ta za pečjo suši.

Sonce vstopi v znamenje tehtnice dne 23., ob 14.10 uri. — Zadnji krajec dne 6., ob 11.24 uri / Mlaj dne 13., ob 13.02 uri / Prvi krajec dne 20., ob 4.17 uri / Ščip ali polna luna dne 27., ob 22.43 uri. — Dan je dolg od 13 ur 27 minut do 11 ur 47 minut.

ZAPISKI

36. teden

37. teden

38. teden

39. teden

Vinotok

1. Sreda		Remigij
2. Četrtek		Angeli varuhi
3. Petek		Terezija Deteta Jez.
4. Sobota		Frančišek Asiški
5. NEDELJA		Placid
6. Ponedeljek ☾		Brunon
7. Torek		Kraljica Rož. venca
8. Sreda		Brigita
9. Četrtek		Janez, Lenart
10. Petek		Frančišek Borgia
11. Sobota		Materinstvo Mar. D.
12. NEDELJA ☼		Maksimilijan
13. Ponedeljek		Edvard, kralj
14. Torek		Kalist
15. Sreda		Terezija, devica
16. Četrtek		Gal, opat
17. Petek		Marjeta Alakok
18. Sobota		Luka, evang.
19. NEDELJA ☽		Peter Alk.
20. Ponedeljek		Janez Kentski
21. Torek		Uršula
22. Sreda		Kordula
23. Četrtek		Severin, Klotilda
24. Petek		Rafael
25. Sobota		Krispin
26. NEDELJA		Evarist
27. Ponedeljek ☼		Frumencij
28. Torek		Simon in Juda
29. Sreda		Narcis
30. Četrtek		Doroteja
31. Petek		Volbenk

SPOMINSKI DNEVI

1. 10. 1943 prvo zasedanje odposlancev slov. naroda v Kočevju.
 8. 10. 1826 rojen pesnik in pisatelj Luka Svetec.
 10. 10. 1920 glasovanje v coni A južne Koroške.
 11. 10. 1807 umrl pisatelj Jurij Japelj.
 12. 10. 1944 Zverinsko mučenje partizanov pri Apovniku na Komelnu pri Pliberku.
 15. 10. 1844 rojen pesnik Simon Gregorčič.
 18. 10. 1869 umrl pesnik Simon Jenko.

PREGOVORI

Sv. Gal (16.) deževen ali suh, prihodnjega poletja ovaduh.

Če je na sv. Uršule dan (21.) lepo, vsaka lena baba lahko nastil dobi.

Sv. Luka repo cuka.

Sonce vstopi v znamenje škorpiona dne 23., ob 23.12 uri. — Zadnji krajec dne 6., ob 2.20 uri / Mlaj dne 12., ob 21.52 uri / Prvi krajec dne 19., ob 15.07 uri / Ščip ali polna luna dne 27., ob 16.41 uri. — Dan je dolg od 11 ur 43 minut do 10 ur 1 minuto.

ZAPISKI

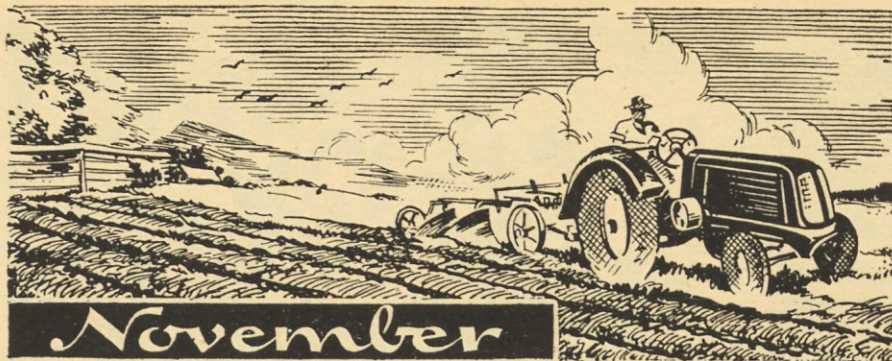
40. teden

41. teden

42. teden

43. teden

44. teden

Listopad

SPOMINSKI DNEVI

7. 11. 1917 velika oktobrska socialistična revolucija.
 13. 11. 1813 rojen v Svečah pisatelj Andrej Einspieler.
 16. 11. 1887 umrl Fran Levstik.
 24. 11. 1906 umrl pesnik Simon Gregorčič.
 25. 11. 1923 umrl pesnik in pisatelj Josip Stritar.
 29. 11. 1943 zgodovinsko drugo zasedanje AVNOJ-a v Jajcu.
 29. 11. 1945 proglasitev FLRJ.

PREGOVORI

Če Martinova gos po ledu plazi, o božiču navadno po blatni gazi.

Sv. Cecilija (22.) če hudo grmi, dosti pridelka ob letu kmet dobi.

Sneg sv. Andreja sto dni leži in žito mori.

Sonce vstopi v znamenje strelca dne 22., ob 20.30 uri. — Zadnji krajec dne 4., ob 15.19 uri / Mlaj dne 11., ob 7.34 uri / Prvi krajec dne 18., ob 5.59 uri / Ščip ali polna luna dne 26., ob 11.16 uri. — Dan je dolg od 9 ur 58 minut do 8 ur 41 minut.

1. Sobota		Vsi Sveti
2. NEDELJA		Verne duše, Just
3. Ponedeljek		Hubert, Ida
4. Torek		Karel Bor.
5. Sreda		Caharija in Elizab.
6. Četrtek		Lenart
7. Petek		Engelbert
8. Sobota		Bogomir
9. NEDELJA		Teodor
10. Ponedeljek		Andrej Avel.
11. Torek		Martin, škof
12. Sreda		Martin, papež
13. Četrtek		Stanislav Kostka
14. Petek		Serafin
15. Sobota		Albert Veliki
16. NEDELJA		Otmar
17. Ponedeljek		Gregorij Čudodelni
18. Torek		Odon
19. Sreda		Elizabeta
20. Četrtek		Feliks Valoaški
21. Petek		Darovanje D. M.
22. Sobota		Cecilija
23. NEDELJA		Klemen
24. Ponedeljek		Janez od Križa
25. Torek		Katarina, dev., muč.
26. Sreda		Konrad
27. Četrtek		Virgilij
28. Petek		Gregorij
29. Sobota		Saturnin
30. NEDELJA		Andrej, apostol

ZAPISKI

45. teden

46. teden

47. teden

48. teden

* December *

Gruden

1. Ponedeljek		Natalija, Marijan
2. Torek		Bibijana
3. Sreda		Francišek Ksav.
4. Četrtek		Barbara
5. Petek		Saba, opat
6. Sobota		Nikolaj (Miklavž)
7. NEDELJA		Ambrozij
8. Ponedeljek		Brezn. spoč. D. M.
9. Torek		Valerija
10. Sreda		Melkaid
11. Četrtek		Damaz
12. Petek		Maksencij
13. Sobota		Lucija
14. NEDELJA		Bertold
15. Ponedeljek		Maksimian
16. Torek		Evzebij
17. Sreda		Lazar
18. Četrtek		Gracijan
19. Petek		Urban V.
20. Sobota		Evgenij in Makarij
21. NEDELJA		Tomaž, apostol
22. Ponedeljek		Demetrij
23. Torek		Viktorija
24. Sreda		Adam in Eva
25. Četrtek		Božič, Roj. Gosp.
26. Petek		Štefan, mučenec
27. Sobota		Janez, Evangelist
28. NEDELJA		Nedolžni otročiči
29. Ponedeljek		Tomaž, škof
30. Torek		David
31. Sreda		Silvester

SPOMINSKI DNEVI

2. 12. 1860 rojen France Grafenauer.
 3. 12. 1800 rojen France Prešeren.
 11. 12. 1918 umrl pisatelj Ivan Cankar.
 15. 12. 1935 umrl France Grafenauer.
 19. 12. 1828 rojen v Lešah Anton Janežič.

PREGOVORI

Grudna mraz in sneg, žita dosti prek in prek.

Kakršni so dnevi od sv. Lucije (13.) do Božiča — taki bodo meseci v prihodnjem letu.

Sveti dan vetrovno, ob letu bo sadja polno.

Sonce vstopi v znamenje kozla dne 22., ob 9.40 uri. — Zadnji krajec dne 4., ob 2.24 uri. / Mlaj dne 10., ob 18.23 uri / Prvi krajec dne 18., ob 0.52 uri / Ščip ali polna luna dne 26., ob 4.54 uri. — Dan je dolg od 8 ur 39 minut do 8 ur 23 minut.

ZAPISKI

49. teden

50. teden

51. teden

52. teden

53. teden

Orbsko jezero s Košuto v ozadju

CIRIL ZLOBEC

JUTRO

*Ugašajoč ogorek dneva
je ugrabilo noči,
grelo se ob njem
in poslušalo hajke daljnih zvezd.*

*Naveličano teh starih bajk,
je vstalo,
vzelo ugašajoč ogorek v rōke,
ga razpihalo
in zgnetlo v pesti
kot otrok sneženo kepo,
da so mu skoz prste
brizgnili ognjeni curki
in v potokih zlatih
se razlili čez ves svet.
Potem pa je zalučalo to kepo
med sanjarve črede daljnih zvezd
in razpodilo jih z neba
kot plašne ovce
s tuje trate.*

*Iz sna
z veselim vzklikom
planil je otrok,
sanje in zaspanost
si z oči otrl
in se zazrl
v preprogo zlato,*

*ki mu jo vzbujeno sonce
vrglo je skoz okno
in razpotegnilo
tik do postelje,
prav do njegovih bosih nog...*

*In človek stopil je v neznano:
brez spominov za seboj,
brez ciljev pred seboj —
kot da ves svet
ustvarjen je le zanj,
vesel je stopil
po preprogi svojih sanj.*

Iz zbirke „Pobeglo otroštvo“, ki je izšla pri Koprski založbi „Lipa“.

Člen 7 avstrijske Državne pogodbe

Pravice slovenskih in hrvatskih manjšin

§ 1. Avstrijski državljani slovenske in hrvatske manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem uživajo iste pravice pod enakimi pogoji, kakor vsi drugi avstrijski državljani, vključno pravico do svojih lastnih organizacij, zborovanj in tiska v svojem lastnem jeziku.

§ 2. Avstrijski državljani slovenske in hrvatske manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem imajo pravico do osnovnega pouka v slovenskem ali hrvatskem jeziku in do sorazmernega števila lastnih srednjih šol; v tej zvezi bodo šolski učni načrti pregledani in bo ustanovljen oddelek šolske nadzorne oblasti za slovenske in hrvatske šole.

§ 3. V upravnih in sodnih okrajih Koroške, Gradiščanske in Štajerske s slovenskim, hrvatskim ali mešanim prebivalstvom je slovenski ali hrvatski jezik dopuščen kot uradni jezik dodatno k nemškemu. V takih okrajih bodo označbe in napisi topografskega značaja prav tako v slovenščini ali hrvaščini kakor v nemščini.

§ 4. Avstrijski državljani slovenske in hrvatske manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem so udeleženi v kulturnih, upravnih in sodnih ustanovah v teh pokrajinah pod enakimi pogoji kakor drugi avstrijski državljani.

§ 5. Dejavnost organizacij, ki merijo na to, da odvzamejo hrvatskemu ali slovenskemu prebivalstvu njegov značaj in pravice kot manjšine, se mora prepovedati.

Nekaj o koroških narečjih

Narečje ali dialekt — Nemci pravijo Mundart — to je tisti jezik, ki ga govorijo — marnujejo, žuborijo — ljudje na vasi med seboj in s sosedi, pri delu in počitku, doma in na potih.

Vsak jezik ima veliko narečij; dalje ko so drugo od drugega oddaljena, bolj so narečja drugačna, v ravninskih krajih v večjih razdaljah, v goratih že v manjših. V gorati Koroški se pri Nemcih Mölltalec komaj še sporazume z Laventalcem, pri Slovencih pa Ziljan ali zvrhnji Rožan le težko s Podjunčanom iz Pliberške okolice.

Vsa narečja istega jezika zato povezuje knjižni jezik — Nemci pravijo Schriftsprache ali tudi — preprosto, pa ne prav natančno — Hochdeutsch. Ta knjižni jezik je nastal pri vseh narodih bolj ali manj z upoštevanjem poglavitnih narečij, navadno že pred stoletji — slovenski se je začel snovati kakor novi nemški že v 16. stoletju, blizu pred 400 leti. Knjižnega jezika se morajo ljudje pri vseh narodih, tudi pri Nemcih, Francozih, Angležih itd. posebej učiti, mladina kajpada v šoli.

Ljudje, ki so le malo po vrhu izobraženi, pravijo dostikrat, da so narečja kmečka, grda in neokretna, da se jih je treba sramovati in jih opustiti, posebno, če je narečje slovensko. Pravi izobraženec, ki je pogledal globlje v zgodovino jezika in se je seznanil z njegovo lepoto, ta pa vé, da jemlje knjižni jezik svojo moč in barvitost prav iz ljudskega, kmečkega govora. Največji pisatelji vseh narodov so prisluškovali, kako preprosti človek besede stavi, kako govorico poživlja s podlobami iz narave in življenja, s pregovori in reki. Neskončno več je vredna govorica kmečkega očanca v njegovem narečju kakor papirnato blebetanje napol izobraženega ošabneža v knjižnem jeziku.

To velja tudi za koroška slovenska narečja. Velja pa to zanje še prav posebno, ker so se ohranile ravno na Koroškem mnogotere lepe slovenske jezikovne starine, ki so drugod že davno minile, pa nam odpirajo pogled v davno preteklost slovenskega naroda, celo še iz časov naseljevanja v 6./7. stoletju. Med drugim tudi to, da je prvi selitveni dotok prišel na Koroško izpod Karpatov, in to ne — kakor mislijo — od jugovzhoda od Mislinje sem, ampak od severovzhoda iz gorenje doline reke Mure.

Nič čudnega zato ni, da so se učeni ljudje že od nekdaj zavzemali za koroška slovenska narečja. Tako je najstarejši urejeni opis kakega slovenskega narečja posvečen prav koroškim narečjem. Priobčil ga je Ziljan Urban Jarnik, doma na Potoce v šentštefanski fari — prvi zaznamki o koroških narečjih pa so stari že blizu 400 let. Svoj »O b r a z s l o v e n s k o g a n a r e č j a u K o r u š k o j« je Jarnik priobčil v »ilirskem« jeziku v

prvem zvezku Vrazovega časopisa »Kolo« (1842, 40-57). Sistematični znanstveni opis vse koroške dialektične skupine pa je podal na osnovi Šajnikovega opisa rožanskega narečja v Kresu (I-II, 1881—1882), mojega opisa ziljskega narečja v Archivu f. slav. Philologie (XXVI, 1906), Kotnikovega Janka opisa guštanjskega narečja (seminarske naloge v slavist. seminarju v Gradcu) in obilnega priobčenega in nepriobčenega gradiva, zlasti gradiva dr. Jos. Šašlja univ. prof. dr. Fr. Ramovš v svcji Historični gramatiki slovenskega jezika, VII. Dialekti (1935), str. 1—29, z rezijanskim dialektom str. 30—41. Za njim je še Ukrajinec A. V. Isačenko priobčil knjigo »Narečje vasi Sele na Rožu« (Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 16 /1939/. Tine Logar pa narečje Rateč in zgornje Savske doline !slav. revija V-VI /1954/, 145—149).

Urban Jarnik in za njim Janez Šajnik sta kakor koroško ljudstvo samo delila koroško slovenščino v tri narečja, ziljsko, rožansko in podjunsko; Ramovš pa je iz podjunskega narečja na jugu izločil obirsko narečje, stoječe med podjunskim in rožanskim z vrsto svojih posebnosti, na vzhodu južno od Drave mežiško narečje, segajoče na Štajerskem v slovenjgraško okolico in do Vuzenice, severno od Drave pa remšniško narečje, segajoče na Štajerskem približno do črte od Lučan (v Avstriji) proti jugu.

Pa tudi na zahodu segajo koroška narečja preko deželnih in državnih mej, tokrat pa na jug. Ramovš je ugotovil, da je spadalo v starih časih narečje, ki se govori v Reziji, ki je bila nekdam pod Benečijo, od l. 1866 pa je pod Italijo, h koroški dialektični bazi, t. j. k ziljskemu narečju, in da se je šele po priključitvi v državo oglejskega patriarha in pozneje k Benetkam od nje oddaljilo. Pokazal pa je tudi, da gre vpliv ziljskega narečja preko Kanalske doline tudi še čez Predil daleč v gorenjo dolino Soče, t. j. na Primorsko. Znanstveni sodelavec SAZU dr. Tine Logar pa je dokazal, da je spadala nekdam tudi vsa gorenja Savska dolina od Rateč do Belice nad Dovjem k ziljskemu narečju in da je šteti Rateče, po marsičem tudi še Podkoren in Kranjsko goro k njemu še danes.

Koroški Slovenci so potemtakem povezani z drugimi Slovenci in njihovimi narečji ne samo z jezikovnimi potezami, ki so vsem Slovencem skupne, ampak celo s samimi koroškimi jezikovnimi posebnostmi.

Tako za koroško dialektično bazo kakor za vsako izmed narečij je Ramovš naštel vrsto jezikovnih značilnosti, posebnosti. Vendar te niso enakomerno razširjene po vsem ozemlju, ki ga narečje, baza zavzema, tako da bi se govorilo do neke črte — recimo reke, jezera, gozda ali gore, enakomerno eno narečje, onstran te črte pa enakomerno drugo narečje. Nasprotno. Vsaka teh posebnosti je v nekem kraju nastala, ta tukaj, druga tam; vsaka se je tudi po svoje širila, ta je zavzela le nekaj vasi ali fara, druga pa je šla po vsej dolini, po vsej deželi, celo preko njenih mej. Ostrih mej med narečji torej ni, tudi na Koroškem ne. Ljudje pa dobro poznajo poglobitve posebno-

sti sosednih narečij in jih po svoje označujejo. Tako govore ljudje o plibrškem moswu (moti, krova pa govore tudi mnogokje po Štajerskem, tudi ponekod na Dolenjskem Kranjskem — govore o podjunskega štekanju — ki pa sega še v gorenjo Savinjsko dolino — o rožanskem čeqanju — ki pa gre še daleč v Podjuno — Ziljane pa dražijo z njihovim »bésn bédou, bésn šou« (ko bi bil vedel, bi bil šel).

Za natančen znanstven opis narečja bi bilo zato treba, da se za vsako njegovo posebnost, glasoslovno, oblikoslovno in besedno, pove ne le, kakšna je, ampak tudi, kako daleč gre. O besedah, ki se slišijo na Koroškem za knjižni krompir (iz nem. Grundbirn) pravi n. pr. Isačenko (n. d., 130): »na Rožu je najbolj razširjeno ime hrušče t. j. prevedeno nemško (Grund) birne, na Zilji so čompe, v Bistrici (v Rožu) repica, v Slovenjem Plajberku répa.« Dodati bi bilo, da so hrušče za krompir znane tudi v zahodnem delu ziljskega narečja (na Brde) — na drevju rasto pa hrůškice — čompe pa v beljaški okolici, v vzhodnem delu ziljskega narečja, v Kanalski, gorenji Savski dolini (v Ratečah, Kranjski gori) in v gorenjem Posočju (v Trenti, Bovecu), repica pa je znana tudi v Podjuni. Dobro bi bilo, ko bi nadaljnje podatke sporočili g. prof. dr. Pavlu Zablatniku v Celovcu. Podobno bi bilo treba slediti tudi še za drugimi besedami.

Za zdaj naj povem le še nekaj o prehodu ziljskega narečja v rožansko. Janez Šajnik je rekel, da se v ločanski fari zlivata rožanski in ziljski govor in da se mešata do Podkloštra; šele od tam dalje da se govori ziljsko. V bistvu isto pravi tudi Ramovš, črto, do katere se govori ziljsko, je potegnil od Ponce čez Peč do Podkloštra; od Podkloštra do Baškega jezera, pa pravi, da se križajo rožanske in ziljske jezikovne posebnosti.

Ni da bi vam zdaj pravil, kako se ziljski poudarek meätua, koàsa (v à da sem čul tudi v Ratečah) zлива v rožanski matuà, qosà, kako ziljski zeà lan, zleàna, prehaja v rožanski zalàn zalanà, ziljski grta, dòuta (tudi v Kranjski gori in Ratečah: gòrta, dòuta) v rožanski t a h ô r t a d o u. Omejiti se hočem samo na prehod ziljskega g v rožanski h (ne ch) in k v rožanski q. To dvoje imajo namreč Ziljani za poglobitno znamenje rožanskega narečja: kdor govori g in k, je Ziljan, kdor govori namesto tega h in q, je Rožan. Kajpada Ziljani ne vedo, da govore tako tudi v vsem obirskem in v velikem delu podjunskega narečja, kjer sega južno od Drave h za g še do Lovank in Belovč v dobrloveški fari, q pa še dalje do Štebna in Klobasnice — v Šmihelu se govori že g in k — severno od Drave pa gre oboje, h in q, do Djekš in Kneže, v Krčanjah pa govore že: Kom graš (Kam greš).

Na zahodu je prehod počasnejši. Ziljski g in k se govorita tu še v Žužalčah, najbolj vzhodni vasi brnške fare. V podkloštrski, šentlenarški in brnški fari prebivajo torej še vedno Ziljani, čeprav kake besede že po rožansko zavijajo. Izgovor h za g se začinja v prvih vaseh štebenske fare, v Tehančah, Vodiči vesi (Gödersdorf) in Mlinarah, ob iztoku Zilje v Dravo pa v prvih va-

seh ziljske fare (Marije na Zilji pri Beljaku). Tod se začenja tudi pogrskovanje (**r** govorjen z jezičkom). O rožanskem **q** za **k** pa tu še ni sledu. Tako se govori v dolini Baškega jezera v štebenski, ločanski in pečniški fari (do Spodnjih Boročelj in Malnic) na desnem bregu Drave pa v ziljski in dravski fari (Marije na Zilji, Šmiklavža na Dravi), to je dobri dve uri hoda. Rožanski **q** se prikaže tu šele v prvih vaseh šentjakobske in rožeške fare, Kotu in Šmartinu. Ljudje teh krajev se ne štejejo ne k Ziljanom ne k Rožanom, posebnega imena si ne nadevajo.

Tudi severno od Drave (kjer je opaziti sicer več rožanskih posebnosti kakor ob Baškem jezeru) se govori **h** za **g**, pa brez **q** v skočidolski, domačalski, šentjurski, kostanjski, dvorski, tudi v vrbski in dholiški, kolikor sta še slovenski. **Q** namesto **k** se pa govori v logaveški fari — že v Gurah med Vrbskim jezerom in Dravo — in nasproti Rožeku v južnem delu lipske fare; v vasi Lipi se govori **q**, v Srejah pa še **k**.

Da bi se v teh krajih, kakor pravi Isačenko, namesto **k** govoril **kh** in **kx**, je pomota; v strnjenem govoru tega ni čuti, morda pri nerodnem izpraševanju v izgovoru posameznih besed. Na koncu besed se zaporniki (tudi **k**) brez eksplozije sploh ne bi mogli slišati: ne le **po t a k x**, **o t r o k x**, **č o u a k x**, tudi ne **po t h**, **k r o p h**.

Tudi tod se ljudje še ne štejejo za Rožane. Imenujejo se Podravci.

H. Smrekar:
Legija slovenskih umetnikov

Koroški razgledi

Ozrimo se za 50 let nazaj! Na Brnci v Ziljski dolini deluje pod vodstvom Janeza Miklaviča tamburaško društvo. — Njihovo geslo je bilo: »Ne v sili, ne v šali se ne laži, kakršen si, takega se kaži!« Skoraj v vsaki vasi je bilo pevsko društvo. Tedaj so živeli še ljudje iz prejšnjega stoletja, ki so zrasli iz svoje grude in vse življenje delali na njej trdo. — Ljubili so svoj rodni kraj!

Žegen, to je bil praznik naših kmetov! Daleč je ta svet, da ga komaj zagemem po pripovedovanju starih mater in očetov. — Že zgodaj zjutraj, ko se je dolina prebujala v soncu, so streljali z možnarji. K podružnici je vrelo ljudi in manjkalo ni ne godcev, ne kramarjev. — Pod lipo se je vrtelo mlado in staro. —

V duhu vidim vasi, s škodlami krite hiše z velikimi očrnelimi dimniki, v njih pa lieve, krušne peči z derami in črne kuhinje. Ob plotovih sadno drevje, sredi vasi pa lipa. — Tu so se na večer zbirali fantje in zapeli kako veselo pesem. —

Tehnika je napredovala, stekle so železnice; ljudje so jih sprva sprejemali z nerazumevanjem. — Stroji so se izpopolnjevali in pojavili so se avtomobili. — Tujina je vabila ljudi, ki so se trumoma izseljevali. — Stara monarhija se je krhala. Rivalstvo z Rusijo, konflikt z malo Srbijo, italijanski napad in notranja nasprotja so jo končno razrušili. — Fronte so požirale tudi naše ljudi: Galicija, Balkan, Soška fronta, Tirol! Nazaj se marsikdo ni več vrnil. —

Težko življenje po prvi svetovni vojni. — Pregarjanja in nacionalne mržnje; zraven pa še razvrednotenje denarja. — Vse to je gospodarsko in moralno slabilo našega človeka na Koroškem. — Mesta so spet požirala ljudi, ki so se kmalu odtujili od svoje domovine. —

Tako je prišla druga svetovna vojna z nacizmom vred, ki je prinesla našim ljudem dvojno škodo: Prepovedana so bila kulturna društva in zaplenjena mnoga posestva, cele družine pa odvedene v lagerje. — Moške so nato oblekli v vojaške suknje in jih poslali med prve vrste na fronto. — Na njihova posestva pa so se naselili nacisti iz Kanalske doline. — Koliko škode in gorja je prinesel nacistični režim samo s svojo vojsko! Škoda ki je bila povzročena našim ljudem, se še sedaj čuti. — Odporniška gibanja so bila v okupiranih deželah zato tako uspešna, ker so se borili za obstoj malih in tlačanih narodov. —

Ljudje, ki živijo v trdem življenju in v skromnih razmerah so navadno zdravi in veseli. — Istrski kmet živi med samim kamenjem, pa pridela na svojih skromnih njivah razmeroma dovolj. — Le predobro življenje je napravilo

človeka napuhnjenega in hudobnega. — Lakomnost ga je degenerirala. — Kdor živi trdo v delu, v prosti naravi, tega bo delo samo obvarovalo pred mehkužnostjo. — Le tak roč bo ostal. Zato se ne čudimo, da se je toliko naših domačij kljub preganjanju še obdržalo. — Niso se zdegenerirali, zemlja jih ni odtujila in obdržali so se v borbi z naravo taki, kot so bili še pred 100 in 100 leti. — Pozdravljena bodi Koroška, s svojimi pisanimi polji, gozdovi, jezeri in gorami! Pozdravljena zibelka naša! Pozdravljena tisočkrat!

Dežela živi, dežela diha v svoji rasti med polji in gozdovi. — Noben človek še ni ustvaril lepših vrtov in nasadov, kot je vrt v naravi. Tudi noben vrtnar nič lepšega kot je bujno cvetje spomladi kraj dobrav in gozdov. — Mesto se je izumetničilo in človek je rojen za naravo, da živi v naravi, ker je vsa njegova bit ustvarjena za to.

Koliko ljudi po mestih živi tudi v slabih, tesnih stanovanjih. Urediti si stanovanje, to so vroče želje naših dni! Po pravici lahko rečemo, da je naša doba barbarska.

Izdelujejo se avtomobili vseh vrst, letala, ki so prebila celo zvočni zid, televizija, elektrotehnika je zelo napredovala, dočim so gradnje zaostale. Povsod po cestah slišiš močno ropotanje motoristov. Pesem po naših vaseh je zamrla, mesto nje se razlega presketanje motorjev. Komaj dorasla mladina brezobzirno drvi ob nedeljah po »cesti smrti«, kot so imenovali ono cesto iz Trbiža v Beljak, kjer je bilo že toliko nesreč.

Koliko pomanjkanja prave kulture! Nekoč pred vojno so bila številna pevska društva in tudi kulturno prosvetna. — Naj omenim »Dobrač« na Brnci, ki je pod vodstvom pok. Hanzija Kropiunika poneslo koroške pesmi daleč preko njenih meja. — To je bila klasična doba naše pesmi. Danes je vse to zamrlo.

Narodni običaji so del narodnega čustvovanja. Če danes kdo misli, da je to navlaka, ki se bo v modernem svetu zgubila, se moti. Ves svet ne more biti po čustvovanju enak, vsa ljudstva kot številke, kamenje skozi sito, z istim karakterjem. Ravno v običajih se vidi narodova bit, po kateri se poleg jezika loči od drugih. Vidi se njegov karakter, v pesmih, v ornamentih in v domovih: Svobodnejši, lahkotnejši tip, bolj trd, določen, živ, poln temperamenta ali miren, premišljen. Nov moderen način življenja zahteva hitrejši tempo. — Toda sčasoma si bodo narodi izkristalizirali svojo novo lastno obliko, po kateri se bodo ločili od drugih; sicer se bodo zdegenerirali. —

Ziljska dolina, kulturno razgibana, je tudi v slikarstvu nekaj pomenila. Franz Wiegele je bil največji koroški slikar novejšje dobe. — Doma je bil iz Čajne pod Dobračem, kjer je bil rojen v 90. letih prejšnjega stoletja. Ohranila so se njegova velika in kvalitetna platna. Bil je dober portretist skupin, poln lirike in milobe; vesel in bister po naravi; res pravi Ziljan. — Praznično razpoloženje veva iz njegovih Ziljanov, polni barvnih zvokov, lazurne obdelave. Škoda, da je bil 1944. leta ubit od bombnih napadov. — Znamenita je nje-

Znamenje ob Baškem jezeru

gova slika mlade Ziljanke v narodni noši. Wiegele je imel mnogo vpliva na druge slikarje. Vzgojil je cel rod domačih mojstrov. Osnova v njegovih delih je bil človek.

Mertlncv Mih'č iz Trnja na Brnci je bil dober rezbar. — Rojen je bil v 80. letih prejšnjega stoletja in je umrl tik pred drugo svetovno vojno na Češkem. — Živel je večinoma na Dunaju in na Češkem, kjer je bil profesor na višji umetno-obrtni šoli. Visok križ, njegovo delo, stoji na brnškem pokopališču, pod njim pa žara, z njegovimi ostanki. Ohranjenih je nekaj risb in rezbarij še iz njegovih deških let, ki kažejo na presenetljivo spretnost in znanje.

Hans Pirker je bil starejši od obeh. Živel je v dobi znamenitega koroškega slikarja Marcusa Pernhardta. Ustvarjal je sredi prejšnjega stoletja. Ohranjenih je nekaj risb, portretov in pokrajin. — Portret je instinktivno obvladal. Bil je pod vplivom romantike. Iz njegovih slik je razvidna tudi tedanja noša Ziljanov in stare nekdanje hiše. V barvah je trezen, v risbi pa teži k preciznosti. Znana je njegova slika Brnce iz leta 1855. Pirker je bil doma pri Rodarju na Brnci. Živel pa je večinoma na Trbižu, v Kanalski dolini, kjer se je poročil. Za njim je sedaj dorastel že četrti rod.

Kot slikar in župnik deluje v Št. Lenartu mladi Čebul, doma iz Podjune. Slika v vseh tehnikah. Bogate na barvah so njegove slike, impresionistične, posebno pasteli. Večer za pokopališkim zidom je pastel, globoko občuten in svobodnega izraza. Polno ziljskega vzdušja diha iz njegove slike, kmetije na Strmcu. S tenkim posluhom dela tudi skice svojih vaščanov.

Grafična umetnost, posebno lesorez se je pod vplivom kulturnih, sosednjih dežel, koncem preteklega stoletja razvila do zavidljive višine. Odlikuje se po preciznem, realističnem podajanju domačega življenja.

Koroška je bogata na kulturnih spomenikih, po lepo ohranjenih gradovih in gotskih, baročnih cerkvah. Posebno znameniti sta stari romanski cerkvi: Gospa Sveta in Krka.

Zanimiva je brnška podružnica Šent Job v Ziljski dolini. Vzhodna stran okrog oltarja je zidana v poznogotskem slogu s šiljastimi okni, kregovičji in težkimi oporniki. — Dočim sta ladja in pokrit prestor pred vhodom zgrajena bolj preprosto. Stolp je dozidan v istem času in slogovno s prezbiterijem nekoliko moti. Vendar je tako narekovala potreba, ker ljudje niso mogli plačati dražjo gradnjo. — Tudi niso imeli toliko čuta za čistost sloga. Da bi bil stolp dozidan v poznejšem stoletju, je malo verjetno. Okrog cerkve je zidana ograja, ki varuje prostor pred živino. — Morda bi se v notranjosti odkrila še kaka stara freska, ker so morale biti stene večkrat prebeljene. Lahko se trdi, da je cerkev stara že preko 500 let.

Strop v notranjosti je lesen, oltar pa je gotski, krilni. Na zunanji severni strani je velikanska gotska freska sv. Krištofa, ki nosi malega Jezusa preko reke, držeč dolgo palico v roki. Figura je razgibana in živa na barvah. Lani so vso streho s stolpom vred prekrili s škrljastimi strešniki. Stara, že napol

trhla škodlasta streha je trajala kakih 70 let in je bila krita, ko je še moj oče hodil ministrirat k Šent Jobu. Sv. Krištofa zunaj cerkve najdemo tudi pri sosednjih podružnicah, pri sv. Neži in pri naši Gospej. Tudi sv. Janez ob Bohinjskem jezeru iz 13. stoletja ga ima. Sv. Krištofa so namreč častili kot varuha pred nenadno smrtjo, z željo, da bi previdno kot nosi on malega »Ješča« čez reko, prepeljal tudi vernike preko življenja. —

Na žegnih se je pri podružnicah dogajalo vse družabno življenje, kupčije; pogodbe so se sklepale in rajali, peli in pili so. Sv. Job je bil mučenec in je upodobljen z mnogimi ranami.

Ohranjene so tudi votivne slike, ki so nekoč visele v Šent Jobski cerkvi. Oljnata slika iz leta 1709 predstavlja gosposko sobo; v njej kleči graščak in prosi sv. Joba zdravja svoje žene, porodnice, ki leži v postelji z otrokom. Nad sv. Jobom pa je naslikana Marija z malim Jezusom. Oba svetnika sta upodobljena po načinu krščanskih predstav v oblakih. Sv. Job je napol gol, ves v ranah in kleči pred Materjo božjo.

Zanimiva je noša graščaka. Nosi svetlo siv površnik z vtesnjenimi rameni in rokavi, ki je zadaj naguban. Graščak je še zelo mlad. Dolgi rdečkasti lasje mu padajo na ramena in kleči na kolenih z molkom v rokah. Okrog vratu ima cvito veliko belo, svilen ovratnico. Nosi kratke, temnosive pumparice, na nogah pa bele nogavice, s črnimi nizkimi čevlji.

Graščak s svojo ženo in otrokom, kot tudi vsa oprava v sobi so trdo obdelani, gotsko realistično. Dočim so svetniki razgibani, baročni ter so po vsej verjetnosti kopirani. Barvno so bolj bogati, posebno Marija z »Ješčam«, ki spominja na Murilla in Rubensa. Na prvega predvsem mali »Ješč« po svoji značilni drži, le da mu manjka tiste otroške miline.

Postelja je renesančna, široka. Okna so zamrežena. Soba je verjetno osmerokotna. Izrazi vseh oseb so resnobni, togi, ki spominjajo že na ikone. Perspektivno je zgrešen prostor, z opremo. Slikano je na finem platnu; slika je dobro ohranjena in je brez podpisa.

Pa si oglejmo drugo podobo, ki je slikana z oljem, na negrundiran les. Malo je že obledela in nosi letnico 1737. Delana je bila v zahvalo za obvarovanje pred požarom.

Duhovnik kleči pred žrtvenim oltarjem, na katerem leži jagnje: gost bel dim se dviga v nebo k Bogu, ki sprejema daritev. Na drugi strani žrtvenika kleči apostol sv. Pavel, ki posreduje duhovnikovo prošnjo.

Zanimiva je tedanja noša duhovnika. Oblečen je v dolgo, črno pelerino, s kratkima belima trakovima pod vratom. Slika je barvno močnejša, svobodnejša in v izdelavi bolj dinamična. Kljub tem oblikam, pa je perspektivno še pomanjkljiva.

V ozadju je upodobljeno veliko goreče poslopje z leseno streho. Žrtveni oltar je preprost, renesančen. Izrazi oseb so taki, kot pri prejšnjih. Pod sliko se je slikar že podpisal s kratico G : P : S.

V 18. stoletju so razsajale še hude kužne bolezni, za katerimi so umirali celi rodovi. Tudi živini ni bilo prizaneseno. Niso bili redki primeri, da je doma poginila prav vsa živina. Pod votivno sliko za pomoč pri živini je napis z letnico 1747. Dal jo je napraviti kmet iz Šent Jobske okolice.

V ospredju kleči sam pred podobo sv. Antona Padovanskega, kateremu se je na romanju zaobljubil. Poleg kmeta so upodobljeni paroma konj s kobilo, bik s kravo, koštrun z ovco in dva prašiča. V ozadju je hiša z vrtom.

Kmet je praznično opravljen. Oblečen je v cinober rdeč suknjič, ki mu sega nad kolena, je brez ovratnika, zadaj v pasu pa je močno naguban. Na notranji strani je ta suknjič obložen z belo svileno podlogo. Kmet ima na sebi ozke rujave pumparice, ki so ob straneh, pod koleni podvezane z rdečo pentljo. Opasan je z rdečo židasto »šerpo«, pod suknjičem nosi sivo-modro pleteno jopico. Ovratnik ima bel in tenko naguban. Izpod rokavov mu gledajo bele čipke od srajce. Na nogah nosi debele, volnene nogavice, temno zelene barve. Obut pa je v rujave nizke čevlje. Golcglav je in temno rujavi lasje so mu pristriženi. Izgleda še zelo mlad in je verjetno idealiziran.

Hiša zadaj je pol zidana, pol lesena, s preprosto, leseno dvokapno streho. Nad vhodom ob strehi je majhen »gank«, ki varuje vhod pred dežjem in prehudo pripeko. Okna so zelo majhna, še manjša pa ob leseni steni. Za hišo je ograjena »greda« s prišiljenimi deskami in še drevo. V ozadju je zahajajoče sonce za Ziljsko dolino.

Sv. Anton Padovanski z malim Jezusom je upodobljen med oblaki, v rumeni svetlobi, baročno razgiban in v značilni pozi, kot jo vidimo na oltarnih slikah. Vsa kompozicija deluje ploskovno polno.

Vse tri omenjene slike so si v bistvu podobne. Tudi napisi pod slikami, kot naprimer: EXVOTO ali VOTUM FECIT, GRATIAM ACCEPIT, so napisani z antičnimi črkami, ki so jih tedaj pogosto uporabljali.

Ne daleč od Šent Joba se skriva ob pobočju Karavank, Šent Lenartska podružnica sv. Neže. Že izza smrečja nas pozdravlja slika sv. Krištofa s svojimi živimi barvami. Kakor Šent Jobska, ima tudi sv. Neža pred vhodom pokrit prostor. Cerkvica je krita s skodlami in je bila šele pred kratkim popravljenjena.

Dobre četrť ure hoda od tod, preko Grpiškega grabna, se razgleduje pod vzhodjem Karavank, ob goličavi, tam, kjer je nekoč izviralo 7 studencev, znamenita Šent Lenartska podružnica »Naše Gospe« pri Sedmih studencih.

»Naša Gospa« je ena najlepših podružnic na slovenskem Koroškem. Vzhodna stran, okrog prezbitarija, je zidana v gotskem slogu. Tu nad oltarjem se dviga lesen, šilast stolpiček, ki je bil pred kratkim popravljen. Glavna ladja je precej dvignjena, nad katero se dviga strma dvokapna, s skodlami krita streha. V notranjosti je gotski krilni oltar, strop pa je lesen. V cerkvico se pride skozi široko pokrito lopo, kot pri omenjenih dveh podružnicah.

Prvotno cerkvico na tem mestu se omenja že pred potresom Dobrača, v 11. stoletju in to baje kot cerkvico Matere božje.

Pred več kot dvajsetimi leti sem šel z očetom in bratom na Karavanke, na Trupijevo in Maloško Poldne. Razgled na Koroško je od tu lep, lepši kot od marsikod drugod. Videl sem ves Rož, Ziljsko dolino, Dobrač, Beljak, Osojščico, Celovec, sivo Dravo, jezera in širok venec Svinjske planine ter Visoke ture. Na drugo stran pa se nam je odprl pogled proti Savski dolini, Kranju in Ljubljani.

S seboj sem nosil tetin daljnogled, dolg in težak, ki je bil še iz I. svetovne vojne. Ko smo prišli na planino Blekove, smo se malo oddahnili. Nek posestnik iz Kranjske strani, iz Srednjega vrha, je ves presenečen vzkliknil svojemu koroškemu kolegu, ko je gledal skozi njega: »S tem b' pa še svoja žena nohkö vidou u B'lak«. To mu je namreč prej povedal, »da je n'cö nja žaná u Bla-ace«. Videlo se je tako lepo skozi, da si lahko bral reklamne napise na deskah v Toplicah.

Bila je nedelja, krasno jutro, polno prijetnega sonca in vonjav po mladem lubju in cvetovih. Kmet iz Srednjega vrha je prinesel soli za živino. Poznal se je z očetom in tudi s »ta koroščam«. Skoraj pozabil sem, da »stojim« na meji, tako domače in prisrčno je tekel pogovor med sosedi.

Proti večeru smo se vrnili mimo Bekštajnskega gradu in obiskali še Našo Škocijansko cerkev. Oče se je zanimal za stare znamenitosti.

Mimogrede povedano, sem tisti dan gledal z vrha Maloškega Poldna proti Ljubljani, tja od koder sem šel 2 leti nato s šolskim izletom na Golico. Toda kakšna razlika! Hoditi z »mestno« mladino in z nekaterimi profesorji, ki so takrat dajali prednost aristokraciji, in otrokom bogatih kulturbundovcev, na izletu pa dajali pohujšanje z neko »važnostjo« pri dekletih. Po tem pa tožarili katehetu o nedisciplini ki je vladala na izletu in udarili največkrat po revnih delavskih sinovih. Takim in podobnim je bila Koroška prazna, meglena dolina!

Dolga leta vojne, internacij in težkega življenja so minula. Po 20 letih sem prvič na Ziljskih tleh! Več kot polovica znancev in sorodnikov je medtem pomrlo, ali se izselilo. Spet me pozdravlja Naša Gospa pri Sedmih studen- cih, malo naprej sv. Neža in sredi polja Šent Job. Spet slišim našo pojočo govorico, gledam sivo rdeče stene podsutega Dobrača in pisana polja z ostrvmi in samemu sebi ne morem verjeti.

Jesensko jutro na Baškem jezeru! Prosojna meglena koprena prek do- brav. V ozadju se svetlikajo vrhovi Karavank, Maloško in Trupjevo Poldne. Sezona je pri kraju. Tujcev nikjer. Srebrno čisto jezero je spokojno; v njegovi gladini se zrcalijo vrhovi. Otok kraj jezera, ves obraščen, se temni nad gla- dino. Tam zadaj se skrivajo Bače, rojstna vas naše babice pred 112 leti.

Eden najlepših razgledov na Koroškem se nam odkriva iznad Brda proti Baškemu jezeru, z Jepo in Komnico v ozadju. Upodobljen je bil že na mno- gih starih slikah. Posebno lepo je tod na večer, ko se sonce upre v venec

Karavank, ki se zrcalijo v jezeru. To je pesem barv, pesem ki ne bo nikdar izpeta. Takega razgleda tudi Vrbsko jezero ne premore! Polje, polno ostrvi, barv in svežega vonja!

Zgoraj na cesti drve avtomobili, novo moderno življenje diha tod, tudi v vsej svoji brezobzirnosti. Spodaj, pri nekaterih hišah pa vlada še pravo staro življenje. Tam »praprčujajo« Šu'lnkova svoje krave, srečaš »Jerutaua z garam'«. »Po suobenjam marnjamo, pa saj je li k'jez'k kak'r druj'«.

Ziljska dolina ni nikjer lepša kot v svojem spodnjem delu, kjer se razgled odpre na strme pečine Dobrača in sosedne Karavanke. Pri Straji vesi se nam spet razgrne slikovita Zila, tja proti Čajni in še naprej.

Živahen promet poteka mimo Vrat in M'guarij v Kanalsko dolino in naprej v Furlanijo. Kot že pred sto in sto leti.

V zadnjem desetletju govore ponekod v Ziljski dolini z nemščino že močno pomešano narečje. Rožani in Podjunčani so obdržali bolj čisto govorico.

Ziljani so bili že od nekdanj svobodoljubni, ki so se predvsem borili za socialne pravice. Prvi slovenski kmečki punt je vzplamtel na Koroškem, posebno pa na Zilji, kjer je tudi žalostno končal radi turškega vpada čez Trbiž. To je bilo 1478. leta, ko so se kmetje borili proti plemiški gospodi in njihovim valptom, ker so jim ti nalagali previsoke davke, tlako in mitnino. To težnjo po svobodi imajo Ziljani tudi danes. Oni so bistre glave, ki se sicer hitro prilagodijo okolici in drugim navadam.

Težko je opredeliti vso slovensko Koroško, točnejše po njihovih treh narečjih in ljudskem značaju. Že ozemlje samo, ki se stika deloma z Benečijo v Karnskih alpah, ob Ziljski dolini, Rož ki vzdolž Karavank meji na Kranjsko in Podjuna, ki se nagiba že na štajersko stran, dade misliti na marsikaj. Iz podobnosti obmejnih narečij se čutijo stiki, ki so vladali nekoč med ljudmi, tako da jih je težko ločiti še sedaj, po več desetletjih. Vsled novih kolonistov iz nemških dežel, ki so se selili od srednjega veka naprej, v mesta in med podeželje, se je slovenska jezikovna meja na Koroškem postopoma pomikala proti jugu, prebivalci pa so se pomešali in prevzeli nemško narečje.

MILKA M.

Nemir povsod

V golih vejah šušti veter,
tiho ječi vela plan,
mesec na obzorju se skriva
za oblak,

in na spečo ravan lega
mrak, —

gosta, črna, neprodirna tema...
Joj, in ti si tako daleč! —
Slišiš, kako mi nemirno utripa srce?

Dr. Martina Wutteja* duhovna podoba

Govoriti o dr. Martinu Wutteju, njegovem konceptu koroške zgodovine in o njegovih nacionalnopolitičnih idejah, se pravi pravzaprav pisati o koroški nacionalistični nemški družbi in njenem duhovnem razpoloženju. Wutte je najčistejši izraz tega duha, od njega oblikovane in napisane misli pa so vplivale zopet na to družbo nazaj ter so njeno duhovno razpoloženje in miselnost krepile in utrjevale. Dokler se med nemškimi zgodovinarji in nacionalnopolitičnimi pisci prav na Koroškem ne najde nekdo, ki bo imel pogum z Wuttejem se kritično porazgovoriti, dokler morejo imeti koroški Slovenci vtis, da je Wutte še vedno glavni zastopnik koroškega zgodovinarstva, glavni tolmač zakonov koroške zgodovine, in so njegovi nacionalno politični spisi glavni svetovalec v nacionalnopolitičnih vprašanjih Koroške, toliko časa nimamo povoda misliti, da se je na Koroškem v odnosu do Slovencev kaj bistvenega spremenilo. Ob tako dominantnem, prevladujočem položaju, kakor ga še vedno zavzemajo Wutte in njegove teze nad koroškimi zgodovinarji in nacionalnopolitičnimi pisci, moremo z veliko upravičenostjo postaviti trditev, da se po odnosu vodilnih koroških nemških ljudi, posebej inteligence, do Wutteja ravna njihov odnos do Slovencev. Pozitiven, nekritičen odnos do Wutteja pomeni negativen odnos do Slovencev. V začetku dejavnosti, ki naj res nekaj spremeni, nekaj novega uzakoni, postavi, mora biti končno jasna, točno oblikovana nova misel in trden sklep, da se tej novi misli pribori tudi družbeno priznanje. V medsebojnih odnosih avstrijske družbe se je po drugi svetovni vojni marsikaj spremenilo, porajajo in uveljavljajo se nove misli in ideje, v odnosu nemško-nacionalistične avstrijske družbe do koroških Slovencev pa se zdi, kakor da je vse pri starem, kakor da gre za za večnost zabito postavco. Enkrat glas kakega Perkoniga, Nussbaumerja, Lerchenfelda, Klagenfurterja ne more na tem nič izpremeniti.

*) Wutte je bil rojen v Mühlbachu pri Št. Vidu ob Glini 15. dec. 1876. Maturiral je na gimnaziji v Beljaku 1896 ter se vpisal nato na univerzo v Gradcu, kjer je obiskoval predavanja iz zgodovine in geografije in l. 1901 doktoriral. Kot suplent je v šolskem letu 1903/04 služil tudi v Mariboru, od leta 1904 pa v Celovcu. Od leta 1912 do leta 1942 je bil predsednik Zgodovinskega društva in do leta 1938 urednik časopisa Carinthia I. Od l. 1922 do svoje upokojitve 1939 je bil direktor Koroškega dež. arhiva (Kärntner Landesarchiv). Leta 1919 je bil kot izvedenec za Koroško član avstrijske mirovne delegacije v Parizu. Umrl je 31. jan. 1948.

Kot zgodovinar in nacionalnopolitični pisec je dr. Martin Wutte uslužni glasnik pangermansko nacionalističnega meščanstva, tistega meščanstva, ki je pripravljalo pot nacizmu in bilo pri prevzemu oblasti njegov pomočnik. Nesmiselno in klavrno je to tajiti in prikrivati. Treba bi bilo ločevati med Wuttejem kot privatnikom, ki je po sporočilih in pričevanju njegovih življenjepiscev bil baje dober človek, dober stanovski tovariš, in med Wuttejem — javnim delavcem. Bidermajerska poštenost v privatnem življenju še ne izključuje, da v javnem udejstvovanju ne zastopaš zbeganih in surovih idej. Tudi izredno pridnost in velik znanstveni aparat (posebno bogato uporabo arhivskih virov), s katerim je Wutte navadno pisal, mu lahko mirno priznamo. Številni njegovi znanstveni izsledki in nekateri izdelki so nedvomno dragoceni. Vodilne ideje, načelno, izhodiščno zamisel njegovih glavnih del, ki obravnavajo koroško zgodovino in nacionalno problematiko na Koroškem, pa moramo odločno odklanjati. Kolikor te ideje in načelna zamisel njegovih glavnih del določajo tudi metode njegovega obravnavanja, moramo odklanjati tudi te.

Temeljno Wuttejevo znanje, ki ga uporablja tudi v vseh svojih nacionalnopolitičnih spisih, je zgodovina in geografija. Njegova priljubljena študijska stroka, v katero ga je uvedel graški univerzitetni profesor Eduard Richter, je bila historična geografija z ustrezno kartografijo. A takoj je treba povedati, da so Wutteju geografski pogoji človekovega bivanja tisti, ki določajo njegovo zgodovino. To je ena od temeljnih misli njegovih spisov. Ti geografski pogoji so mu usoda, ki človeka oblikuje in ga obsoja v določen življenjski, zgodovinski tok. Taka usoda mu je tudi koroški prostor. Njegovo prikazovanje koroške zgodovine je v bistvu dokazovanje in izvajanje zgodovinske gospodarske in kulturne enotnosti Koroške iz njene, od Wutteja zatrjevane geografske enotnosti. Svoje sodobnike in učence je prepričeval in poučeval v tem smislu. Nedvomno pristno je prepričanje Hansa Paula Meier-ja, ko pravi: »Wuttejevi obrambni in prosvetni spisi so med drugim doprinesli neizpodbiten dokaz, da je Koroška do mogočnega karavanškega zidu na jugu geografska, obenem pa zgodovinska, gospodarska in kulturna enota« (»Martin Wuttes Werk im Dienste der Wissenschaft und der Heimat« v »Beiträge zur Geschichte und Kulturgeschichte Kärntens«, Festgabe 1936, str. 11). Toda pri Wutteju se to znanje in dokazovanje druží z izrazito pangermansko nacionalistično miselnostjo. Wutte postavlja svoje zgodovinsko in geografsko znanje v službo te miselnosti. Prav ta miselnost, nacionalistična strast, končno vodi njegovo dokazovanje geografske in po njej zgodovinske, gospodarske in kulturne enotnosti Koroške ter ga zavaja v pretirane, za mirno, enakopravno sožitje obeh narodnostnih skupin na Koroškem izredno nevarne, težke zaključke. Enotna Koroška, mu je nemška Koroška in kot taka idol, predmet malikovanja. Zgodovinska geografija se je spremenila pri Wutteju najprvo

v geografsko zgodovino, nato pa v zloglasno geopolitiko,* geopolitično zgodovino. Povzetek svoje misli o koroški enotnosti, je že l. 1927 dal Wutte ti-skati v nemški rajhovski »Zeitschrift für Geopolitik« (Časopis za geopolitiko). Wuttejevi življenjepisci popolnoma zamolčujejo dejstvo, kako uslužen je bil Wutte tudi nasproti nacizmu. Ko se tega niso spomnili v obsmrtnih člankih, je to še razumljivo, ko pa se tega ne spominjajo v življenjepisih ali ocenah njegovega dela, je to eden izmed tistih pojavov v koroški nemškoavstrijski družbi, ki človeka navdaja z nezaupanjem. Wuttejevo uslužnost zadosti jasno dokazujejo taki spisi, kakor so »Der gesamtdeutsche Gedanke in Kärnten« (Carinthia I 1940), »Zur Siedlungsgeschichte« (»Oberkrain«, Krainburg 1942), obširna knjiga, 2. izdaja »Kärntens Freiheitskampf« (Weimar 1943), ki meče na Wuttejev značaj kaj čudno luč tudi zaradi tega, ker je velik del te knjige napisan po v Ljubljani in v Beogradu naropanih arhivskih virih, od katerih še do danes niso vsi vrnjeni. Noben koroški kulturni delavec ni bil pod nacizmom deležen take počastitve kakor Wutte. Na dan 22. obletnice plebiscita, 10. okt. 1942, je koroški Gauleiter Rainer ob ustanovitvi Inštituta za raziskavanje koroške dežele (Institut für Kärntner Landesforschung) in Koroške znanstvene družbe (Kärntner Wissenschaftliche Gesellschaft) ustanovil tudi Znanstveno nagrado koroškega Gauleiterja. Prvo nagrado je podelil Wutteju. Slavil je njegovo delo, češ da je storil za Koroško več, kakor se mu more Koroška za to kedaj zahvaliti. Postavil ga je za zgled vsem drugim koroškim znanstvenikom. Wutte se mu je ganjen zahvalil. Na ustanovitev Inštituta za raziskavanje koroške dežele (vodja univ. prof. dr. Kranzmayer) pa je navezal besede, v katerih je poudaril, da z raziskovanjem Gorenjske, ki je zopet postala koroška marka in mejna marka nemškega Reicha, nastajajo za Inštitut nove naloge itd. (prim. »Kärntner Zeitung«, 12. okt. 1942, št. 281). Na Karavanke kot ločnico jezikovne, kulturne in nacionalne pripadnosti je torej nacistični geopolitik Wutte pri tem kar z lahkoto pozabil. Pod novimi nalogami je Wutte razumel pač nalogo dokazovati, da je bila Gorenjska že od nekdaj

* Ime je od švedskega državnopravnega znanstvenika Rudolfa Kjelléna, ki je politično geografske ideje nemškega geografa Friedricha Ratzela uporabil pri „geopolitičnem“ raziskovanju sistema velesil. Geopolitika pa se je pri Nemcih razvila od „znanosti o državi kot geografskem organizmu ali kot pojavu v prostoru...“ (Kjellén!) v dokazovanje o usodni vzročni zavisnosti zgodovinskega dogajanja od zemljepisnih pogojev, v nacističnem času pa v spretnost v utemeljevanju življenjskih potreb nemškega naroda, da zaradi zaokroženja svojega „življenjskega prostora“ osvaja vedno nova ozemlja ali si pribori v njih prevladujoči politični in gospodarski vpliv (Karl Haushofer, Kurt Trampler in dr.). Postala je specifična nemška „znanost“, o kateri se tudi francoski in angleški znanstveniki le s posmehom izražajo.

nemška, da je nemška in da spada h Koroški, k Nemčiji. Tako je govoril pred njim že Kranzmayer (»med Koroško in Gorenjsko ni kulturne meje«). Wutteju je zgodovinska in geografska znanost pač sredstvo v boju za nemške imperialistične cilje. Junija 1943 je bil Wutteju od graške pravne in državoslovne fakultete podeljen častni doktorat; univerza v Innsbrucku pa mu je, tudi v času nacistične oblasti, podelila Goethejevo medaljo za znanost. Wutte in Goethe!? Vzporejanje je dokumentacija duhovne zmede, ki jo je komaj močče stopnjovati.

Duh, ki nosi in preveva vse Wuttejeve spise, v katerih kot zgodovinar ali kot nacionalnopolitični pisec obravnava nacionalno vprašanje na Koroškem, je ledeno mrzel, top odnos do malega, slabotnega slovenskega človeka, naroda. Dejansko gre tu pravzaprav za globoko sovraštvo, toda za sovraštvo »znanstvenika«, za katerega se ne spodobi, da bi ga kazal v strastnih izbruhih. Niti enkrat se ne zgane v Wutteju kaj toplejšega, dobrohotnejšega, volja po razumevanju položaja slovenskega naroda, naravne težnje tega naroda, da raste zvesto z danih osnov svojega jezika, svoje kulture. Pač pa Wutte s čisto zlobo študira in dejansko tudi pozna vse slabosti položaja slovenskega naroda, slabotne strani v značaju slovenskega človeka na Koroškem, ter navaja svojo družbo, da te slabosti z vso brezobzirnostjo in surovostjo izrabi v svoje gospodovalne namene. Ne poznam niti enega mesta v številnih Wuttejevih spisih, ki bi vsebovalo eno samo dobrohotno misel do slovenstva. Ideja, ki se kakor rdeča nit vije skozi vse Wuttejeve spise, v katerih obravnava katerikoli nacionalni koroški problem, je celó ta, da je borba koroških Slovencev za enakopravnost, pravično upoštevanje njihovega jezika v šoli, uradu, pri sodiščih itd. borba proti nemškemu narodu, ogrožanje nemškega naroda, nemškega jezika. Samo druga stran iste miselnosti je v absolutni nepripravljenosti Wutteja in družbe, iz katere in za katero piše, dati nekaj sam od sebe, neprisiljeno, iskreno, zaradi samega humanističnega, demokratičnega principa narodne, jezikovne enakopravnosti. Za ta nečala ni v srcu in možganih Wutteja in njegove družbe do koroških Slovencev nobenega prostora.

Koroški regionalni patriotizem in ideja koroške nedeljivosti je res starejšega datuma kakor Wutte in politična družba, za katero je delal. Toda do nekako sedemdesetih let 19. stol. ideja koroške nedeljivosti ni bila identična z idejo samonemške Koroške. Tudi Rizzi Vinzenz ni bil za delitev Koroške: Toda med njegovim in Wuttejevim odnosom do slovenstva je bistvena razlika (prim.: Rizzijev članek »Narodnosti na Koroškem« v »Deutsche Monatschriften aus Kärnten«, Celovec 1850, 5. zv.). Do te premaknitve v razumevanju Koroške in njene ideje kot domovine dveh enakopravnih narodov do Koroške, v kateri imajo pravico do življenja le Nemci, Slovenci pa samo še pravico in dolžnost umiranja, je začelo prihajati že v 60. in 70. letih 19. stol. za vlade nemškega liberalnega meščanstva, v 20. stol. pa je najvidnejši »znan-

stveni« glasnik in izpovedovalec teh idej prav Wutte. V taki miselnosti izvirajo očitki nelojalnosti, izdajstva, iredente proti vsem tistim Slovincem, ki resno zahtevajo enakopravnost, upoštevanje svojih jezikovnih pravic. Tudi označba težnje po odcepitvi Slovencev od Koroške, kakor se je kot moralno zelo upravičena reakcija na topost in nasilje Wuttejeve družbe pojavila po prvi in drugi svetovni vojni, s slovenskim imperializmom, izvira v miselnosti, da sme biti enotna nedeljiva Koroška samo nemška Koroška in da se morajo tudi Slovenci s tem sprijazniti.

Wuttejev nečloveški, nekulturni odnos do Slovencev, pač odnos pangermanskega nacionalista in geopolitika, se kaže zlasti v njegovem gledanju na jezik. Ko dokazuje, da jezik ni vedno kriterij za nacionalno pripadnost, česar nihče ne taji — zavrže slovenski jezik tudi kot vrednoto sploh. Njegovi spisi o šolstvu so en sam dokument izredno surovega obravnavanja slovenskega jezikovnega vprašanja na Koroškem, potvarjanja dejstev in preziranja po vsem kulturnem svetu razvidne in preizkušene resnice, da vzgoja in izobrazba v materinskem družinskem jeziku najboljše ustreza potrebam moralno zdravega, duhovno jasnega, kulturnega razvoja in da morajo pred to resnico utihniti vsi nasprotni politično špekulativni razlogi. Tudi v UNESCO si ta resnica danes krepko utira pot. Naučiti se poleg svojega materinskega jezika še kak drug jezik, najboljše svojega sosedu, v tem je problem, ne pa v izpodrivanju in zanemarjanju materinskega jezika v korist drugega. Wuttejevi spisi so bistveno pripomogli, da so te resnice na Koroškem brez vrednosti in da bo spadala Koroška v tem pogledu med najbolj reakcionarne dežele sveta, če odstrani šolstvo po uredbi 3. okt. 1945, ki, v danih razmerah pač, še najboljše ustreza omenjenim splošno priznanim, objektivnim zahtevam in težnjam zdravega, nacionalne spore premagujočega kulturnega razvoja.

Duhovno zmedo v obravnavanju jezikovno nacionalnega vprašanja na Koroškem je Wutte povečal posebno še s svojo teorijo o vindišarjih. Družbeno-politični pogoji za to teorijo so nastajali v drugi pol. 19. stol., v nacionalni borbi, kakor se je v tem času vnela med gospodujočimi in služječimi narodi in razredi avstroogrske monarhije. Do tega časa ni nikomur prišlo niti na misel, da bi pod »Windische« razumel kaj drugega kakor Slovence. »Windische« je bila soznačnica za Slovence, kakor pravimo Slovenci Italijanom še Lahi ali Madžarom še Ogrji. V zaostreni borbi za slovenske jezikovne pravice in narodno enakopravnost v zadnjem desetletju 19. stol. in v prvih desetletjih 20. stol. pa so nemškim nacionalistom »Windische« že samo njim prijazni, tkzv. »deutschfreundliche Slovenen«, dočim imenujejo zavedne Slovence »nationale Slovenen«. Prvi nemški spis, ki skuša dokazati, da so Windische po svoji jezikovni, etnični pripadnosti nekaj drugega kakor Slovenci, pa je šele iz l. 1914. — »Die Wahrheit über Kärnten«. Pisatelj ni imenovan, mislim pa, da je Wutte. Vindišarska teorija je torej kaj mladega datuma. Prvi pisatelj, ki z nekimi znanstvenimi obeti razvija to teorijo, prav do trdi-

tve, da je jezik in rojstvo kot kriterij za pripadnost k slovenskemu narodu brez pomena ter da je najbolj upravičeni kriterij za nacionalno pripadnost na katerikoli način pridobljena, kakršnakoli zavest, je zopet Wutte v svoji razpravi »Deutsch-Windisch-Slowenisch« (Klagenfurt 1927). Vindišarska teorija v tej obliki že celo služi samo kot sredstvo za razkrajanje slovenskih vrst in kot utemeljevanje za vzdrževanje kar mogoče velikega števila Slovencev v stanju germanicazije, kot opravičilo za izganjanje slovenskega jezika iz javnega in privatnega življenja Koroške, posebej še iz šole. Temu namenu služi v zadnjem času tudi nastop gimnazijskega profesorja dr. Valentina Einspielerja, ki v ostalem samo ponavlja trditve pangermanskega nacionalista, geopolitičnega zgodovinarja Wutteja, po katerih mora biti Koroška enotnost le nemška enotnost. Za nas so Einspielerjeve trditve predvsem moralni, psihološki, ne pa znanstveni problem. »Vindišarstvo na Koroškem je plod nasilja, socialne revščine, umske in moralne zmedenosti«, sem napisal na drugem mestu. K tej umski in moralni zmedenosti je Wutte s svojimi zgodovinskimi in nacionalnopolitičnimi spisi bistveno prispeval.

Še bi bilo koristno, da bi od spisa do spisa ugotavljali znanstvene netočnosti in pomanjkljive ali zgrešene metode Wuttejevega peresa v obravnavanju nacionalnega vprašanja na Koroškem. Toda za to tu ni prostor.

*

Zakaj sem napisal ta članek? V Avstriji je bilo po tej vojni o pomenu in vplivu zgodovinopisja na duhovno usmerjenost Avstrijcev med obema vojnama že marsikaj dobrega in točnega napisanega. Poudarja se potreba po reviziji nemškega, vsenemškega nacionalističnega koncepta tega zgodovinopisja. Maja meseca 1955 je spregovoril o tem tudi avstrijski prosvetni minister dr. Drimmel (»Zu neuen Ufern«, Osterr. Neue Tageszeitung, 29. maja 1955). Taka revizija pa ni potrebna samo zaradi odnosa Avstrije do Nemčije, taka revizija je potrebna tudi zaradi odnosa Avstrije do drugih sosednih narodov in do narodnih manjšin v sami Avstriji. Če kateri zgodovinski spisi, so potrebni kritičnega pregleda prav Wuttejevi. V »Internacionalnem inštitutu za šolske knjige« (Internationales Schulbuch-Institut) v Braunschweigu, v Parizu in drugod se od leta do leta shajajo zgodovinarji različnih narodov, ki pretresajo sporna zgodovinska vprašanja ter se skušajo zediniti na skupne poglede. Posveti francoskih in nemških zgodovinarjev so zelo uspešni. UNESCO priporoča in podpira take posvete. Zaradi izboljšanja mednarodnih odnosov naj se odstranijo iz zgodovinskih knjig taki opisi in razlage, ki zastrupljajo medsebojne odnose, ne da bi se seveda s tem delala sila resnici. Mislim, da bi le moglo biti koristno, da bi se sestali na takem posvetu tudi avstrijski in jugoslovanski, posebej še koroški, štajerski in slovenski zgodovinarji, tisti, ki jim je res do sporazumevanja na čistih miselnih osnovah.

Nekaj o „Miru“

Koroška je imela v razvoju slovenskega časnikarstva pomembno vlogo in to zlasti po zaslugi Andreja Einspielerja. Ta »jeklenovztrajni koroško-slovenski prvoboritelj«, kakor ga označuje dr. Ivan Prijatelj v svoji kulturno-politični zgodovini Slovencev, ni samo gradil v dobi Bachovega absolutizma v Celovcu skupno z Antonom Janežičem zavetje slovenskemu leposlovju. Kakor hitro so dopustile razmere v nastopajoči ustavni dobi, je pričel z delom tudi za ustanovitev političnega lista, ki naj bi zastopal in razlagal slovenske narodne zahteve. Z nemško pisanimi »Stimmen aus Innerösterreich« (1861—1863) je tedanji tenki plasti slovenske inteligence močno razširil politično obzorje, jo svetovnonazorsko poglobil in vzgajal osnovno trumo narodnikov bodočega slovenskega političnega časopisa. Tako je utrl pot Levstikovemu slovenskemu »Napreju«. »Stimmen« so morale prenehati izhajati, potem ko je Einspieler bil obsojen pred deželnim sodiščem, ker ni hotel izdati svojega prijatelja Šimna Mudena kot pisca nekega kritičnega članka na račun koroškega in štajerskega deželnega zbora. S to obsodbo je Einspieler zgubil tudi poslanski mandat v deželnem zboru.

Ko je tudi Levstikov »Naprej« moral prenehati izhajati in ko so v slovenskem političnem življenju spet sami zavladali staroslovenski prvaki z Bleiweisovimi »Novicami«, je Einspieler sklenil ta monopol omajati z novim listom »Slovenec« (1865—1867). Ljubljanski prvaki so se tedaj krčevito držali prepričanja, da je slovenske politične zahteve in narodne interese najprimerneje braniti v nemško pisanem »Triglavu«. Zato so celovškega »Slovenca« bojkotirali. V »Slovencu« pa so mladoslovenske sile našle nujno potrebno tribuno, kjer so dajale duška svojim kritičnim pogledom na slovensko politiko, se zbirale in politično oblikovale. »Slovenec« je konec aprila 1867 prenehal izhajati, ker ga celovski tiskar Ferdinand Kleinmayer na nemški nacionalistični pritisk ni hotel več tiskati. Toda slovensko politično življenje je bilo že razgibano in od tedaj ni moglo in hotelo več pogrešati političnega glasila v slovenskem jeziku, njegova ustanovitev je postala vsakomur očitna potreba. Tako je lahko začel že prihodnje leto izhajati »Slovenski narod« v Mariboru.

Einspielerjev »Slovenec«, še prej pa njegove »Stimmen« so torej bistveno pripomogli, da so Slovenci dobili razvito in politično diferencirano časopisje, ki se je v dobi po padcu nemške liberalne vlade in po nastopu Taaffeja še močnejše razvilo. Vse slovenske pokrajine so dobile svoj slovenski politični tisk. Izjema je bila Koroška. Prav tam pa je bila potreba po slovenskem političnem časniku posebno velika, saj je koroško slovensko ljudstvo politično in narodnostno bilo še skoraj neprebujeno. Kako potrebno in

politično koristno bi bilo izdajati časopis v slovenskem jeziku na Koroškem, so čutili tudi koroški socialdemokrati, o čemer priča nastop beljaškega socialdemokratskega funkcionarja Perlornigga na strankinem kongresu v Hainfeldu l. 1888, ko je poudarjal, da bi bilo potrebno izdajati strankino glasilo na Koroškem v slovenščini. Dejansko pa je s slovenskim političnim časnikom stopil v boj za politično in narodnostno prebujenje koroških Slovencev

Andrej Einspieler

edini Andrej Einspieler. Razume se, da je list zasnoval na katoliško konservativnem programu. Tako je z novim letom 1882 začel izdajati časopis »Mir«.

Naslov za svoj novi list je Einspieler izbral po besedah iz prestolnega govora cesarja Franca Jožefa I.: »Napravite mir med mojimi narodi.« Mir, to je pravična ureditev narodnostnih odnošajev v avstroogrski monarhiji, je bila Einspielerju glavna potreba in zapoved časa, zato jo je poudaril že v naslovu. List je ta naslov nosil do konca izhajanja l. 1920.

Že takoj spočetka, ob novici, da prične v Celovcu izhajati nov slovenski list, je prišlo do napačnih domnev, da ga bo izdajala Mohorjeva družba. Andrej Einspieler je to zmoto hitro popravil: »Resnica je ta, da sem jes lastnik, izdavalatelj in vrednik novega časnika »Mir« in da sem čisto neod-

visen in le samo jes odgovoren za vse.« Še pred izidom je list sprejel mnogo pozdravov iz vse Slovenije in tudi nekaj gmotne podpore od posameznikov, kar dokazuje, kako veliko vrzel v slovenskem tisku se je Andrej Einspieler odločil zapolniti.

Kako je list sprejelo slovensko ljudstvo, predvsem seveda koroško? Že ob koncu prvega polletja Andrej Einspieler ugotavlja: »2000 iztisov »Mira« se razpošilja med Slovence in veči del med koroške Slovence... Posebno se zahvalim prostim kmetom, ki so mi dopise pošiljali: to mi je priča, da je »Mir« kmečkemu stanu segel do živega...« Če upoštevamo, da se je osrednji katoliški politični list »Slovenec« v začetku svojega izhajanja l. 1873 v

Ljubljani tiskal le v 1000 izvodih in da je kasneje ta naklada padla celo na 750 izvodov, lahko trdimo, da je »Mir« dosegel izreden uspeh in ustregel živi potrebi slovenskega ljudstva na Koroškem. Ob koncu prvega leta se je »Mir« tiskal že v 2100 izvodih. Največ njegovih naročnikov je bilo iz Borovelj, iz velikovškega okraja, iz Pliberka, iz Dobrle vesi, iz Podgore, iz rožeške okolice in od Vrbe. Naročali pa so ga tudi v drugih slovenskih krajih izven Koroške, a to so bili le posamezniki, osnovno množico naročnikov je imel med koroškimi slovenskimi kmeti, katerim je bil tudi namenjen. Za svoj uspeh se je »Mir«, razen svoji vsebini, nedvomno imel zahvaliti zlasti podpori slovenske duhovščine na Koroškem, ki ga je širila in vanj dopisovala. Oktobra 1884 je seznam »Mirovih« naročnikov štel nad 2500 imen. Konec leta 1887 je izhajal v 3000 izvodih, isto številko najdemo o njem leta 1888. Na številki 3000 se je število naročnikov, kolikor je mogoče soditi po podatkih, ustalilo. To je bila prav pomembna naklada, posebno če jo primerjamo z naklado tedanjega »Mirovega« sodobnika in glavnega nasprotnika »Deutsche Allgemeine Zeitung«, ki je leta 1891 izhajal v Beljaku v 700 izvodih.

Čeprav se celotno naročilo naročnikov v poznejših letih ni več mnogo zvišalo, se je pa gotovo relativno in absolutno zviševalo število koroških naročnikov, kar je za uspeh lista nedvomno najvažnejše. Če pregledamo, odkod so prihajali dopisi, vidimo, da je list postajal od leta do leta bolj izključno koroški. Po letu 1905 v njem skoraj ni več dopisov iz Slovenije izven Koroške, po čemer lahko sodimo, da tam tudi ni imel več znatnejšega števila naročnikov in bralcev.

Takoj ob začetku izhajanja »Mira« se je Andrej Einspieler moral odločiti, ali naj ga izdaja v knjižni slovenščini ali pa v koroškem narečju. Svojega »Slovenca« je bil sicer že izdajal v knjižnem jeziku, toda to je bil vseslovenski politični list. »Mir« pa je bil zamišljen kot prvi specifično koroški list, pisan za koroške Slovence, večji del nevesčje knjižnega jezika zaradi razmer v koroškem šolstvu. Kljub temu je Andrej Einspieler »Mir« izdajal od vsega začetka v knjižni slovenščini, za katero je trdno verjel, da mora biti tudi koroškemu kmetu razumljiva. Da so tedaj nekateri bili drugačnega mnenja, priča nek dopis iz Naklega na Gorenjskem, v katerem pisec ob začetku izhajanja »Mira« meni: »Najtežje bode z jezikom. »Mir« mora biti razumljiv, sicer je ves trud zastonj. Kazalo bi ga spisavati v koroško-slovenskem razrečji in le počasi in zlagoma privajati ljudi na čisti pismeni jezik. Vse težje besede se bodo morale raztolmačiti z navadnimi — dasi barbarskimi izrazi.« Andrej Einspieler se tega nasveta ni držal in s tem nedvomno storil narodnostno in politično pomemben korak, saj je poudaril in dokazal povezanost koroških Slovencev z drugimi Slovenci v nedeljivo narodno celoto. Samo dejstvo, da je »Mir« izhajal v knjižnem jeziku in da si je kljub temu tako hitro pridobil širok krog bralcev in naročnikov na Koroškem, je bilo močan

politični argument koroških Slovencev in slovenskih poslancev na Dunaju, s katerim so pobijali nemškonacionalno trditev, da je knjižna slovenščina koroškim Slovencem tuja in da je zanje bolje, da se uče nemščine.

»Mir« je bil koroškim Slovencem učitelj knjižnega jezika in prvi politični vzgojitelj. Opozarjal jih je na njihove politične dolžnosti in pravice ter jim kazal pot do političnega nastopa. Kako nujno je bil tak učitelj potreben, nam otipljivo predočuje sam »Mir« v opisu razmer med koroškim slovenskim ljudstvom pred njegovim izhajanjem: »Takrat so bili koroški Slovenci podobni ribam, katerim je voda malo da ne usahnila. Pičlo število tistih, ki so prebirali Mohorjeve bukve, zajemalo je iz njih še nekaj duševne hrane; o gibanju človeških duhov, o političnih strankah in njih težnjah pa tudi ti niso nič vedeli, toliko menj pa oni, ki niso ničesa brali. Kakor zaničevana para hodili so koroško-slovenski kmetovalci po svojih opravkih in govorili svoje narečje, ki je vedno revnejše postajalo, ker so vedno več pristno slovenskih besed pozabili, ob enem pa se je to narečje vedno bolj oddaljevalo od pismene slovenščine, ker je vedno nove nemške pokveke v sebe sprejemalo. V šolah se je hrustala edino le nemščina...«

»Mir« je koroške Slovence učil politične abecede in uspeh se je hitro pokazal. Prva večja politična bitka, v kateri je vodil koroške Slovence, so bile volitve v deželni zbor leta 1884. Tedaj so Slovenci dobili večino v šestih sodnih okrajih (Pliberk, Železna Kapla, Dobrla ves, Velikovec, Borovlje, Rožek). V oceni teh uspehov je »Mir« tedaj zapisal: »Vsi ti šesteri okraji so glasovali, kakor je nasvetoval »Mir«. To je častna zaupnica »Miru«... Da smo slovenščino na Koroškem že toliko oživili in utrdili, k temu je seveda dosti pripomogel naš »Mir«. Tako je »Mir« postal osnovno politično orožje, s katerim je bila ustvarjena politična organizacija koroških Slovencev, ki pa je tedaj zajela samo katoliško konservativno usmerjene.

S podatki o svojih dopisnikih je »Mir« dokaj skop. Zakaj je »Mir« tako strogo varoval anonimnost svojih dopisovalcev in zakaj teh ni bila taka obilica, sam pojasnjuje. Dopisniki se ne upajo pisati iz strahu: »... strah, priti na sum kot »Mirov« poročevalec, ta strah zlomi vsa peresa in posuši vse črnilo!« Značilno je, da zelo pogostoma srečujemo v listnici uredništva izjave, s katerimi urednik temu ali onemu posamezniku na njegovo željo javno potrjuje, da ni pisec določenega dopisa. Le redki posamezniki, gospodarsko neodvisni in politično močni, so svoje prispevke in dopise podpisovali. Med njimi moramo omeniti vsaj dva: deželnega in državnega poslanca Franca Grafenauerja in pa borca za slovensko šolo v Št. Jakobu Mateja Ražuna.

Čeprav »Mir« ni imel najetih in plačanih dopisnikov, mu dopisov vendar ni manjkalo. Lahko rečemo, da je s svojimi dopisi vselej pokrival vso slovensko Koroško. V času okrog l. 1906, ko mu je močno konkuriral mariborski »Naš dom«, so mu celo dopisniki iz oddaljenejših krajev bili bolj zvesti

kot pa iz narodnostno najbolj prebujenih delov. Ves čas izhajanja »Mira« lahko sledimo njegovim prizadevanjem vzgojiti si v vrstah svojih čitateljev kar največje število marljivih dopisnikov in sodelavcev.

»Mir« je torej kljub težkim razmeram zrastel iz lastnih moči tudi glede pisanja in urejevanja gradiva. To tudi s ponosom ugotavlja, ko leta 1885 govori o pisanju nemškonacionalnega lista »Freie Stimmen«: »Pa povedano bodi lističu, da mi članke pišemo sami, nemško liberalni listi po deželi pa jih dobivajo iz Pressbureau Chlumetzky... Ali niso taki lističi duševni berači?«

Ob 25-letnici svojega izhajanja je »Mir« zapisal: »...lahko rečemo, da tako težavnega stališča ni imel in ga tudi nima noben drug slovenski list, kakor ga je imel in ga ima »Mir«. Nasprotniki tako zagrizeni kakor nikjer, oblasti tako sovražne, nasprotna agitacija brezprimerna, značaj našega ljudstva tako mehek, in vzlic temu se je list vzdržal...« Ta ugotovitev gotovo ni pretirana. Položaj in boj »Mira« je veren odraz položaja in boja slovenskega ljudstva na Koroškem. Šikane in nasprotovanja so bile tako vsakdanji pojav, da »Mir« o njih le skopo poroča. Nekaj pa vendarle lahko izvemo.

Urednika Filipa Haderlapa so že leta 1883 obsodili zaradi nekega dopisa iz grebinske okolice na 4 mesece zapore poostrenega z enim postnim dnevom na teden, na plačilo kavcije in sodnih stroškov. V dobi izhajanja je še več »Mirovih« odgovornih urednikov bilo obsojenih: leta 1901 Ivan Teršelič, leta 1909 Ivan Koželj, leta 1910 Otmar Mihalek. Tožb je bilo še mnogo več kot jih lahko zasledimo v listu, o čemer priča pripomba iz leta 1907, potem ko se je bil »Mir« začasno preselil v Ljubljano: »Predno je šel »Mir« v Ljubljano, je baje neki nemško narodni odvetnik živel kar ob tožbah zoper ta list. In ko je ta list odšel, so nemško narodni listi žalostno pisali, da si lisjak noče več dati puliti dlako.« Zaradi previdnega pisanja in izkušenosti svojih pravnih svetovalcev, se je »Mir« sicer lahko izogibal obsodbam, ne pa seveda tožbam, ki so imele namen skrhati moralno moč njegovih urednikov. V tej zvezi naj samo omenimo gonjo proti nasledniku Andreja Einspielerja, Gregorju Einspielerju, zaradi uboja v Podkloštru, za katerega so mu hoteli naprtiti moralno odgovornost. Istega Gregorja Einspielerja so celo postavili pod policijsko nadzorstvo zaradi lažnjivega suma, da je dobil denarno podporo kar iz Rusije.

Tipičen primer za ravnanje oblasti z »Mirom« in njegovimi naročniki so dogodki ob procesu proti odgovornemu uredniku Antonu Ekarju leta 1905 zaradi nekega dopisa iz Vrbe. Tožniki so bili vrbska podružnica Schulvereina, vrbska podružnica Südmarke in vsi uradniki iz Vrbe. Orožništvo je tedaj po naročilu deželne sodnije poizvedovalo v vrbski okolici, kdo je »Mirov« naročnik. Vseh 23 izsledenih naročnikov je bilo poklicanih v občinski urad v Vrbi, da izpovedo v zvezi s tožbo proti Ekarju. Uredništvo »Mira« se je zaradi takega ravnanja pritožilo na svetniško zbornico deželnega sodišča, a pritožba je bila zavrnjena. Ker se je na poziv odzval le en sam naročnik, je

oblast ostalim dvaindvajsetim zagrozila z globo in pritiranjem na njihove stroške. Ob zaslišanju dva naročnika nista hotela izpovedati, ker sta zahtevala zaslišanje v slovenskem jeziku, pa so ju takoj uvrstili poleg Ekarja kot sobtoženca. Kongres avstrijskih slovanskih časnikarjev, ki se je istega leta sestel v Opatiji-Voloskem, je po Ekarjevem poročilu sprejel protestno resolucijo proti takemu ravnanju z »Mirom« in njegovimi naročniki.

V gonji proti »Miru« je prispevala svoj delež tudi pošta z nerednim dostavljanjem, s ponesnaženjem lista, s šikanami glede naslovov itd.

Posebno poglavje so zaplembe »Mira«, s katerimi so Slovencem kratili svobodo govora na Koroškem. Še redke v 19. stoletju, so zaplembe postale v zadnjih predvojnih letih stalen spremljevalec »Mirovega« izhajanja. V prvih vojnih letih pa so številke, ki ne kažejo sledov cenzorskih škarij, že prava izjema. Zaradi vedno pogostejših zaplemb je moral koroški poslanec Grafenauer z drugimi slovenskimi poslanci vložiti leta 1912 celo interpelacijo v državnem zboru.

Skoraj štiri desetletja je izhajal »Mir«, najusodnejša v sodobni zgodovini Slovenske Koroške. Desetletja, ko se je ves slovenski narod zdel le neznameniten kamenček na poti nemškemu imperializmu. »Mir« je en sam dokument boja slovenskega naroda na najbolj izpostavljenem in ogroženem koščku njegove zemlje. Železna vztrajnost v obrambi pravic koroških Slovencev, v protestu proti slehernemu udarcu zadanemu »nezgodovinskemu« narodu, to je tisto, kar veže vseh 39 letnikov v eno celoto, to je tisto, zaradi česar še danes s spoštovanjem listamo v »Mirovih« orumenelih straneh.

MILKA M.

Pričakujem pomlad

Zrem skozi okno...
zunaj sneži, v srcu mrazi! —
Šuštenje, vrvenje, drhtenje,
večno hrepenenje,
večen dir —
Povsod nemir.

Zrem skozi okno...
zunaj dehti, v srcu kali —
ptičic glas, cvetja kras,
sončen »obraz«,
Pomladi vir —
Je to mir?

FRAN ZWITTER:

Vprašanje koroške kandidate Ivana Cankarja leta 1907

V maju 1951 se je vrnil v Slovenijo Etbin Kristan (1867—1953), vodilna osebnost slovenske socialne demokracije pred prvo svetovno vojno, ki je pa prvo svetovno vojno in leta po 1921 preživel v Zedinjenih državah Amerike. V korespondenci z njim pred njegovim povratkom, še bolj pa v razgovorih v Ljubljani sem ga poskušal pripraviti do tega, da bi pisal svoje spomine; ta načrt mi končno ni uspel, pač pa mi je Etbin Kristan prav rad odgovarjal na razna vprašanja, ki so me zanimala. Tako sem ga v razgovoru z njim kmalu po njegovem povratku vprašal tudi, kako je pravzaprav prišlo do tega, da je Ivan Cankar pri prvih avstrijskih državnoborskih volitvah na podlagi splošne in enake volilne pravice l. 1907. nastopil kot kandidat socialnodemokratske stranke. Odgovoril mi je sledeče: za Ivana Cankarja sem vedel, da je simpatizer, pristaš naše stranke, ni pa bil njen član; ko se je pred volitvami sestal zbor naše stranke v Trstu, sem predlagal, da ga pritegnemo in mu ponudimo kandidaturo; predlog je bil sprejet in poslali smo Ivanu Cankarju, ki je bil na Dunaju, brzojav z vprašanjem, če sprejme kandidaturo; naslednji dan, ko smo še zborovali, smo že imeli v rokah brzojavni odgovor Cankarja, da sprejme kandidaturo v koroškem volilnem okraju; mi pa nismo mogli pristati na to, da si on kot novinec v stranki izbira volilni okraj, razen tega smo pa hoteli kandidatu kakor je Cankar dati okraj, kjer bi dobil primerno število glasov, in tako smo ga sklenili kandidirati v litijskem okraju; Cankar je pa hnaknadno sprejel tudi to kandidaturo.

Ali so podatki, ki mi jih je dal Etbin Kristan po spominu 44 let po teh dogodkih, točni? Zbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS), o katerem govori Etbin Kristan, se je vršil v Trstu 2.—4. februarja 1907. Šele

ta zbor je odločal o kandidaturah; v začetku so bili udeleženci še različnih mnenj o tem, v katerih okrajih naj se postavijo kandidati. Trditev Antona Kristana, ki jo je za njim prevzel tudi Izidor Cankar, da je bila Cankarju ponudena kandidatura že v januarju 1907, torej pred tem zborom, in da jo je on pismeno sprejel, sloni na napačnem razumevanju pisma Ivana Cankarja Etbinu Kristanu 9. II. 1907. Na samem zboru se je pa sklepalo o okrajih, kjer se naj postavijo kandidati, in pač tudi o kandidatih samih, na zaupni seji 3. februarja popoldne; na javni seji 4. II. se je nato samo ugotovilo, da so bila vprašanja taktike pri volitvah rešena na zaupni seji. O zaupni seji Rdeči prapor ni poročal, pač pa obstoji pričevanje dveh udeležencev, Ivana Regenta (Fr. Petretu), da so delegati z navdušenjem sprejeli predlog vodstva stranke o Cankarjevi kandidaturi, in da je E. Kristan na vprašanje, če je Cankar v stranki, odgovoril, da je že davno v stranki na Dunaju, in Janeza Kocmurja, da je predlog stavil on na pobudo E. Kristana, zbor pa z velikim navdušenjem odobril kandidaturo. Iniciativa za kandidaturo v stranki sami pripada nedvomno E. Kristanu; Cankarjevo ime mu je pa v razgovoru imenoval J. Regali in morda tudi kdo drugi. Brzjojavka, ki o njej govori E. Kristan, bi bila torej odposlana 3. februarja in Cankarjev brzjojavni odgovor bi prišel 4. februarja. Za ta Cankarjev brzjojavni odgovor pa obstoji še drug vir v njegovem pismu E. Kristanu 9. II. 1907, kjer Cankar piše: »Mogoče je, da ste pač dobili mojo prenačljeno brzjojavko, pisma pa ne, ker nisem vedel natančnega naslova. Ako se je to zgodilo, tedaj bi bila zmešnjava velika. Zato Vas prosim, sporočite mi nakratko, kako je. V prvem pismu sem Vam pisal, zakaj sem sprejel kandidaturo za litijsko-radeški okraj in kako se je zgodilo, da sem odposlal tisto brzjojavko.« V času od 3. do 9. februarja 1907 je torej Cankar odposlal dva danes izgubljena dokumenta. Prvi je bil »prenačljena« brzjojavka, o kateri sta na podlagi navedenega citata A. Kristan in Iz. Cankar domnevala, da je z njo nekako preklicaval ali odklonil kandidaturo, medtem ko nam pričevanje E. Kristana pojasni, da je prijavil pripravljenost, da kandidira na Koroškem. Drugi dokument je pismo, poslano pozneje kakor brzjojavka, s katerim se Cankar premisli in izrazi pripravljenost, da sprejme tudi litijsko-radeško kandidaturo. Do zmešnjave, ki se je je Cankar bal, pa ni prišlo. Že 11. februarja sporoča v pismu knjigarnarju Schwentnerju, da ga kandidira organizacija zagorskih rudarjev, 15. februarja v pismu bratu Karlu Cankarju, da se je tej organizaciji pridružila tudi eksekutiva socialno-demokratske stranke; po sklepu tržaškega zbora je izvrševalni odbor stranke centralni volilni odbor, odbori okrajnih organizacij pa okrajni volilni odbori; formalna ponudba kandidature najprej po okrajnih volilnih odborih je bila verjetno v stranki običajna in ne spremeni dejstva, da je o Cankarjevi kandidaturi faktično odločal tržaški zbor in da je bil iniciator kandidature v stranki E. Kristan. Vsi stiki so bili v začetku pismeni, šele 27. februarja pričakuje Cankar Kristanov obisk na Dunaju, za prejšnje osebne razgovore ni za-

nesljivih virov. Cankarjeva zagotavljanja v privatnih pismih, da se je branil in da se ni takoj odločil, se reducirajo v luči omenjenih virov na to, da je takoj sprejel kandidaturo na Koroškem, da je pa nato od 4. februarja do pisma, ki ga je pisal med 4. in 9. februarjem, omahoval, ali naj sprejme kandidaturo v litijskem okraju. Dne 13. februarja sporoča Slovenec, da namera vajo socialni demokrati kandidirati Cankarja v litijski okolici, dne 15. februarja pa objavlja Rdeči prapor seznam vseh kandidatov, med njimi tudi Ivana Cankarja za volilni okraj Litija-Višnja gora-Radeče.

A tudi za misel Cankarjeve kandidature na Koroškem obstoji še drug vir v njegovem pismu knjigarnarju in svojemu založniku Schwentnerju 11. februarja 1907, kjer Cankar piše: »Najprej so me mislili socialisti kandidirati na Koroškem; stvar se mi je zdela zapeljiva, pa sem jo po dobrem preudarku odklonil«. Iz tega stavka so sklepali, da mu je kandidaturo na Koroškem ponudilo vodstvo JSDS (F. Petre) in ugibali o motivih, zakaj je Cankar odklonil koroško kandidaturo (D. Kermauner). Po mojem mnenju si je želel kandidirati na Koroškem Cankar sam, morda je prišel k njemu s to mislijo tudi kak slovenski socialist, izključujem pa možnost, da bi mu to kandidaturo ponudilo vodstvo JSDS in to ne samo na podlagi pričevanja E. Kristana. Znano je, da je ob uvedbi splošne in enake volilne pravice volilna geometrija izkonstruirala volilne okraje tako, da so imeli na Koroškem od desetih volilnih okrajev Slovenci večino le v enem, obsegajočem sodne okraje Borovlje, Dobrla ves, Železna Kapla in Pliberk. Socialno-demokratske organizacije so bile na Koroškem povsod, tudi v tem okraju, podrejene nemškemu vodstvu v Celovcu, JSDS na Koroškem sploh nima lastnih organizacij. Okraj pa velja kot slovenski in zato stoji tudi nemškoavstrijska socialna demokracija na stališču, da naj bo kandidat v tem okraju Slovenec, E. Kristan pa napoveduje v tem okraju kandidaturo slovenskega socialnega demokrata — po ugotovitvi D. Kermaunerja — že 29. julija 1906. Na tržaškem zboru 2.—4. februarja 1907 poroča E. Kristan, da se vrši istočasno v Celovcu konferenca koroških socialnih demokratov, in predlaga, da se ji pošlje brzojavni pozdrav. Na tej konferenci se je pač tudi sklepalo o kandidaturah na Koroškem in ti sklepi so morali biti kmalu objavljeni, kar sklepam iz tega, da že 6. februarja Slovenec poroča, da je koroška socialna demokracija sklenila kandidirati v slovenskem volilnem okraju — Etbina Kristana, Slovenski Narod posnema 7. februarja isto poročilo po dunajski Arbeiter-Zeitung, medtem ko Rdeči prapor objavlja — pač na podlagi sklepov tržaškega zbora — kandidaturo Etbina Kristana v tem okraju skupaj za drugimi kandidaturami JSDS šele 15. februarja. Težko si pa predstavljam, da bi mogla biti kandidatura E. Kristana v Celovcu sprejeta brez njegovega predhodnega pristanka. Vse to pa govori proti trditvam, da bi vodstvo JSDS ponudilo Cankarju koroško kandidaturo, in pojasnjuje, da je prišel Cankarjev brzojavni predlog vsaj — prepozno. Ta moment je pač prepričevalnejši od motivov, ki mi je navedel E. Kristan,

čeprav je razumljiv tudi motiv, da si Cankar kot novinec v strankini politiki ne more izbirati volilnega okraja. Kar se pa tiče argumenta, da je bilo potrebno dati Cankarju volilni okraj, kjer bi dobil primerno število glasov, je res, da so bile v njegovem okraju rudarske Zagorje in da je dobil pri volitvah 1302 glasova, največ od vseh kandidatov JSDS na Kranjskem. Ni pa bila ta kandidatura ugodnejša od kandidature v slovenskem koroškem okraju. Tu so bile Borovlje in Mežiška dolina, razen tega se je pa socialni demokraciji zaradi koroške agrarne strukture, ki jo označujejo prevladujoča nedeljiva srednja in večja posestva ter veliko število poslov in agrarnih delavcev, že tedaj posrečilo prodreti tudi v slovensko vas. Pri volitvah 1907 je France Grafenauer še dobil absolutno večino 4668 glasov, E. Kristan 1436 in nemški liberalci 2077 glasov. A pred volitvami se je moč socialne demokracije včasih precenjevala; splošna volilna pravica je pač bila tedaj nekaj precej novega. D. Kermauner me je opozoril, da se je računalo z možnostjo ožjih volitev, kjer bi ena od nacionalnih strank dala glasove socialnemu demokratu, da s tem prepreči zmago druge nacionalne stranke; tako je imela JSDS v koroškem volilnem okraju še največ izgledov, da prodre s svojim kandidatom, in razumljivo je, da je tam kandidirala E. Kristana.

Ivan Cankar pa verjetno ni mislil na te prednosti koroške kandidature. Hotel je z njo pač le manifestirati, da on kot slovenski pisatelj nastopa kot socialnodemokratski kandidat na narodnostno ogroženem Koroškem. Pomena te misli ne smemo pretiravati. Cankar je videl v svojem volilnem govoru 1. aprila 1907 v zahtevi brnskega programa avstrijske socialne demokracije po teritorialni avtonomiji utelešen program Zedinjene Slovenije in še v pismu prijatelju dr. A. Kraigherju 27. II. 1910 pravi, da ga je v socialno demokracijo privedlo poleg teoretičnega spoznavanja »v prvi vrsti prepričanje, da bo naša narodna prihodnost zagotovljena le tedaj, kadar bo uresničen narodnostni program soc.-dem. stranke: popolna narodna avtonomija z vzakojenim varstvom manjšin.« S tem pa ni rečeno, da se je strinjal z dejstvom izključno nemškega vodstva socialnodemokratskih organizacij na Koroškem in deloma na Slovenskem Štajerskem in s posledicami tega dejstva za odnos do germanizacije na terenu, na kar ga je v svojih pismih 26. II. 1910 in 10. III. 1910 opozarjal prijatelj dr. A. Kraigher, ki je Cankar pri njem prebil zimo 1910/11. Nastop slovenskih socialnih demokratov so tedaj pričakovali tudi nasprotniki, med njimi (v skladu s svojim gledanjem na to, kdo so »koroški Slovenci«!) dr. Ehrlich s svojo izjavo iz 1908: »Mi koroški Slovenci dobimo v kratkem jako močnega sovražnika in to bodo koroški slovenski socialni demokrati, ki bodo postali narodni«. L. 1913 je pa Cankar v predavanju Slovenci in Jugoslovani prelomil z brnskim programom teritorialnih narodnostnih avtonomij v Avstriji in izjavil, da je pristaš jugoslovanske federativne republike. Za ta program se je boril v letih 1917/18, ko je v predavanju Očiščenje in pomlajenje zapisal tudi: »Še dandanašnji se žalibog le

premne gokrat primeri — zlasti na Štajerskem in na Koroškem — da socialistično organiziran delavec misli, da, ker je socialist, mora biti obenem tudi meškutar«. JSDS pa šele na celjski konferenci svojih štajerskih pristašev 25. VIII. 1918 proglasi načelo, da mora biti slovenski socialni demokrat član JSDS in ne nemške stranke ter obsodi indentificiranje slovenstva z reakcijo in zahtevanja narodnih pravic s šovinizmom, za 15. september 1918 pa skliče v Celovcu konferenco koroških slovenskih socialnih demokratov. Ta akcija pa seveda ni mogla roditi sadov takoj v naslednjih mesecih.

Opomba: Za ta vprašanja prim. Ivan Cankar, Zbrani spisi, uvod in opombe napisal Izidor Cankar, XI, Lj. 1930. Pisma Ivana Cankarja, uredil Izidor Cankar, I-III, Lj. 1948. Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951. — Jos. Regali, Večerni koncert in drugo, Dom in svet XXXIII, 1920. Historicus (=Anton Kristan), Iz Cankarjeve korespondence, Pod lipo III, 1926. Fran Zwitter, Koroško vprašanje, Sodobnost V, 1937 in Lj. 1937. Janez Kocmur, Cankar in delavske matere, Koledar Cankarjeve družbe za navadno leto 1939. Fr. Petre, Ivan Cankar rudarski kandidat, Novi svet IV, 1949. D. K. (=Dušan Kermauner), O slovenskem delavskem gibanju do Cankarjevega političnega nastopa, Novi svet V, 1950. D. K., Slovenske stranke v volilnoreformni situaciji in narodnostna politika slovenske socialne demokracije, v l. 1905/07, Novi svet VII, 1952. D. K., Zakaj ni slovenska socialna demokracija organizirala delavstva na Koroškem, Naša sodobnost V, 1957. Lojze Ude, Zakaj ni slovenska socialna demokracija organizirala delavstva na Koroškem, Naša sodobnost V, 1957.

Manko Golar:

A T O M

Saj pravzaprav me niti ni! Nikjer me ni!
In vame mikroskop zaman oči upira,
zaman očem me svojim modrijan odstira,
a vendar sem, ves svet kot ponorel kriči.

Zdaj komaj malo sem pokazal svojo moč —
in malo, malo sem odgrnil svoje tajne,
razkril, pokazal svetu svoje tajne, —
a jaz za dan sem se rodil, a ne za noč!

Naj z mano ne igra se več ne vzhod, zapad,
nikomur nočem biti strah in ne igrača, —
in zver, ne človek, moja silo v zlo obrača —
kdor z mano se igraš, le čuj, ti bom v propad.

Jaz rad pomagal bi zgraditi novi svet,
jaz nisem smrt, jaz hočem biti le življenje,
naj rase z mano novo, mlado pokolenje —
sicer bom jaz, atom, pognal ves svet v komet!

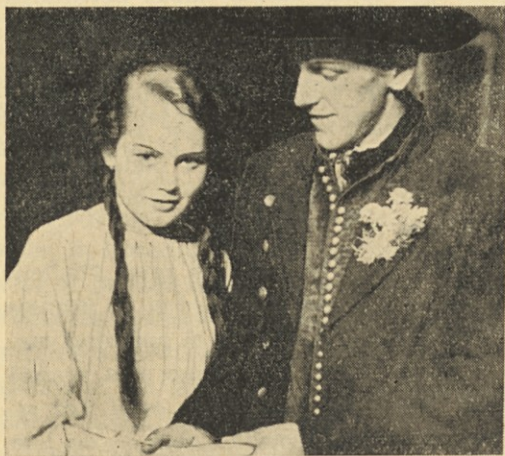
Tri obletnice Miklove Zale

Miklova Zala je večna, živa vera koroških Slovencev v pravico, v zvestobo, v ljubezen do domovine in v končno vstajenje...
Prežihov Voranc

Da takoj od vsega začetka povem: več pomembnih obletnic praznuje letos ta naša slavljenka. Ne samo 50. obletnico rojstva v obliki ljudske igre, marveč hkrati tudi 75-letnico nastanka kot povest, končno pa mineva letos 480 let od tistih usodnih dni za njeno ožjo domovino, ko so, kakor je razvidno iz ohranjenih zapiskov ter predvsem po ljudskem izročilu, leta 1478 prihrumeli turški oddelki v posebno velikem številu na Koroško in prvič tudi v Rož, kjer se je začela junaška odiseja Miklove Zale. Tem obletnicam naj bodo namenjene naslednje vrstice, saj je naša narodna junakinja iz 15. stoletja, ki je postala simbol vsega našega ljudstva, vredna, da se je spomnimo ob njenem trojnem jubileju.

I

V teku svoje zgodovine so morali Slovenci trikrat prenašati nadloge napadov turkomanskih nomadskih plemen: najprej Obrov, potem Madžarov in slednjič Turkov. O zadnjih nam ljudsko izročilo in narodna pesem vesta še največ povedati in morda slovenski narod ni nikoli toliko trpel, kakor za časa turških napadov, ki so mu skoro 300 let uničevali življenje in premoženje. Prva desetletja so bili ti vpadi manjšega obsega in brez pravega načrta; turškim poveljnikom in njihovim vojščakom je šlo v prvi vrsti le za plen. Šele pozneje so se izoblikovali določeni cilji in so hoteli Turki s številnimi napadi, s pogostim plenjenjem in pustošenjem zlomiti odporne sile domačega prebivalstva, da bi si

Iz uprizoritve Miklove Zale na zgodovinskih tleh

tako v danem trenutku laže osvojili nove pokrajine. Ob vsakem vpadu so turški bojovníki puščali za seboj strašno sled: izropane, porušene in požgane domove, poteptana polja in travnike, grozno izmaličena trupla neštetihi ubitih, redki preostali, ki so se pravočasno poskrili pred turškimi divjaki, pa so žalovali za mnogimi svojci, katere so Turki odvedli v sužnost,

kjer so uropana mlada dekleta podarili kot sužnje visokim turškim gospodom, dečke pa v posebnem vojaškem zavodu vzgajali v janičarje, poznejše najbolj krute izvrševalce turškega divjanja.

Zaradi svoje naravne zaokroženosti in takratne prometne nedosegljivosti je Koroška ostala za turške čete dalj časa nedostopna. Medtem ko so na sosednem Kranjskem in Štajerskem ropali in pustošili skoroda vsako leto, so jim pot v našo deželo razmeroma dolgo zapirali visoki gorski grebeni, dokler niso leta 1473 — popolnoma nepričakovano — prvič vdrli tudi na koroška tla ter se je turška povodenj razlila zlasti po vsej Podjuni prav do Celovca. Temu prvemu obisku na Koroškem so v poznejših letih sledili še drugi, eden hujši od drugega, višek pa so dosegli s pohodom leta 1478 — torej pred 480 leti, ko so se dogajale tudi stvari, o katerih pripovedujejo narodne pravljice in pesmi o Miklovi Zali.

Koroški kmetje so se turškim vpadnikom sicer že od vsega začetka postavili v bran, vendar jim ves njihov pogum ni nič pomagal. Dobro oborožena gosposka se je namreč zatekla v varstvo grajskih zidov, kmete pa prepustila samim sebi ter na milost in nemilost neusmiljenih Turkov. Zaradi tega izdajalskega strahopetstva so kmetje zagrozili gosposki z nepokorščino, kakor je razvidno tudi iz njihove spomenice, ki so jo poslali skupnemu zborovanju kranjskih in koroških deželnih stanov v Wolfsbergu in v kateri so odločno izjavili, da ne bodo plačali nobenih zemljiških dajatev, če jim bo gospoda nakladala še naprej nove davke za obrambo zoper Turke, turške nevarnosti pa ne odvrnila. V posebno velikem številu so se uprli koroški kmetje leta 1478, združeni v posebni protiturški kmečki zvezi, zavedajoč se, da si bodo morali v trenutku nevarnosti spet sami pomagati. Nad pomanjkljivo obrambo proti turškim vpadom se zgraža tudi znani koroški kronist Unrest, ko v svojih zapiskih o Turkih na Koroškem ugotavlja, da je bilo turškim oddelkom, ki so bili včasih v razmeroma majhnem številu, le zato mogoče nemoteno gospodariti po koroških dolinah, ker obramba ni bila zadostna.

Kot že povedano, je bil najhujši turški vpad na Koroško pred 480 leti. Dočim so prišli Turki prvič na koroška tla po Kokrski dolini, so si ob poznejših obiskih iskali pot preko Predila in Trbiža ter se — za seboj puščajoč znano groze polno sled — mimo Beljaka, Celovca in skozi Podjuno spet vračali na Štajersko in dalje proti domu. Kakor čudež se sliši, da je ostal Rož ob vseh teh napadih nedotaknjen in da Rožani — razen malih izjem — do leta 1478 niso občutili turškega nasilja. Kronist Jakob Unrest, ki je turške vpade na Koroško sam doživljal, nam podrobno opisuje tudi vpad leta 1478, ko ve povedati, da so se koroški kmetje blizu Trbiža postavili proti Turkom, toda ti so jih s svojo premočjo premagali, deloma pognali v beg, deloma pa pobili, in pot v koroško deželo jim je bila široko odprta. Nadalje pravi kronist, da so se Turki razdelili na več oddelkov in je vsaka četa potem zase plenila, požigala in ropala po raznih dolinah in krajih; tudi v Rožno dolino so tedaj

prihrumeli... Ko so se po enomesečnem ropanju in požiganju vračali skozi Podjuno spet domov, so vlekli s seboj bogat plen ter veliko število ujetnikov (Jos. Mal navaja 8 do 10 tisoč ljudi). Narodne pripovedke iz turške dobe pravijo, da je bila med temi tisoči tudi mlada Serajnica iz Svatén pri Št. Jakobu v Rožu, ki je pod imenom Miklova Zala ostala v živem spominu vse do današnjih dni.

Temu napadu so sledili tudi v poznejših letih obiski Turkov na Koroškem, vendar je ostal med koroškimi Slovenci najbolj v spominu in se ohranil v ustnem izročilu napad pred 480 leti.

II

Skoraj 500 let je že minilo od takrat, mnogi pomembni dogodki iz tiste dobe so pozabljeni, še živi in bo živel pa glas o junakinji iz najhujšega turškega napada na koroško deželo — glas o Miklovi Zali. Podoba slovenskega dekleta in slovenske žene iz vesele in nevesele preteklosti našega naroda je ostala živa v narodnem izročilu. Posebno strašna za slovensko ženo je bila doba turških navalov, o čemer pričajo številne narodne pesmi in pripovedke. Kakor opevajo Srbi svojo »Kosovsko devojko«, tako sta med Slovenci najbolj znani narodni pesmi o kralju Matjažu, ki reši svojo od Turkov ugrabljeno nevesto, in o Gregčevi Alenčici, junaški deklici, ki v daljni Turčiji pogumno pobija Turke, da

*lih tolko jih za njo leži
ko snopja za žanjicami...*

Pa tudi koroški Slovenci imamo svojo legendarno junakinjo iz tiste krvave dobe, imamo našo Miklovo Zalo, o kateri so ohranjene pripovedke v ustnem izročilu in ki je končno našla pot tudi v povest in igro. Pripovedk o tem junaškem dekletu se je ohranilo več, v enem kraju so jo poznali v tej, v drugem spet v drugačni obliki, povsod pa je živela Zala kot junakinja zvestobe in ljubezni, pa tudi kot borka v borbi proti Turkom. To splošno razširjeno in priljubljeno ljudsko izročilo je močno vzbujalo tudi zanimanje raznih kulturnih delavcev in je že Matija Majar-Ziljski dve izmed najbolj znanih pripovedk o Miklovi Zali objavil (v nemškem prevodu) v Hermannovi Koroški zgodovini, dr. Jos. Gruden pa v slovenskem jeziku v svoji Zgodovini slovenskega naroda.

Isto zanimanje za narodno blago je odločilno vplivalo tudi na profesorja celovške gimnazije dr. Jakoba Sketa, ki je skupno s svojim prijateljem prof. Šajnikom iz Borovelj, enim najbolj plodovitih zbirateljev in raziskovalcev slovenske narodne pesmi na Koroškem, zbral in raziskoval razna narodna izročila, ohranjena med našim ljudstvom. Slednjič se je — posebno na prigovarjanje odbornika Mohorjeve družbe Šimena Janežiča iz Leš pri Št. Jakobu v Rožu — oprijel težavnega dela: na osnovi ljudskih pripovedk o Miklovi zali, razširjenih zlasti v zgornjem Rožu, ter zgodovinskih zapiskov kronista Jakoba

Unresta, sodobnika turškega divjanja na Koroškem, je začel pisati povest iz turških časov, ki ji je bilo usojeno, da je postala med Slovenci ena najbolj priljubljenih knjig — povest »Miklova Zala«. S to povestjo je Sket sodeloval pri natečaju za obširnejšo izvirno povest, ki ga je Mohorjeva družba razpisala leta 1882 na pobudo takratnega družbinega tajnika Lamberta Einspielerja. In na seji dne 10. julija 1883 je žirija izmed štirih predloženih del izbrala Sketovo »Miklovo Zalo« ter mu dodelila v ta namen razpisano nagrado.

Prof. Jakob Sket je napisal priljubljeno povest o Miklovi Zali

da ... Zdelo se mi je vredno, da se seznani slovenski narod s to hrabro in znamenito junakinjo in da se otme njen spomin pozabi.

Torej lahko rečemo, da obhaja Miklova Zala letos 75. obletnico rojstva kot povest, kajti dan, ko jo je Mohorjeva družba leta 1883 nagradila kot najboljše v okviru razpisa predloženo leposlovno delo, nedvomno pomeni tisti odločilni trenutek, ko ji je bilo omogočeno, da nastopi zmagoslavno pot med slovensko ljudstvo. To ljudstvo, med katerim je pripovedka o junaškem dekletu iz Roža živela in se podedovala iz roda v rod kot ustno izročilo, jo je z odprtim srcem sprejelo tudi v novi obleki, v obliki ljudske povesti. S tem pa je tudi izpolnilo namen njenega avtorja, ki je o tem svojem delu zapisal: *V objavljeni povesti sem izkušal naslikati črtico iz najžalostnejše zgodovinske dobe slovenskega naro-*

Le malokatero delo iz slovenskega slovstva je vzbudilo tako vsesplošno zanimanje med našim narodom, kakor pa Sketova povest o Miklovi Zali, ki je od leta 1884 dalje, ko je šla prvič med slovensko ljudstvo kot 38. zvezek Slovenskih Večernic, prihajala v slovenske domove v kratkih presledkih v vedno novih izdajah. Njene zmagovite poti tudi niso mogli zaustaviti tisti večni nergači, ki so iz hlinjene zaskrbljenosti za dobrobit mladine celo tej povesti očitali, da pohujšuje mladino. O teh gotovo popolnoma neutemeljenih očitkih je Sket potožil v »Kresu«, ko je poročilu o češkem prevodu Miklove Zale še dostavil: *Nadejamo se, da ne bode na Češkem č. g. Ševčika, prevoditelja Miklove Zale, zadelo isto očitjanje kakor pisatelja samega na Slovenskem. Saj je g. Ševčik sam duhovnik, in on ve mislimo tudi, kakšno berilo pohujšuje mladino. Miklove Zale ni smatral on kot tako pohujšljivo knjigo in sedaj se tolažimo tudi mi*

z mislijo, da ni bilo opravičeno, kar so nekateri pri nas oponašali imenovanej po-
vesti. Da ta kritika dejansko ni bila opravičena, je nedvoumno povedalo slo-
vensko ljudstvo in je povedala tudi slovenska mladina, ki je vedno spet rada
segala po Sketovi povesti iz turških časov. Ta odgovor, ki je osramotil in
osmešil vse po nepotrebnem zaskrbljene ozkosrčne kritikante, pa je hkrati
avtorju Miklove Zale izrekel priznanje, da je hodil pravilno pot, ko je napisal
pristno in res posrečeno ljudsko povest. Posrečila pa se mu je v prvi vrsti
zato, ker jo je dobro povezal z narodnim izročilom, ki temelji na resničnih
dogodkih in ne na izmišljenih bajkah. Zato se je ohranila tudi stvarna, brez
pridiha umotvora, ker njen oče ni bil veliki besedni umetnik, ampak pro-
fesor, ki mu je bilo narodno blago dobro znano.

III.

Nepričakovani uspeh, ki ga je doživela povest o Miklovi Zali vsepovsod,
kjer živi slovenski človek, je navdušil tudi njenega avtorja. Ko sta prvi iz-
daji iz leta 1884 sledila 1889 in 1906 nadaljnja natisa in so v Gorici 1897/98
prikazovali odlomke iz Miklove Zale celo v posrečenih živih slikah, o čemer
je takrat navdušeno poročala »Soča«^{*)}, je zgrabilo tudi prof. dr. Sketa, da se
je začel baviti z vprašanjem prave dramatizacije celotne povesti. Med po-
svetovanjem z najbližjimi sodelavci in prijatelji je pri njem dozorelo spozna-
nje, da bi bila njegova Miklova Zala v obliki odrske prireditve še mnogo bolj
dostopna tudi najbolj preprostemu človeku, hkrati pa bi, prikazana v živih pri-
zorih, lahko vzbujala zanimanje tudi pri gledalcih neslovenskega jezika (kar
se je izkazalo kot pravilno zlasti pri koroških predstavah po zadnji vojni, ko
je bilo n. pr. med mnogimi tisoči obiskovalcev prireditev Miklove Zale na
zgodovinskih tleh v Svatnah pri Št. Jakobu opazili tudi mnoge tujce, ki so
se o igri in njeni vsebini zelo pohvalno izrazili, čeprav slovenskega besedila
niso razumeli — opom. pis.).

Sket, ki pri delu za narod ni bil prijatelj praznih besed in dolgega odla-
šanja, se je tudi v tem vprašanju hitro odločil. Leta 1907 je dal vzpodbudo
za dramatizacijo mlademu Jaki Špicarju iz Skočidola, kateri se je že kot otrok
zanimal za dramatiko in je kot 12-letni dijak spisal svojo prvo igro. In v tem
ljubitelju igralske umetnosti in posebno amaterskega odrskega udejstvova-
nja je našel tistega človeka, ki se je takoj z vsem navdušenjem in mladin-
skim zaletom lotil izvedbe odgovorne naloge. Naslednjega leta — 1908 —
je svoje delo dokončal in že leta 1909 je bila krstna predstava njegove
ljudske igre.

Tako je letos pred 50 leti izpod veččega peresa dramatizatorja Špicarja
nastala iz ene najbolj priljubljenih slovenskih povesti, iz Sketove povesti o

*) „...Predstava Miklove Zale v osmih živih podobah je bila nekaj čarobnega,
nekaj izvirnega, in občinstvo je bilo od podobe do podobe vedno bolj navdušeno
in nestrpno v pričakovanju novih prizorov ...“ („Soča“, štev. 5 z dne 18. 1. 1898).

Miklovi Zali, prava koroška ljudska igra — »Miklova Zala«. Kakor je našla Miklova Zala kot povest široko odprta vrata v vseh slovenskih domovih, tako je kot igra v zadnjem polstoletju po večkrat preromala skoroda vse slovenske odre, dvakrat pa se je, podana od igralske skupine iz Št. Jakoba v Rožu, predstavila slovenski publiki celo z odra Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani. Če ji je veliki umetnik slovenske besede pesnik Oton Župančič ob tisti priložnosti posvetil posebno pesem, je to le dokaz več, kako svetel in visok je simbol Miklove Zale slehernemu članu naše narodne družine.

Seveda je veliki uspeh Sket-Špicarjeve Miklove Zale pritegnil tudi druge dramatizatorje, katerih dela pa se niso uveljavila. Od vseh dosedanjih dramatizacij sta se uspešno obdržali le dve: dočim so dali v Sloveniji neko prednost povojni dramatizaciji Frana Žižka (očitno zato, ker je vnesel vanjo nekaj novejših prijemov ter ji priključil tudi posamezne splošno-slovenske motive ter motiviko kmečkega punta), so koroški Slovenci ostali zvesti prvotni, Špicarjevi priredbi, katera se odlikuje posebno s številnimi pristno koroškimi ljudskimi motivi in domačo rožansko govorico. O najnovejši obdelavi tega narodnega gradiva v obliki opere pa je danes še

prerano povedati dokončno sodbo, ker je njen avtor, Šentjakobčan Tone Nagel, doslej obdelal le posamezne odlomke.

Blizu pet sto let je minilo od takrat, ko so Turki prvič obiskali naše koroške kraje. In od takrat se je iz roda v rod podedovala tudi pripovedka o junaški Rožanki — Miklovi Zali. V vseh teh stoletjih se je njena podoba globoko vtisnila v srce slovenskega človeka na Koroškem, slovensko koroško ljudstvo je v svoji legendarni mladenci in njeni usodi spoznalo sebe in svojo usodo, v Miklovi Zali so koroški Slovenci doživljali in še doživljajo slavna poglavja svoje junaške zgodovine uporov proti nasilju ter trdih bojev za pravice in enakopravnost. To je občutil tudi neznan partizanski pesnik, ki je v svojem »Koroškem reju« podal podobo Miklove Zale kot podobo svobode in zapel:

Jaka Špicar — autor ljudske igre
»Miklova Zala«

*Miklova Zala bo vstala,
Zila prosto zaigrala.
Koroška svobodna bo, hej!
Dro, godci, zagodimo rej!*

Isto pa so občutili naši ljudje tudi v zaporih in taboriščih, ko v njihovih srcih kljub nasilju in negotovi usodi nikdar ni zamrla vera v zmago pravice nad krivico, vera v osvoboditev in povratek domov, kakor se je Miklova Zala po sedmih letih vrnila na svoj dom pri Serajniku. Tudi največji slovenski pisatelj koroške zemlje, Prežihov Voranc, je v lepi, umetniško izoblikovani besedi izpovedal to neminljivo zvestobo slovenskega koroškega človeka do narodne junakinje Miklove Zale:

Naše slovensko koroško ljudstvo si je v njeni podobi ustvarilo lik plemenitosti, ljubezni in zvestobe do domačih ljudi in do rodne zemlje. V njeno podobo je naše koroško ljudstvo vložilo vse tiste občutke, želje in brepenenje, ki je njega samega navdajalo do svoje lepe, male domovine. Od takrat je Miklova Zala simbol vseh koroških Slovencev vse do današnjih dni. Miklova Zala je večna, živa vera koroških Slovencev v pravico, v zvestobo, v ljubezen do domovine in v končno vstajenje...

Uporabljena literatura:

- Grafenauer Bogo: Kmečki upori na Koroškem (Koroški zbornik, 1946);
Grafenauer Ivan: Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva (Koroški zbornik, 1946);
Kotnik Fran: Dr. Jakob Sket (Slovenske večernice, 102. zvezek, 1951);
Prežihov Voranc: Uvodna beseda k „Miklovi Zali“, 1946;
Sket, dr. Jakob: Zgodovinski dodatek k „Miklovi Zali“, 1946;
Strnad Ivan: Podoba Miklove Zale v narodnem izročilu in slovenskem slovstvu (Svoboda, letnik II/1949, šte. 8);
Špicar Jaka: Miklova Zala na zgodovinskih tleh — Nekaj pripomb k uprizoritvi (Svoboda, letnik IV/1951, šte. 7—8);
Zwitter, dr. Mirt: Kratka zgodovina Miklove Zale (Koledar slovenske Koroške za leto 1949).

O Ziljanih, njih noši, običajih in plesih pred 125 leti

Avstrijski cesar Ferdinand (1835—1848), ki je o njem znano, da je bil precej šibkega zdravja in uma, je poleti 1838. leta potoval po zgornji Italiji (Benetke, Lombardija itd.). Na Dunaj se je nameraval vrniti preko Trsta, Ljubljane in Gradca. Ob tej priliki naj bi se ustavil v Ljubljani in se na posebnem, zanj prirejenem festivalu seznanil s posebnostmi ljudstva, prebivajočega na ozemlju tedanjega ljubljanskega gubernija, ki je obsegal pet kresij, to je okrožnih uradov za nadzorstvo graščinske oziroma okrajne gosposke, in sicer ljubljansko, postojnsko, novomeško, celovško in beljaško kresijo. Prezidij gubernija je vsem imenovanim kresijam s posebno okrožnico naznanil cesarjev prihod v Ljubljano, hkrati pa jim je naročil, da mu čimprej pošljejo kratka poročila o noši prebivalcev, o njihovih zabavah, plesih, glasbilih, poljedelskih pridelkih in drugih krajevnih posebnostih. Z izjemo ljubljanske so vse štiri kresije (postojnska, novomeška, celovška in beljaška) zbrale zahtevana poročila od okrajnih gosposk in jih poslale prezidiju gubernija v Ljubljano. Na podlagi dobljenih podatkov je prezidij nato nameraval povabiti prebivalce iz nekaterih okrajev v Ljubljano na festivalsko prireditvev, ki bi si jo ogledal cesar Ferdinand. Prihod cesarja v Ljubljano pa je bil naposled odpovedan. V Italiji je namreč ostal še večji del oktobra, nato pa se je zaradi neugodnega vremena in nujnih opravkov vrnil na Dunaj po krajši poti preko Celovca.

Ta nadrobnost iz avstrijsko-ogrske zgodovine pa ni toliko važna, mnogo pomembnejša so kajpada za nas poročila okrajnih gosposk o raznovrstnih ljudskih posebnostih, ki so se na srečo ohranila, in so danes shranjena v osrednji arhivski ustanovi v Ljubljani.

Mnogo poročil okrajnih gosposk v bivši celovski in beljaški kresiji se naša na slovensko kmečko ljudstvo na Koroškem. Ni moj nameh, da bi v svojem prigodnem članku za jubilejni Koledar Slovenske Koroške objavil celotno gradivo s Koroškega (to bom storil skupno z drugim gradivom v posebni etnografski publikaciji, ki bo izšla v bližnji bodočnosti), pač pa želim iz njega povzeti le tisti del, ki govori o Ziljanih in raznih posebnostih njihovega življenja. Pri tem imam v mislih poročila okrajnih gosposk v Podkloštru in Šmohorju, ki sta, če jih primerjam z drugimi, morda najmikavnejši in tudi najbolj pucni, zakaj predmet njunega opisovanja so tiste posebnosti iz slovenske ljudske kulture na Koroškem, ki so in bodo še dolgo zbudile naše zanimanje, in se kažejo med drugim zlasti v svojevrstni ljudski noši Ziljanke, v ziljskem žegnanskem »štehvaniu« in naposled v znamenitem visokem reju Ziljanov pod lipo.

V uvodu svojega poročila, datiranega s 17. junijem 1838, nam okrajna gosposka v Podkloštru takole na kratko predstavi prebivalce svojega okraja, posebej pa nato še Ziljane (nemško besedilo navajam v slovenskem prevodu):

»Prebivalstvo okraja Podklošter se deli v dve različni človeški rasi. V treh farah Podklošter, Št. Lenart in Vrata bivajo Slovani, katerih noša in običaji so malo različni od ostalih prebivalcev Gornje Koroške. V štirih farah Gorje, Bistrica, Čače in Št. Jurn prebiva človeško pleme, ki naj bi po izročilu preostalo od vdora Hunov in se tukaj naselilo. Ti se vobče imenujejo Ziljani po reki Zilji, ki teče po tej dolini.

— Vsi ti prebivalci okraja so lep, zdrav in močan rod...«

Okrajna gosposka v Šmohorju pa začenja svoje poročilo, datirano prav tako s 17. junijem 1838, z navajanjem moške ljudske noše svojih prebivalcev, zatem pa na kratko opiše ziljsko moško nošo ter nas mimogrede seznanja, s čim se Ziljani največ ukvarjajo. Poročilo se glasi takole:

»Ljudska noša v tem okraju je različna tako kot so različni njegovi prebivalci, ki sestojijo iz Nemcev in Slovencev. Pri moških je med obema ta neznatna razlika, da prvi blago za svoje obleke, namreč loden, domače platno itd., dobe povečini iz svojih lastnih gospodarstev, medtem ko se slovenski Ziljani manj ukvarjajo s poljedelstvom, marveč iščejo zaslužka pri raznih tovornih prevozi in kupčiji s pijačo, in torej morajo večinoma kupovati svojo obleko, ki jo sestavljajo kratke usnjene hlače, večinoma temnomoder suknjič, škornji s kapiami, telovnik z vrsto velikih okroglih gumbov in klobuk s precej visokim oglavjem in z ne preširokimi okrajci.«

Po poročilu okrajne gosposke v Podkloštru pa sestavljajo moško nošo v Ziljski dolini tile deli: kratke črne usnjene hlače, modre bombažaste nogavice, visoki čevlji na vezalke, rožast telovnik iz menčestra, suknjič, rožasta mnogobarvna svilena ovratna ruta ter klobuk z visokim oglavjem in majhnimi okrajci.

Nato nadaljuje podkloštersko poročilo z opisom ženske ziljske noše in pravi:

Ziljsko štehvanje danes

»Ženska ima oblečeno belo platneno, do podkolena segajoče spodnje krilo, ki se spodaj s trakcem potegne skupaj, da se pri močnih gibih ali pri plesu ne dviga; prav tako samo do podkolena segajoče gornje krilo iz rdeče raševine z rožastim modrcem iz nenčestra (ras); belo platneno prsno srajco z velikim, močno nabranim ovratnikom, ki sega zadaj do konca hrbta in je koničast (ošpet); mnogobarvno rožasto naprsno ruto iz bombaža, tudi iz svile (ta naprsna ruta je na koncu hrbta zvezana s svojima dvema koncema, tretji dvojni konec v tri ogle zložene rute pa je pritrjen pod brado na prsno srajco z iglobleščico (jegla); rožasto barvan bombažast predpasnik, prav tako segajoč le do kolen; belo naglavno ruto, zvezano zadaj, spredaj zelo nabrano s štiri prste širokimi čipkami, pod katero je na čelu videti barvano svilen ruto (pintl); tri prste širok pas iz črnega usnja, poшит s pavjimi peresi, s prav takim jermenom za nož; bele nogavice iz sukanca z rdečimi volnenimi, dva prsta širokimi podvezami, ki so zvezane pod kolenom in so zaradi kratkih kril vidne; nizke, spredaj zelo močno izrezane čevlje; pozimi dolg bel ovčji kožuh.

Poročilo iz Šmohorja pa takole sodi o noši Ziljanke:

»Ženska noša slovenske Ziljanke se ostro loči od noše Nemke. Medtem ko je noša poslednje enaka oni večine koroških kmetic in ne kaže nobenih posebnosti, zasluži obleka prve, da si jo nekoliko nadvorneje ogledamo.«

Po tem poročilu nosi slovenska Ziljanka nizke, zelo močno izrezane čevlje, ki so na zgornjih robovih često obšiti z rdečim usnjem; bele, večinoma bombažaste nogavice, za katerih snažnost posebno skrbi; krilo iz temne volne, v nedeljski noši pa najraje iz karmezinasto rdeče volne (to krilo sega kvečjemu do kolen, okrog kolkov pa je zelo nagubano); čez ramena in hrbet visi belo platneni, na robovih nagubani ovratnik; na prsni pa je pisana bombažasta ali svilena ruta, pritrjena pod vratom z iglo, ki ima vdlane barvaste steklene bisere. Oba spodnja konca te rute se zvezeta zadaj. Kot pokrivalo uporablja prav tako pisano bombažasto ali svilen ruto in čeznjo fino belo platneno avbo, ki je obrobljena z dve coli širokimi finimi čipkami, in sega globoko na obraz. Predpasnik je iz večbarvnega bombaža. Okrog života nosi tudi usnjen pas, prepleten s pavjimi peresi, često tudi s srebrom; spredaj na njem visi širok jermen za nož.

V drugem poglavju opisuje poročilo okrajne gosposke v Podkloštru žegnansko »štehvanje« v Ziljski dolini:

»Zabava čisto posebne vrste je pri Ziljanih tako imenovano štehvanje na konju. Bariglica (sodec), 2 $\frac{1}{2}$ čevlja visoka, 1 $\frac{1}{2}$ čevljev v premeru, z mnogimi obroči obita, se pritrdi na klastro visok steber tako, da gre tanjši gornji del stebra skozi obe prerezani dni in se torej bariglica na stebru vrti. Moški pridirja na konju do te bariglice in jo udari z železno, okrog 10 funtov težko palico; to se ponovi po vrsti tako dolgo, dokler po vsakem udarcu vrteča se bariglica ne pade razbita na tla.

Ko je bariglica zbita, natakne prvo dekle v vasi na steber venec iz cvetja.

Venec snemajo jezdec z železnimi palicami. Kdor ga sname, prične s tem dekletom ples.«

V okraju Šmohor v tistem času že ni bilo več štehanje v navadi, pač pa poročilo iz tega okraja vé precej povedati o starodavnem plesu Ziljanov pod lipo:

»Prebivalci slovenske Ziljske doline imajo zelo različne zabave; med njihove najljubše zabave sodi ples, ki ga pričnejo s tako imenovanim slovenskim ali, kakor ga oni imenujejo, častnim plesom; samo ta ples je izvirno domač, ker sicer plešejo štajerski ples. Plešejo večinoma na prostem na vasi, kjer so za godce narejeni vzvišeni sedeži v obliki stopnic; instrumenti sestoje navadno iz nekaj violin in basa, le redko jih spremlja klarinet. Ti instrumenti morajo igrati z vso kar se dá možno silo in na le količkaj občutljivo uho ne vplivajo najprijetneje.

Poleg godcev sedi tudi tako imenovani zarezovalec plesov, oseba, ki je posebej izbrana za ta posel in ki z lesenim kopjem vodi natančno kontrolo, koliko plesov je vsaka vas odplesala, ker se morajo fantje iz vsake vasi po doseženem kontingentu umakniti plesa željnim iz drugega kraja. Po tej razdelitvi se dovoli fantom iz posamezne vasi navadno 6 do 9 plesov; ko so končani, odrine sleherni moški udeleženec po starem običaju godcem 3 krajcarje. Pred pričetkom plesa se postavijo ženske v polkrogu nasproti godcem, fantje pa tik pred njimi in pojejo nato z vso silo svojih pljuč slovenske pesmi, in sicer tako dolgo, da je navabljenih dovolj plesalk. Za to vabljenje je prav tako izvoljena posebna oseba, ki si prizadeva najti plesalke.«

Zelo kratko je o tem plesu Ziljanov poročilo iz Podkloštra:

»Sicer sta ples Ziljanov. in prav tako tudi njihova godba povsem različna od plesa in godbe ostalih Korošcev. Godba igra $\frac{2}{4}$ takt, po katerem pari skačejo, večinoma med seboj ločeni in se le včasih objeti vrtijo. To je nekakšen ogrski in hrvatski ples. Godbo sestavljajo 2 violini, 1 klarinet, 1 bas, izmenjaje se z rogom in trobento.«

II

Če upoštevamo, da pisarji ali drugi funkcionarji okrajnih gospod, ki so zbirali podatke in sestavljali poročila o tedanjih ljudskih nošah, običajih, plesih in drugih zabavah, niso bili nikakšni etnografski strokovnjaki, v nekaterih primerih tudi ne posebno bistri opazovalci ali ljubitelji kmečkega življenja, potem moremo biti z njihovimi poročili na splošno še kar zadovoljni. Ta poročila, ki jih bo seveda treba pred znanstveno uporabo še v marsičem kritično proučiti, so po večini res kratka, in zato velikokrat površna in pomanjkljiva, nasprotno pa ponekod presenetljivo nadrobna in natančna. Naj bo z njimi tako ali drugače, vsekakor takega gradiva iz tedanjega časa ni ravno na prebitek. Prištevati ga je med redke prispevke k spoznavanju ljudskega življenja na Slovenskem pred 125 leti.

Kar smo zgoraj povedali, velja več ali manj tudi za poročili o Ziljanih

iz Podkloštra in Šmohorja, vendar je treba k njima še marsikaj pripomniti. Tako ugotavljamo o poročilu iz Šmohorja, da je po svoje stvarno in nepristransko, namreč v tem pogledu, da nikakor ne zatajuje slovenske narodnosti Ziljanov ter odkrito priznava razlike, ki so med slovensko ziljsko in nemško ljudsko kulturo na Koroškem. Pri tem nas kajpada ne sme motiti, če poročilo Ziljane imenuje Wenden, windischer Gailthaler, windische Gailthalerin, njihovo deželo pa windisches Gailthal. V tem času ti nemški nazivi za koroške Slovence nedvomno še niso imeli tistega zaničljivega in sovražnega prizvoka, hočem reči, tiste določene nemške šovinistične tendence, kakor kasneje, ko so se narodnostne razmere na Koroškem zaostrele.

Če pazljivo preberemo poročilo iz Podkloštra, pa se ob njem ne moremo znebiti vtisa, kako si poročevalec prizadeva, ločiti Ziljane kot posebno človeško pleme od ostalih koroških Slovencev, saj jih z nobeno besedo ne omenja kot Slovence, omejuje se samo na imeni Ziljan ali Ziljani. Koliko naj bi Ziljani bili po izročilu preostanek Hunov, kakor to domneva podklostersko poročilo, to vprašanje je seveda jemati z velikim pridržkom in ga previdno obravnavati. Vsekakor so zgodovinarji najbolj poklicani, da raziščejo in ugotovijo, koliko je zgodovinske resnice v tem, da bi Ziljani bili potomci Hunov, ki so bili pred 1500 leti v teh krajih. Kakor deloma še dandanes, tako so v mnogo večji meri v preteklosti gledali na Ziljane in jih obravnavali kot neko svojevrstno ljudstvo med Slovani, to pa največ spričo njihovih določenih нравstvenih lastnosti, zlasti pa etnografskih posebnosti, med katere sodijo n. pr. noša, štehanje, ples in podobno. V tem nam je iskati tudi izvor za razne razlage o njihovem poreklu. Povrh vsega pa je bržčas tudi njihova stara ljubezen do konj kriva, da jim pripisuje izročilo hunsko potomstvo. Ali in koliko se za takimi razlagami skrivajo kakšne druge težnje, o tem bi zdaj bilo še prezgodaj razpravljati.

Naj se na kratko dotaknemo še ostale vsebine obeh poročil! O ziljski ljudski noši na ozemlju okrajne gosposke Podklošter moremo na splošno reči, da se prav nič ne razlikuje od noše Ziljanov in Ziljank na tedanjem šmohorskem okrajnem območju. Malenkostne so le razlike v nekaterih sestavnih delih. Ziljska moška noša ni po obeh poročilih nič posebnega, saj je enaka oziroma podobna nekaterim gorenjskim, ljubljansko-okoličanskim in spodnještajerskim moškim nošam iz tistega časa, zaradi česar bi jo mogli uvrstiti v skupino osrednjeslovenskega tipa moške noše. Nasprotno pa je zares nekaj svojevrstnega ženska oziroma dekliška noša v Ziljski dolini, ki so o njej nadrobni podatki v obeh poročilih še posebej zelo dragoceni. Če primerjamo to nošo, kakor nam jo opisujeta poročila, z nošo, ki jo Ziljanke nosijo ob posebnih prilikah še danes, je treba priznati, da se prelepa noša Ziljank od 1838. do 1958. leta ni v bistvu prav nič spremenjala. Spreminjalo se je kvečjemu blago, spremenili so se čevlji in taki deli, kakor na priliko jermen in nož na pasu, ki so ga sčasoma opustili. Ziljska ženska oziroma dekliška noša je najizvir-

nejša slovenska koroška noša, ki nima nikake primere v nemških koroških nošah. Ta noša se je na zadnji stopnji svojega razvoja povsem neodvisno od tesnega nemškega sosedstva razvila v tak svojevrsten tip ženske noše, ki ni samo edinstven in sila izrazit med slovenskimi ljudskimi nošami, temveč v svetu evropske ljudske noše sploh. In če je že govor o vplivih pri tej noši, potem so ti vplivi izključno slovenski, kar morajo priznavati celo avstrijski etnografi. Prof. Arthur Haberlandt z Dunaja piše n. pr. v knjižici »Führer durch das Museum für Volkskunde« (Wien 1930, str. 28) tole: »Die Mädchentracht aus dem Gailtal zeigt in der Kopfbedeckung (gefälteltes weißes Kopftuch), wie in einzelnen Zutaten slowenischen Einfluß.«

Ziljsko žegnansko štehvanje je v poročilu iz Podkloštra zelo na kratko opisano. Ne bomo navajali, kaj vse je v tem opisu pomanjkljivega oziroma površno navedenega, pač pa bi opozorili na dve, tri nادرobnosti, ki so nove, in zagledelj za etnografijo bolj ali manj pomembne. Nov je na priliko podatek, da je bila železna palica, s katero so fantje v diru udarjali po leseni bariglici, težka okrog 10 funtov; to je okrog 6 kg; danes je ta železna palica, ki ji pravijo »štehvan«, precej lažja, saj tehta le 3 funte. Dalje posnemamo iz poročila, da je ziljsko dekle nataknilo venec iz cvetja na steber, s katerega so ga nato snemali jezdec. Danes ta venec, po ziljsko »krancič«, drži v roki starejši mož, štehvoski izvedenec, in ga pomoli novemu štehvoskemu mojstru tako, da ga ta ujame na štehvan. Naposled je v poročilu o štehvanju važen tudi opis bariglice in stebra, »štebha«.

O tem žegnanskem fantovskem običaju v Ziljski dolini so slovenski etnografi že svoj čas pisali in ga skušali pojasniti, med njimi predvsem France Marolt, ki v svoji razpravi »Tri obredja iz Zilje« (Ljubljana 1935) sklepa, da gre pri štehvanju za izolirano ostalino drevesnega kulta (češčenja). Takole utemeljuje Marolt ta svoj sklep: »Na majsko drevo so drugodi obešali in še obešajo ruto ali venec, ki ga jezdec snemajo; kakor tam v majski kraljici, imamo v ziljski štehvoski dečvi poosebljeno božanstvo pomlajene rasti...« B. Orel pa v svojem orisu slovenskih ljudskih običajev (Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944) meni, da bi morali o raznovrstnih vprašanjih, ki nam jih zastavlja ziljsko štehvanje, spregovoriti v posebni etnografski razpravi ter da je za zdaj o tem običaju dokazljivo edino to, da predstavlja binkoštno-žegnansko igro, v kateri fantje tekmujejo med seboj v dobrem jahanju, in z uspešnim zbijanjem bariglice merijo svoje moči. — Povsem razumljivo je, da bo moral slovenski etnograf, ki se bo lotil nادرobne raziskave ziljskega štehvanja, resno računati s konjerejo v Ziljski dolini, v zvezi z njo pa proučiti še marsikaj drugega, med drugim n. pr. trgovska pota Ziljanov s konji v preteklosti in podobno. Pri vseh narodih, ki goje konje, je namreč prav ta kultura važna materialna osnova za razne jahalne igre. Ta resnica velja bržkone tudi za Ziljane, o katerih je znano, da so konji pri njih že od nekdaj v čisljih, da so dobri jezdec. itd.

Po končanem štehvanju plešejo Ziljani svoj sloviti »visoki rej« pod lipo. Tudi o tem plesu je nazadnje govor v poročilih okrajnih gospodk iz Podkloštra in Šmohorja. V podklošterskem poročilu je ples Ziljanov res skopo opisan, vsebuje pa ta opis nekaj pomembnejših nadrobnosti. Iz šmohorskega poročila pa je posneti, da plešejo Ziljani pravzaprav dva plesa: otvoritveni častni ples, to je visoki ali prvi rej, za njim pa štajerski ples, to je obični rej. Čudno pa je, da je obema poročevalcema ušla važna okolnost, da plešejo Ziljani pod lipo.

O visokem reju pod lipo pri Ziljanih je poročal že B. Hacquet (1801), francoski potnik po naših krajih, za njim pa ga je opisal Matija Majar-Ziljski v Novicah (1865), kjer pravi med drugim: »Poju, muziciraju i rajaju vsakoga leta slovesno pod lipoj zelenoj, kadarkoli se obhadja v ziljskoj doline žegen, somenj, cerkveni shod. Župe ali fare, v katerih su ti visoki raji i druge... slavjanske navade obične, su sledeće: Gorjani, Bistrica, Čače, Šent-Juri, Šent-Pavel, Šent-Štefan, Blatčani, Borljani, Meljviče i Brda. Te častne visoke raje smeju pod lipoj plesati izključivo samo samični mladeniči i deklice nespečane; druge slovenske ples, kteri po visokih rajih se muziciraju, smeju plesati pa tudi ostale samične ženske.«

Razni plesni momenti in drugi znaki kažejo, da utegne biti visoki rej ostalina davnega obrednega plesa. Ta ples se je namreč v raznih razdobjih močno spreminjal. Stari Ziljani še pomnijo, da je bil visoki rej v preteklih časih nekakšna ljudska poskočnica. Fantje so v krogu plesali in pri tem visoko poskakovali, dvigali dekleta kvišku in počenjali druge podobne stvari. Tak poskočni ples potrjuje poročilo iz Podkloštra, poroča pa o njem po podatkih M. Majarja že Kuhač: »Pri tom prave muškarci prave skokove, puste često plesačicu, te ju opet uhvate, bace šešir u vis, kojega plesačica uhvati...« Zelo verjetno je, da se je prav zaradi njegovega poskočnega značaja oprijelo ziljskega reja ime visoki rej (usóčó rej). Dalje domnevamo, da plesalci in plesalke niso poskakovali oziroma skakali samo zategadelj, ker so bili razigrani ali ker je bil tak ples ravno v modi. Te poskočnice so morebiti imele čarodějni pomen. Saj še danes ponekod na Kranjskem pomnijo: »Čim bolj smo poskakovali pri plesu, tem više je drugo leto zrasel lan.«

Poročilo okrajne gosposke v Podkloštru sodi, da je ziljski visoki rej nekakšen ogrski ali hrvatski ples. Ta sodba je vsekakor zelo zanimiva, ne moremo pa za zdaj izreči o njej še nikakega kritičnega mnenja, to pa zavrlo tega, ker je stari visoki rej v koreografskem pogledu še vse premalo raziskan. Pač pa lahko pripomnimo, da je ta ziljski ples, kar zadeva glasbo, zelo podoben slovenskemu vzhodnoštajerskemu ženitovanjskemu plesu z bosmani (svatbenimi štrucami) in slovaškim podkarpatskim koledam.

Glede na svoj drugotni pomen pa ziljski visoki rej kaže podobo obrednega snubljenja ali »uerbanja«. Ziljani še danes pravijo plesalcem visokega reja »uerbarji«. To snubljenje je na plesu urejala posebna fantovska družba

»konta«, ki ima še danes glavno besedo na ziljskem žegnu; odločala je, kdo sme v rej in kdo ne, skrbela za plesni red itd. Vse to nam je bolj ali manj znano. Nismo pa doslej vedeli, o čemer govori poročilo iz Šmohorja, da je namreč poleg godcev sedel zarezovalec plesov, to je oseba, ki je z lesenim kopjem vodila kontrolo nad odplesanimi plesi. To kopje pa ni moglo biti v resnici nič drugega, kakor lesena palica, stari leseni ljudskopravni dokument po imenu »rovaš« ali po ziljsko »roš«, na katerega je izbrani Ziljan z zarezami beležil število plesov. V tej nadsobnosti je šmohorsko poročilo za nas povsem novo in še prav posebno poučno.

Iz naših pripomb k etnografskemu gradivu v poročilih okrajnih gosposk v Podklostru in Šmohorju iz 1838. leta bi zaključno na kratko tole povzeli:

Res da poročili nista temeljiti, vendar vsebujeta nekatere pomembne nadsobnosti, ki jih ni najti niti v prejšnjih niti kasnejših virih. Njun pomen je navsezadnje tudi v tem, da marsikaj bolj ali manj znanega potrjujeta. Zato povsem upravičeno menimo, da se obedve poročili uvrščata kot enakovredno dokumentarno gradivo k raznim drugim starejšim poročilom o ljudskem življenju Ziljanov v 19. stoletju.

FRANJO BAŠ:

Lepa knjiga

o koroških Slovincih v srednjem veku

(Grafenauer Bogo, Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih Slovincov. Dela Slovenske akademije znanosti in umetnosti, razred za zgodovinske in družbene vede. 7. Ljubljana 1952. 80. 623 str.)

B. Grafenauer predstavlja mladi rod slovenskih zgodovinarjev. Vzgojen v šoli prof. dr. M. Kosa na ljubljanski univerzi je proučeval zlasti kmečke upore in agrarna vprašanja ter posvetil kot potomec starega ziljanskega rodu prav posebno pažnjo zgodovini Koroškega. B. Grafenauerjevo najnovejše delo o ustoličenju in slovenski Karantaniji je v veliki meri zaključek njegovega dosedanjega petnajstletnega zgodovinskega raziskovanja.

Ustoličenje predstavlja središče zgodovinske drame slovenske družbe in slovenske državnosti z vrsto dejanj od XI. do XV. stoletja. V njej nastopijo Slovinci s karantansko državo na odru evropske zgodovine kot mejaši Zahoda in Vzhoda. V boju za lastno življenje doseže gosposvetska drama svoj višek v izgubi državne samostojnosti ter v fevdalizaciji slovenske družbe po zavojevalcih in priseljencih; konča pa, ko zatone izročilo slovenske samostojnosti in se ustoličevanje umakne za zaveso zgodovine.

Ustoličenje je prisposoba zgodovinskih dogajanj, ki jih nosi vsak sedanji Slovenec v svoji kulturni zavesti in narodnem občutju zlasti z doživljanjem dolgoletnih borb za ohranitev Slovencev na Koroškem. Neposredni stiki slovenskega razpoloženja in mišljenja z obravnavano stvarino in nastopajočimi dogajanji strnejo Grafenauerjevo knjigo z življenjem, da zajame srce ter vzbuja razum na mračnih poteh slovenskega srednjega veka, ga doživlja in spoznava.

Ustoličenje je osrednji pojav srednjeveške slovenske državnosti in odseva razvojne stvarnosti Karantanije od plemenske države z vaškimi občinami, velikimi družinami in skupno lastnino zemlje do izoblike fevdalne družbe s kosezi v družini karantanskega kneza, pa do koroškega vojvode na fevdalnem vrhu koroške družbene piramide. Avtor metodično proučuje slovenski in posebej koroški razvoj z marksističnega zrelišča v času dobrih 1000 let, od slovenske pradomovine v Zakarpatju do zadnjega ustoličenja 1414, tako da je knjiga o ustoličenju in državi karantanskih Slovencev moderni priročnik vse slovenske zgodovine od prvih pojavov Slovanov v zgodovini do poznega srednjega veka. S slovanskega zgodovinskega razpoloženja obseže celotno življenje, ga razčlenjuje z mladostno razgibanostjo, pregleda smotrno vsa številna dosedanja nadrobna in obča izvajanja o slovenskem srednjem veku ter vrednoti kot cenilec, sodnik in filozof historično-kritično zgovornost virov. Ko nakaže vsa temeljna vprašanja slovenskega srednjega veka, daje na nje odločno odgovora, postavlja dosedanje zgodovinsko slovstvo na ustrezna nova mesta in na novo razvršča vire na srednjeveškem slovenskem zgodovinskem odru. S tem široko odpira vrata v svojo delavnico bralcu, da more prisostvovati njegovemu delu, slediti njegovim zaključkom ali pa si ustvariti svoja lastna mnenja.

Med silami, ki odločajo o slovenskem karantanskem razvoju sta v ospredju socialni sestav družbe in njen političnopравни položaj s poudarjeno vlogo posameznika, razmerja posameznika do družbe in narobe, iz tega razmerja ter mednarodne situacije izhajajoče oblike slovenske državnosti in končno njena prisposoba v ustoličenju na Gosposvetskem polju s poudarkom na obredu pri Krnskem gradu.

B. Grafenauer postavi po Konverziji prvo ustoličenje v drugo polovico VIII. stoletja, ko nastopita vlado Gorazd in Hotimir, obstoječe pisano poročilo o njem pa v XI. stoletje, ki je postalo izhodišče za vsa nadaljnja in ohranjena poročila o ustoličenju. Po izviru je ustoličenje brez zveze z dvigom na ščit germanskih vladarjev; obratno je prestol z ustoličenjem prisposoba vladarjeve oblasti pri Hrvatih, Srbih, Rusih in Čehih, kjer se ugotavlja pri ustoličenju na prestol v Pragi državnopravna vzporednost z ustoličenjem na Gosposvetskem polju. To je zelo daljnosežna ugotovitev in bo gotovo odprla še nova vprašanja o sorodnem družbenem sestavu in podobni kulturi v slo-

vanski etnični skupnosti, ki so jih postavljali zlasti prosvetljenci, romantiki in narodnjaki, ne da bi mogli prispevati zadostno gradivo za njihovo rešitev.

Ustoličenje je najvišji izraz slovenskega državnopolitičnega življenja, njegova formalna podoba, odsev družbenega presnavljanja, bojev in moči družbenih razredov v določenih časih, proti katerim se niso mogle uveljaviti vitalne osebnosti, ki jih med VIII. in XV. stoletjem na Slovenskem pogrešamo, medtem ko so bile pri sosedih predstavniki novih državnih formacij obenem z novim vladajočim razredom fevdalcev. Koliko je v Karantanski državi ustoličenje tudi predstavnik slovenske demokracije in demokratske

Vojvodski prestol
na Gosposvetskem polju

svobode, ostane pri pomanjkljivih virih o dejanskih nalogah oblasti, n. pr. ljudskih zborov, plemenskih več, novih prvakov, kosezov in končno karantanskega kneza ali korčškega vojvodo samega, odprto; saj ostane za posameznimi pravnimi običaji ali za posamezno pravno obliko resnično življenje karantanskih Slovencev precej zastrto. Spoznavanje ljudskega življenja, dnevnega kruha, njegove proizvodnje in njene razdelitve je B. Grafenauer podprl z vsem razpoložljivim gradivom, vendar je tega, kakor za ves zgodnji srednji vek, tudi za zgodnjesorodnjeveške Slovence malo. Tako nam je mogel približati dejansko stanje o vsakodnevnem in kulturnem življenju karantanskih Slovencev s projekcijami na širše skupnosti razredov, pred tem pa rodov in plemen.

Karantanska predfevdalna in fevdalna družba je razvojno gledano primitivna. Njeno obzorje se dotika obeh svetov, zahodnega in vzhodnega, med katerima živi; razširjanje političnega obzorja s plemena na celoto nastajajoče države je počasno in zaradi nejasnih vplivov od zunaj vsaka začasna zgodovina shema do izoblike fevdalne družbe, malo določena. Predfevdalna Karantanija in Karantanec se bojujeta za biološki obstoj, fevdalna za privilegije in oblast. Pravni red je ustaljen, kolikor je v skladu z zavarovanjem vsakdanjega kruha in pozneje s fevdalno vlado. Državna organizacija je v začetkih, državna povezanost plemen rahla ter se utrjuje v razredni skupnosti fevdalcev, ki predstavljajo državo in njeno organizacijo sami. Ta se izraža v nji-

hovi sili, privilegijih in obredih. Oblast se uvaja z obredi, ki postanejo polagoma najbolj zgovorna vez razredne družbe, plemstva in ljudstva, se razvijajo v poveljevanje monarhije, dokler z njeno utrditvijo ne prenehajo. V političnem sestavu karantanske države odkriva B. Grafenauer obred ustoličenja v dveh oblikah: prvi, začetni je združen s karantansko slovensko samostojnostjo, drugi pa s časom nemške invazije in fevdalizma; formalna značilnost druge oblike je preoblačenje vojvode v kmečko obleko.

Narodnopolitična aktualnost gospodarskega ustoličenja, kritični pregled virov, revizija doedanjega zgodovinskega slovstva, izčrpno in široko razglabljanje o slovenski srednjeveški preteklosti s pritegnitvijo vsega razvidnega gradiva, človeško globoka pisateljeva povezanost s slovensko koroško preteklostjo, ki pa ne greši proti »necque lugore, necque indignari, sed intelligere«, temveč zajame tudi zadnjo nadrobnost, označujejo zajetno knjigo; v njej lajša orientacijo osebno in stvarno kazalo. Zgodovinar bo našel v B. Grafenauerjevem delu pobudo za nadaljnje, posebne študije; nezgodovinar pa vsestransko podobo o slovenskem srednjem veku, se pravi dejansko vsega, kar o njegovi družbi danes vemo. Jasnost izvajanj, med njimi tudi težkih n. pr. tekstna kritika virov, določnost sodb ter volja, da strne svoje poglede na srednji vek z naprednimi družbenopolitičnimi vidiki, dviga B. Grafenauerjevo knjigo na raven dokumenta o slovenski sedanjosti, njenem zgodovinskem raziskovanju, občutju in obzorju.

Knežji kamen

Srednješolski problem koroških Slovencev

Koroški Slovenci niso imeli razen v šolskih letih 1919/20 do pred kratkim nobenih slovenskih srednješolskih zavodov za vzgojo svoje inteligence in s tem za kulturno in gospodarsko napredovanje. Politika narodnega zatiranja in nasilnega ponemčevanja jim je pravico do slovenskih srednjih šol odrekla. Šola na Koroškem slovensko mladino ni utrjevala v spoštovanju do lastnega naroda, do njenega jezika in njegove kulture. Pomanjkanje lastnih sposobnih izobražencev: učiteljev, profesorjev, uradnikov, duhovnikov, zdravnikov, živinozdravnikov itd. je desetletja na široko odpiralo vrata načrtni germanizaciji slovenskega ljudstva. Ta germanizacija je dosegla svoj višek s pomočjo nemških šovinistov in nacionalistov v prvi avstrijski republiki. Ti so v dobi nacizma prevzeli popolno oblast v deželi.

Slovenska mladina se je šolala na nemških gimnazijah v Beljaku, Celovcu in Št. Pavlu, na nemški realki in na učiteljišču v Celovcu. Zaradi šolskega sistema, kateri je načrtno oviral izobraževanje slovenske mladine, in zaradi nacionalne nestrpnosti marsikaterega srednješolskega učitelja, so se morali nekateri slovenski študentje iz Koroške že za časa Avstro-Ogrske zatekati na gimnazije v Kranj, Ljubljano in celo na Reko. Učiteljskim kandidatom pa so šolske oblasti z vsemi mogočimi ovirami preprečevale sprejem na celovškem učiteljišču in so se morali šolati na učiteljišču v Mariboru, kjer sta za nje ravnatelj Henrik Schreiner in profesor Dr. Matko Potočnik prav po očetovsko skrbela.

V avstrijski monarhiji pa so dijaki slovenske narodnosti vendarle na gimnazijah, ne pa na učiteljišču, imeli obvezen pouk slovenščine in slovenske literature vsaj par ur tedensko v posebnih slovenskih oddelkih; vsak oddelek je zajel dijake iz dveh razredov. Za te dijake je bila slovenščina tudi izpitni predmet pri maturi. Slovenski profesorji na teh srednješolskih zavodih na Koroškem so bili požrtvovalni vzgojitelji in resnični svetovalci slovenske mladine ter so v mnogih slučajih morali nastopiti kot njeni zagovorniki in zaščitniki; njih koroški Slovenci, posebno njihovi bivši učenci, nikoli ne bodo pozabili, saj niso bili samo šolniki ampak tudi narodni buditelji. Na gimnazijah so bili: Josip Hribar, Josip Lendošek, I. Wang v Beljaku, dr. France Kotnik, Štefan Podboj, dr. Jakob Sket, Ivan Šajnik v Celovcu, in na učiteljišču v Celovcu: Josip Apih, Anton Kovačič, Leopold Pettau. Na realki v Celovcu je poučeval slovenščino profesor Huter.

V prvi avstrijski republiki pa so avstrijske šolske oblasti polagoma popolnoma podlegle nacionalistični propagandi in s šolskim letom 1930/31 odpravile zadnji obvezni pouk slovenščine za dijake slovenske narodnosti tudi še na celovski gimnaziji. Slovenščina se je poučevala le še kot prostovoljni

predmet. Slovenščino — materni jezik ene četrtine avtohtonega prebivalstva Koroške so proglasili v njeni domovini kot tuj jezik! Poučevali so slovenščino na gimnaziji in na učiteljišču v Celovcu kot prost predmet v kurzih, ki so bili predvsem namenjeni nemškim dijakom, kateri so se hoteli priučiti slovenščine. Za slovenske dijake pa ta način pouka slovenščine ni bil zadovoljiv, ker so le-ti slovenski jezik že obvladali in bi se morali v njem le izpopolnjevati. Poleg tega pa so v teh kurzih učili profesorji, kateri so bili protislovensko usmerjeni in niti sami niso dobro obvladali slovenskega jezika in novejšo slovensko literaturo; saj je zelo značilno, da je za časa nacifašizma prvi profesor slovenščine na celovski gimnaziji zavzel vodilen položaj.

Po zlomu nacifašizma pa je bilo zaradi tedaj vladajočih razmer na Koroškem in protislovenske hujskaške propagande večje število slovenske mladine primorano se šolati na gimnazijah v Kranju in Radovljici ter na učiteljišču v Ljubljani. Spričo te neenakopravnosti je Slovenska prosvetna zveza kot vrhovna kulturna organizacija koroških Slovencev julija 1947 vložila pri Zveznem ministrstvu za prosveto na Dunaju v imenu koroških Slovencev zahtevo po takojšnji otvoritvi javne slovenske gimnazije in učiteljišča v Celovcu. Zahteva resnične demokracije je bila in je, da so koroški Slovenci imeli in da majo pravico do slovenskih srednjih šol. Toda zvezno ministrstvo do l. 1957 ni podvzelo nobenih ukrepov za rešitev te zahteve. Končno so si koroški Slovenci po dolgoletnih borbah, ki so zahtevale najtežje žrtve, priborili člen 7, v katerem je njihova pravica do lastnih srednjih šol tudi mednarodno potrjena. In tako pomeni leto 1957 prelom v zgodovini slovenskega srednješolstva na Koroškem, ker se je 12. septembra že začel pouk na Zvezni realni gimnaziji za Slovence v Celovcu, v prvih treh razredih, katere obiskuje 93 slovenskih koroških učencev in učenk. Koroški Slovenci pričakujejo, da bo njihova mladina na tej gimnaziji deležna višje izobrazbe in da se bo čimbolj usposobila za življenje. Težka in trnjeva je bila njena pot do ustanovitve, saj je v zadnjih šestih mesecih l. 1957 avstrijski meščanski tisk v več kot 100 hujskaških poročilih, člankih in pamfletih zaganjal proti njej in je vprašanje slovenske gimnazije zaposlovalo poslance pronacistične »svobodoljubne« stranke in predstavnike nacionalističnih organizacij, katerih dejavnost je čimprejšnja germanizacija koroških Slovencev, da so dvigali proteste, pismene predstavitve in interpelacije zoper slovensko gimnazijo.

In tega hujskanja verjetno še dolgo ne bo konec!

Te skromne vrstice o slovenskem srednješolskem problemu pa ne bi bile popolne, da ne bi v tej zvezi napisali na kratko zgodovino prve slovenske gimnazije in slovenskega učiteljišča v Velikovcu iz leta 1919—1920.¹⁾

Zaradi l. 1919 nastalih razmer na Koroškem je postalo vprašanje otvoritve srednjih šol v slovenskem delu Koroške nujna in absolutna potreba. Obstojala je namreč nevarnost, da se ne bodo mogli kandidati za I. razred

gimnazije v Celovcu in Št. Pavlu ter za 1. letnik učiteljišča v Celovcu vpisati, za dijake, kateri pa so že obiskovali pouk na teh zavodih pa, da bodo izgubili študijsko leto. To je predvidel dr. France Kotnik, profesor slovenščine na gimnaziji v Celovcu, in je podvzel iniciativo za otvoritev srednje šole in učiteljišča. V vlogah z dne 14. VI. in 19. VII. 1919 na Višji šolski svet v Ljubljani je obrazložil nujno potrebo otvoritve gimnazije in učiteljišča. Dr. Kotnikova prizadevanja je podprl Narodni svet za Koroško v Velikovcu z vlogo z dne 15. VI. 1919 št. 52, Višji šolski svet v Ljubljani je z dopisom z dne 21. julija 1919, št. 10242 obvestil Dr. Kotnika in Narodni svet, da je v vlogi na poverjenika za uk in bogočastje Dr. Karla Vrstovška v Ljubljani zaprosil za ugodno rešitev koroškega gimnazijskega in učiteljiškega vprašanja v smislu njunih vlog, obenem pa je naročil Dr. Kotniku, naj pripravi pravočasno potrebno, da se bo lahko začelo poslovanje, ko pride odločitev od poverjenika o ustanovitvi gimnazije in učiteljišča.²⁾ Ustanovilo se je v Velikovcu pripravljalno vodstvo državne gimnazije in učiteljišča v Velikovcu, katero je prevzel Dr. Kotnik kot vodja. Kot mesto obeh zavodov, kjer naj bi bili otvorili gimnazijo in učiteljišče, je prišlo več krajev v poštev, toda glede na pretežno število učencev v spodnji Koroški in velikih težav in ovir za promet z Rožem je kazalo še najbolje, odločiti se za Velikovec; tudi profesor Kotnik je predlagal v svoji prvi vlogi, katero je poslal Višjemu šolskemu svetu, Velikovec. Glede prostora sta mestna občina Velikovec z gerentom Jurijem Čarfom in okrajno glavarstvo v Velikovcu z okrajnim glavarjem Matejem Kaklom šla Dr. Kotniku zelo na roko. Najprej bi morala biti oba zavoda nameščena v prostorih deške ljudske šole, kateri pa se Dr. Kotniku niso zdeli primerni, ker so bili pretemni in je bilo tam premalo pokoja. Nato so odkazali prostore — 4 sobe — v meščanski šoli. Dr. Kotnik je dal tudi iniciativo za ustanovitev dijaške kuhinje za učence gimnazije, učiteljišča in meščanske šole. V prošnji na poverjeništvo za socialno skrb v Ljubljani za izposlovanje brezplačnih živil za dijaško kuhinjo pravi: Naše dijaštvo izvira iz kmetijskih in delavskih slojev. Zato bo staršem nemogoče vzdrževati sinove v mestu in skrbeti za hrano in stanovanje. Ustanovljena dijaška kuhinja v Velikovcu naj bi pripomogla, da bi tudi revni učenci mogli študirati; ima torej velik socialen pomen. Odsek za prehrano je prošnji ugodil in nakazal nekaj živil brezplačno, nekaj eventualno po znižanih cenah. Za stanovanje dijakov se je ustanovil dijaški dom in je Mestni občinski svet nakazal po posredovanju Jurija Čarfa prostore v hiši slovenskega zdravnika Dr. Hude lista.

S tem so bili izpolnjeni materialni pogoji za otvoritev obeh zavodov. Z razpisom z dne 5. avgusta 1919, št. 3459, je poverjenik za uk in bogočastje Dr. Karl Verstovšek odredil, da se jeseni otvori prvi gimnazijski razred z obligatornim risanjem in prvi letnik učiteljišča provizorično v Velikovcu ter da naj bosta njuna uprava in pedagoško vodstvo za enkrat skupaj. Za za-

časnega ravnatelja obeh zavodov je bil imenovan Dr. France Kotnik. Gimnazija, katera je imela isti značaj kakor mariborska humanistična z obligatnim risanjem in pozneje z neobvezno francoščino in deskriptivno geometrijo. Toda tekom priprav za otvoritev I. razreda gimnazije se je pokazalo potrebno otvoriti še II. razred, ker je bilo precej slovenskih dijakov I. razreda celovške gimnazije, katerim bi ne bilo mogoče nadaljevati gimnazijskih študij ali pa bi najmanj izgubili eno leto. Tako je poverjenik za uk in bogočastje z odločkom z dne 9. septembra 1919, št. 3992, dovolil otvoritev še II. razreda gimnazije.

Kot profesorji in učitelji so delovali in učili na gimnaziji in učiteljišču:

Dr. France Kotnik, preje profesor slovenščine na gimnaziji v Celovcu, je bil začasni ravnatelj; poučeval je prirodopis v I. razredu, slovenščino v II. razredu gimnazije, slovenščino, vzgojeslovje in telovadbo na učiteljišču.

Profesor Hribar Josip, kateri je prej služboval na gimnaziji v Beljaku, je bil razrednik II. razreda gimnazije v Velikovcu. Poučeval je zgodovino in matematiko v II. razredu in verouk v obeh razredih gimnazije ter na učiteljišču.

Profesor Anton Kovačič je bil preje na učiteljišču v Celovcu. Bil je razrednik 1. letnika učiteljišča in je poučeval lepomisje v I. razredu, nemščino in prostoročno risanje v obeh razredih gimnazije, nemščino, zemljepis in zgodovino na učiteljišču.

Namestni učitelj (suplent) Ludvik Cimperman je poučeval slovenščino in matematiko v I., latinščino v I. in II. razredu gimnazije in bil razrednik I. razreda gimnazije.

Profesor Ivan Sprachmann je preje služboval na učiteljišču v Kastvu. Poučeval je petje in telovadbo v I. in II. razredu gimnazije, fiziko, matematiko, srbohrvaščino, risanje, glasbo in petje, goslanje in klavir na učiteljišču.

Ravnatelj meščanske šole v Velikovcu Ivan Pilgram je poučeval prirodopis (živalstvo) v II. razredu gimnazije in na učiteljišču.

Učitelj meščanske šole Gvido Vrtačnik je poučeval prirodoznanje (rastlinstvo) v II. razredu gimnazije in na učiteljišču.

Okrožni zdravnik dr. Franc Petek v Velikovcu je poučeval na učiteljišču somatologijo.

Učiteljici Alojzija Modic in Zofija Vyzourek sta poučevali na učiteljišču ročna dela.

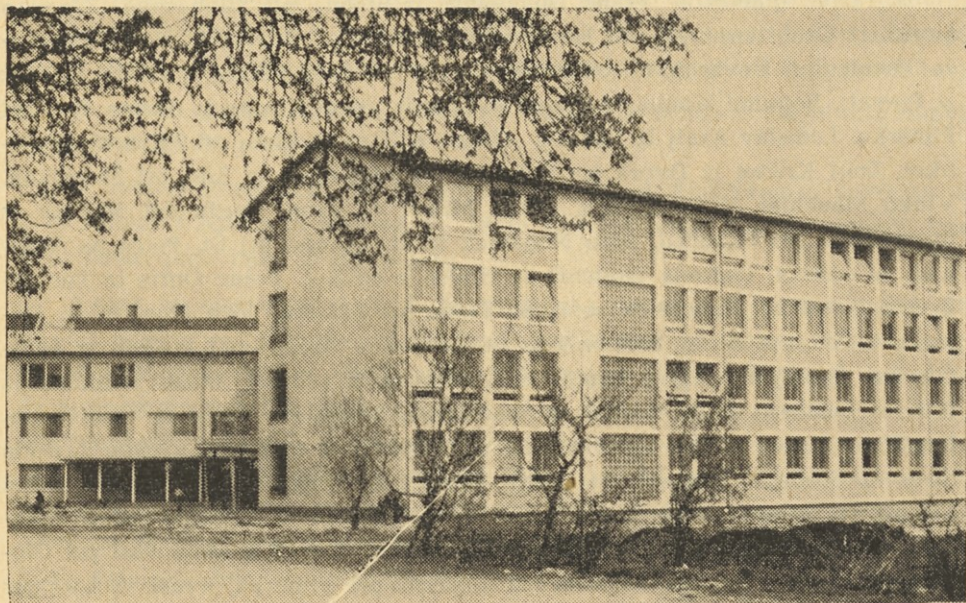
Učenci so bili na koncu šolskega leta redovani v naslednjih predmetih:

V I. razredu gimnazije: v slovenščini, nemščini, latinščini, zemljepisju, matematiki, prirodopisu, risanju, lepomisju, telovadbi, petju in veronauku.

V II. razredu gimnazije: v vseh predmetih naštetih za I. razred gimnazije, poleg tega pa še v zgodovini.

V 1. letniku učiteljsišča: v slovenščini, srbohrvaščini, nemščini, zemljepisju, zgodovini in ustavoznanstvu, matematiki in geometričnem oblikoslovju, prirodepisju, prirodoslovju, lepopisju, risanju, glasbi in petju, goslanju, pouku v klavirju, telovadbi, ženskih ročnih delih in v vernaauku.

Število dijakov je znašalo v I. razredu gimnazije 36, v II. razredu 13, skupaj 49, od teh 1 dijakinja, Marica Justina RUDOLF iz Bistrice pri Pliberku. Dva dijaka v I. razredu sta bila privatista. Od 36 dijakov I. razreda jih je izdelalo z odliko 8, 19 uspešno, 4 so imeli ponavljalni izpit iz latinščine, 2 ni sta bila izprašana, 1 ni izdelal, 2 sta izstopila po I. polletju. Od teh jih je bilo 23 iz Podjune, 4 iz Roža, 6 iz Mežiške doline, 1 iz Ziljske doline, 1 iz Kanalske doline in 1 iz Savinjske doline.

V novi zgradbi državne realne gimnazije v Celovcu je začasno našla prostor tudi slovenska gimnazija

II. razred gimnazije je štel 13 dijakov, od katerih jih je izdelalo 5 z odliko, 8 uspešno; od teh jih je bilo 8 iz Podjune, 4 iz Roža, 1 iz Ziljske doline.

Dijaki na gimnaziji so stanovali: 32 v Dijaškem domu v Velikovcu, katerega vodja je bil Pavel Gril, 11 doma pri starših, 2 v internatu šolskih sester v Št. Rupertu pri Velikovcu, 4 privatno.

Prvi letnik učiteljsišča je obiskovalo 22 rednih učencev in 1 privatist, skupaj 23, od katerih je bilo 9 učenk. Ti so izvirali: 10 iz Podjune, 4 iz Mežiške doline, 2 iz okolice Beljaka, 1 iz Ziljske doline, 7 od drugod. Imeli so pred vstopom na učiteljsišče naslednjo predizobrazbo: 4 pripravnico učiteljsišča

v Celovcu, 4 meščansko šolo v Celovcu in Velikovcu, 1 meščansko šolo v Trstu, eden 4 razrede gimnazije v Celovcu, dva 3 razrede liceja v Ljubljani, 11 ljudsko šolo. Stanovali so 5 v slovenskem dijaškem domu, 5 (učenk) v internatu šolskih sester v Št. Rupertu, 11 pri privatnikih v Velikovcu, od teh 4 pri služitelju slovenske gimnazije in učiteljišča Valentinu Wagnerju, 3 doma pri starših.

Prvi so izdelali: 1 z odliko (Ludovik Grafenauer), 19 uspešno, neizprašan je bil 1 privatist, 2 sta izstopila pred klasifikacijo.

Šolsko leto je na obeh zavodih trajalo od 1. oktobra 1919 do 28. junija 1920. Niti gimnazija niti učiteljišče nista izdala tiskanih izvestij o šolskem letu. Zaradi tega naj na tem mestu navedemo imena dijakov in dijakinj na obeh zavodih:

I. razred gimnazije: Franc Dumpelnik iz Štebna pri Globasnici, Zdravko Gosak iz Grabštanja, Martin Harrich iz Olšenice pri Vovbrah, Pavel Harrich iz Olšenice pri Vovbrah, Miroslav Horvat iz Prevalj (z odliko), Valentin Kordež iz Prevalj, Bogumil Kotnik iz Raven (Guštanj), Josip Krajnc iz Strpne vesi pri Pliberku, Ladislav Kralj iz Rožeka, Alojzij Krištan iz Blata pri Pliberku (z odliko), Emil Krištof iz Dvora pri Pliberku, Janez Kumer iz Srej pri Škocijanu, Vinko Mauchler iz Velikovca, Maks Mihov iz Črne, Ferdinand Močnik iz Strpne vesi pri Pliberku, Jože Nogaršek iz Št. Jakoba pri Št. Petru na Vašinjah (z odliko), Ludovik Obilčnik iz Hodiš (z odliko), Franc Ogris iz Tuc pri Žrelcu (z odliko), Lovro Petek iz Št. Lipša pri Ženeku, Jože Picej iz Št. Primoža v Podjuni, Janez Podobnik iz Št. Jakoba v Rožu, Jurij Prajnik iz Peračije pri Škocijanu, Karol Puppis iz Velikovca (z odliko), Maks Sadounik iz Raven (Guštanj), Franc Stanič iz Grabštanja, Stanislav Stanič iz Grabštanja, Engelbert Stopar iz Prevalj (z odliko), Stanislav Stor iz Raven (Guštanj), Boris Stres iz Srednjih Trušenj, Stanislav Štangel iz Šmihela pri Pliberku, Janez Tratnik iz Zabukovce pri Celju, Ivan Tribuč iz Ukev v Kanalski dolini, Ignacij Wiegeler iz Zahomca v Ziljski dolini, Volbenk Zankl iz Male vasi pri Globasnici, Marica Justina RUDOLF iz Bistrice pri Pliberku, Franc Schweiger iz Orlič vesi pri Velikovcu (privatist z odliko).

II. razred gimnazije: Anton Katnik iz Št. Jakoba v Rožu, Jože Kobleg iz Šmarjete v Rožu (z odliko), Milan Kovačič iz Št. Primoža v Podjuni (z odliko), Janko Krajgar iz Strpne vesi pri Šmihelu v Podjuni (z odliko), Niko Kriegl iz Zahomca v Ziljski dolini, Ivan Lederer iz Velikovca, Mohor Picej iz Št. Primoža v Podjuni, Vladimir Pilgram iz Velikovca (z odliko), Franc Posch iz Velikovca, Jože Schneider iz Bistrice pri Pliberku, Mihael Spöck iz Hrimboža pri Žrelcu (z odliko), Janez Varh iz Šmarjete v Rožu, Ivan Kolina iz Rožeka. Od dijakov II. razreda so absolvirali I. razred gimnazije: 9 v Celovcu, 2 v Kranju, 2 sta napravila izpit čez I. razred v Velikovcu.

Učiteljišče 1. letnik: Ivan Černut v Zg. Dobju pri Ločah ob Baškem jezeru, Karol Domnig iz Loge vesi, Ludovik Grafenauer iz Blač v Ziljski dolini

(z odliko), Franc Kotnik iz Raven (Guštanj), Zorko Kotnik, Dobje v Mežiški dolini, Herman Mory iz Slov. Šmihela pri Tinjah, Franc Petrač, Dobje v Mežiški dolini, Hubert Rebernik iz Horc pri Škocijanu, Janez Šeško iz Brda pri Planini, Matija Tomažej iz Libuč, Filip Večko z Raven (Guštanj), Jože Virnik, Zgornje Jezersko, Ferdinand Wohlgemuth iz Velikovca (privatist), Ana Berce iz Št. Janža, Darinka Berce iz Št. Janža na Dolenjskem, Frančiška Romana Gregorič iz Ljubljane, Zofija Hutter iz Globasnice, Marija Kastelic iz Pliberka, Marija Mahorič iz Beljšaka pri Pliberku, Marija Piskernik iz Železne Kaple, Pavla Prelesnik iz Hrovač pri Ribnici, Terezija Primožič iz Železnikov, Ilona Suhadolec na Hudem pri Stični.

Uspeh v razredih.

I. razred gimnazije: število učencev 36, od teh 2 izstopila v 1. polletju, z odliko izdelalo 8 (23.5 procent.), izdelalo 19 (56 procent.), ponavljalni izpit jih je imelo 4 (12 procent.), padel 1 (3 procente), neizprašana 2 (6 procentov).

II. razred gimnazije: od 13 učencev izdelalo z odliko 5 (38.46 procentov), izdelalo 8 (61.54 procentov).

1. letnik učiteljišča: od 23 učencev sta pred klasifikacijo izstopila 2, 1 je izdelal z odliko (5 procentov), 18 je izdelalo letnik (90 procentov), 1 je imel ponavljalni izpit (2 procenta).

Kakor že omenjeno se iz Roža in Ziljske doline niti na gimnazijo niti na učiteljišče v Velikovec ni priglasilo večje število dijakov. Vzrok temu je iskati v prvi vrsti v slabih prometnih zvezah Roža s Podjuno, kakor je že preje omenjeno. Na drugi strani pa so se dijaki z Roža priglasili za študij na gimnaziji v Kranju. Šolski komisar Okrajnega šolskega sveta v Borovljah Franc Aichholzer poroča pod št. 534 z dne 12. sept. 1919 v odstavku drž. gimnazije v Velikovcu, da se je na poziv potom šolskih vodstev priglasilo iz šolskega okraja Borovlje manjše število učencev in da je med drugim vzrok temu pripisati deloma brezbriznosti prejšnjih učiteljev, ki se s pripravljanjem učencev za sprejem na gimnazijo in učiteljišče niso popolnoma nič trudili.

Na konferenci dne 26. junija 1920 se je ugotovilo, da je v začetku šolskega leta oviralo pouk pomanjkljivo znanje slovenščine vsled pomanjkljive ljudskošolske predizobrazbe, ker so učenci obiskavali poprej ljudske šole na Koroškem, na katerih pa se je načrtno zapostavljalo pouk slovenščine. Le okolnosti, da so tako ravnatelj kakor ostali profesorji in učitelji posvetili vse svoje moči vzgoji in pouku, je pripisati, da se je dosegel tako dober, lahko se reče sijajen končni uspeh na koncu šolskega leta. Ravnatelj Dr. Kotnik je izrekel še posebno zahvalo prof. Sprachmannu za njegove izvanredne zasluge, ker je v prostih popoldnevih brezplačno poučeval gojenke in gojence 1. letnika učiteljišča in jih tako šele usposobil, da so zamogli

slediti pouku v matematiki in geometriji. Izrekel pa je tudi zahvalo vsemu ostalemu učnemu osebju za delo in trud ter za vnemo in veselje do dela in pouka tekom šolskega leta.

Večina dijakov je stanovala ali v »Dijaškem domu« v Velikovcu ali v »Internatu šolskih sester« v Št. Rupertu, kjer so bili pod dobrim nadzorstvom in odtegnjeni eventualnemu slabemu vplivu meščanstva v Velikovcu. Za one, ki so privatno stanovali, pa je gerent mestne občine Velikovec, Jurij Čarf, cskrbel za stanovanja pri zavednih slovenskih družinah.

Dijaki in dijakinje so bili sinovi in hčerke kmetov in delavcev, kateri so težko zmogli stroške študija svojih otrok. Težke gospodarske in premoženjske razmere staršev teh učencev dokazuje tudi okolnost, da je plačevalo šolnino v I. razredu gimnazije 5 učencev, v II. razredu 1, vsi drugi dijaki gimnazije in učiteljišča so bili oproščeni šolnine. Dva dijaka sta uživala štipendije in sicer Miroslav Horvat, Antona Zormana dijaško ustanovo letnih 200 Kr., Karel Domnik pa izobraževalno štipendijo Višjega šolskega sveta letnih 300 Kr. Revnejši učenci so dobivali na posodo učne knjige, ki jih je darovala »Dijaška kuhinja«, nadalje obleke in obuvalo, kar je podarila Zveza ženskih društev na Koroškem, katere predsednica je bila tedaj koroška rojakinja profesorica dr. Angela Piskernik.

Končno je še omeniti, da je tudi dijaška kuhinja za učence gimnazije, učiteljišča in meščanske šole v Velikovcu brežhibno poslovala in darovala večji znesek za nabavo učnih knjig. Nameravalo se je ustanoviti za revne dijake in gojenke podporno društvo, katero bi podpiralo dijake obeh zavodov v Velikovcu s hrano, obleko, izposojanjem učnih knjig, z nabavo šolskih potrebščin itd. Sestavljena so bila tudi že pravila podpornega društva. V ta namen je ravnatelj dr. Kotnik med dobrotniki nabral že 2.700 Kr., pa tudi premožnejši učenci so bili pripravljeni po svojih močeh prispevati; vsi profesorji so v ta namen prispevali in izjavili, da pristopajo kot udje k podpornemu društvu.

Profesorski zbor na obeh zavodih je poskrbel za učila, igrala in potrebne učne knjige in jih nabavil iz sredstev, katere je dal na razpolago Višji šolski svet ali pa so jih darovali dobrotniki slovenskih zavodov. Tako sta n. pr. Ivan in Marija Pangerc z Bleda darovala 1.400 Kr. meseca maja 1920 za nabavo knjig in šolskih potrebščin za revne in pridne dijake obeh zavodov. Ravnatelj dr. Kotnik je ustvaril tudi temelje bodoči dijaški knjižnici na gimnaziji in na učiteljišču ter naročil za prvo 37, za drugo knjižnico pa 34 knjig. Za oba zavoda je bila ustanovljena tudi skupna učiteljska knjižnica.

Končno je še omeniti, da so dijaki obeh zavodov 18. oktobra 1919 priredili v spomin 50-letnice smrti pesnika Simona Jenka šolsko slavnost v prostorih 1. letnika učiteljišča s kratkimi govori, deklamacijami Jenkovih pesmi in s petjem. Dne 18. junija 1920 pa so na šolah končali šolsko leto s šolsko slavnostjo, katere so se udeležili dijaki obeh zavodov in njihovi starši.

Vodstvo in dijaki obeh zavodov so počastili tudi spomin dolgoletnega ravnatelja državnega moškega učiteljišča v Mariboru Henrika Schreiner-ja, neumornega pedagoškega pisatelja, ustanovnika in predsednika »Slovenske Šolske Matice«, predsednika »Dijaške kuhinje«, kateri je 14. aprila 1920 umrl. Ravnatelj Schreiner je bil pravi oče koroških učiteljiščnikov, kateri so se zatekli na učiteljišče v Maribor, ker jih je ravnateljstvo celovškega učiteljišča dosledno odklanjalo zaradi njihove slovenske narodnosti.

Po končanem šolskem letu so se dijaki in dijakinje obeh zavodov razšli na svoje domove, ob slovesu jim je dr. Kotnik še želel prijetne počitnice in jih opomnil, da naj jih koristno porabijo. Vsi dijaki in dijakinje so se tudi v počitnicah dostojno vedli in delali čast slovenski gimnaziji in učiteljišču v Velikovcu.

V šolskem letu 1920/21 bi morala imeti gimnazija že prve tri razrede, učiteljišče pa prva dva letnika. Sprejemni izpiti za I. razred gimnazije in 1. letnik učiteljišča za šolsko leto 1920/21 so se vršili 1. in 2. julija 1920. Na podlagi pismenih in ustmenih sprejemnih izpitov so bili za šolsko leto 1920/21 sprejeti naslednji kandidati in kandidatkinje:

za I. razred gimnazije: Jože Buch iz Velikovca, Franc Cimerman iz Rožeka, Miroslav Gostenčnik iz Raven (Guštanja), Radovan Kolšek iz Velikovca, Hubert Lužnik iz Šmarjete v Rožu, Matevž Nagele iz Št. Jakoba v Rožu, Emerik Šriberčnik iz Velikovca, Jože Vovk iz Velikovca, Boris Šiligoj iz Sel-Vrha;

za 1. letnik učiteljišča: Roza Čarf iz Konovec pri Pliberku, Ljudevit Kotnik iz Dobrij v Mežiški dolini, Štefan Lasnik iz Šmarjete pri Pliberku, Oto Maklin iz Škocijana, Marija Merva in Ana Ogriz, obe iz Velikovca, Justina Pitino iz Pod Klanca pri Tolstem vrhu, Magda Valentinčič iz Dobrle vesi.

Nadalje pa so se prijaviili za 1. letnik učiteljišča še: Albin Dobrodel iz Prevalj, Pavel Engelsberger iz Tržiča, Adolf Prešern iz Škofje Loke, Tomaž Kuhler, Grubelnik, Ferdo Paradiž, Šumnik ter naslednje dijakinje: Ambrožič, Dragica Luznik, Barbara Parfant iz Celja, Helena Rauter, Maly iz Tržiča, Žgajnar iz Št. Jurija, Vera Šinigoj in Avgust Šinigoj iz Sel-Vrha, Ivanka Žigcn. Nadalje je bilo prijavljenih še 12 dijakov in dijakinj iz raznih krajev Koroške in Mežiške doline.

Šolsko leto 1920/21 naj bi se začelo 16. septembra. Ponavljalni izpiti in dodatni izpiti so se vršili 16. in 17. septembra 1920. Učenci in učenke, kateri so bili že na zavodih, so se sprejemali dne 17. septembra 1920. Dne 18. septembra pa naj bi se začel reden pouk na vseh treh razredih gimnazije in dveh letnikih učiteljišča. Za oba zavoda se je nameravalo zgraditi novo šolsko poslopje ter je bila za stroške gradnje že določena višja svota v proračunu. Gradbena direkcija v Ljubljani je z dopisom z dne 22. marca, št. 1140 obvestila Mestno občino v Velikovcu o tej nameri. Višji šolski svet je pridelll za šolsko leto 1920/21 gimnaziji in učiteljišču še nove učne moči in sicer

suplente Josipa Birso, Ernesta Tomca in Ignacija Voštarja, koroškega rojaka iz Telenberka pri Velikovcu.

Nadaljnji obstoj in razvoj prve slovenske gimnazije in prvega slovenskega učiteljišča na Koroškem so preprečili dogodki 10. oktobra 1920, ko je bila s plebiscitom odločena pripadnost Slovenske Koroške k Avstrijski republiki.

S tem sem podal nakratko zgodovino obeh srednješolskih zavodov koroških Slovencev. Iz nje izhaja, da sta bila oba zavoda za kulturni in gospodarski napredek koroških Slovencev ne samo nujno potrebna, marveč zelo koristna in da sta že v prvem šolskem letu pokazala sposobnost posredovati slovenski mladini višjo izobrazbo in strokovno sposobnost za življenjske poklice. V to obravnavo bi spadal še opis deške in dekliške meščanske šole v Velikovcu v šolskem letu 1919/20, katere zaslužni ravnatelj je bil Ivan Pilgram, izvrsten pedagog in mladinski pisatelj na Koroškem ter petrazredne deške in dekliške ljudske šole v Velikovcu. Medtem ko sem črpal gradivo za gimnazijo in učiteljišče iz arhiva obeh zavodov v Velikovcu, kateri se nahaja v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani, mi za meščansko in obe ljudski šoli ni bil njun arhiv dostopen.

¹⁾ Dragocena opozorila in podatke pa sem prejel od svojega ožjega rojaka iz Melvič v Ziljski dolini prof. Antona Kovačiča, od Ivana Černuta, ravnatelja gimnazije ter gimnazijskega profesorja Vladimirja Pilgrama, nadalje pa od ravnatelja Slovenskega šolskega muzeja Franceta Ostanka, katerim se za njihovo ljubeznivost iskreno zahvaljujem.

²⁾ Sedanji akademik Slovenske akademije znanosti in umetnosti Dr. Ivan Grafenauer je bil tedaj namestnik predsednika Višjega šolskega sveta v Ljubljani in se je uspešno zavzel za ustanovitev gimnazije in učiteljišča v Velikovcu.

Skrivnosti našega Krasa

Tržaški Kras — porečje Reke-Timave

Trst, velika sredozemska luka, okno v svet podonavske Srednje Evrope — sporno jabolko med bližnjimi državami v zadnjih desetletjih in tudi že davno prej. To je znano ne le v bližnjih deželah, marveč vsemu svetu. A ne bojte se, tu ne bomo segli v politično osje gnezdo. Ogledali si bomo zunanje, zemljepisno lice tržaškega kraškega sveta, na katerem živi skoro izključno slovenski kmet — ako izvzamemo zadnje umetno naseljevanje istrskih italijanskih beguncev — Kraševcev, svoje trdo življenje, seveda v kolikor si ne pomaga z delom v tržaški luki, ali v bližnji tržiški oz. miljski.

Res je, da leži Trst v severnem koncu najgloblje zajede Jadranskega morja v evropsko celino, vendar ne na najskejši točki, ki je pri Tržiču ob izlivu Soče, približno 20 km od mesta. Zato leži Trst še na vzhodni obali Jadrana na vznožju kraške gorske verige, ki se vleče od Soče pa doli preko vse Dalmacije in Črne gore celo v Albanijo in Grško. To se pravi, da je Trst zgrajen na skopih tleh Krasa, ki se nad mestom strmo dviga do povprečne višine kakih 300 m nad morsko gladino. Kraški obalni greben ali največkrat rob kraške visoke planote je z borovci ali s skalnatimi kraškimi pašniki poraslo valovito gričevje, ki semintja na pobočju prehaja v divje razrite kraške stene, nad Trstom, Kontovelski Rebri ali v skalnato sedelce padriške Drašce, ki jo mnogi napačno imenujejo tudi Razklani hrib.

Z vsega grebena je krasen razgled preko vsega Tržaškega zaliva doli preko Pirana in Savudrijskega rtiča v Istri pa do Soških lagun na zapadu, in ob jasnih dneh celo v severno italijanske Alpe do Dolomitov. Z nekih vrhov se vidi tudi Triglav, da komaj omenjamo naše bližnje kraške planote Čavna-Trnovskega gozda, Nanosa in Snežnika ter bližnje Vremščice in Slavnika.

Kdor se pripelje v Trst z zapada po obalni cesti ali železnici od Štivanja pri Devinu skozi globoke skalnate useke, skozi predore ali pod stenami nabrežinskega Brega, pač ne bo dvomil, da smo tu na kraškem svetu. — Je to silno slikovit svet, posebno ta slovenski obalni predel od Tržiča (italijanski Monfalcone) s kar moč pestrim obličjem od močvirne obalne ravnice Rižere od Tržiča do skrivnostnih izvirov Timava-Reke od Moščenic pa do izvirov pri stari štivanski cerkvi na Sardočevem. Od Štivanja (Italijani ga imenujejo San Giovanni di Duino, in tako je na vseh napisnih tablah kljub vsem nesmrtnim načelom zapadne demokracije o enakopravnosti ter v londonskem Memorandumu zapisanih narodnostnih svoboščin; saj je še pred komaj petimi leti celo anglo-ameriški zasedbeni vojaški poveljnik odstavil slovenskega župana devinsko-nabrežinske občine, ker si je bil »drznil« postavititi dvojezične, slo-

vensko-italijanske napisne table) pa tja onstran Sosljana vodi pot po pusti kraški grižnati planjavi pod pobočjem iz prve svetovne vojne znane Grmade, po gmajni porasli z bori s skopo travico med kraškim grmičjem brinja, čnike (zimzelenega sredozemskega hrasta), gabrovja, hrastičja, rešeljike, da na pomlad vse dehti od njenega snežnobelo cvetočega grmovja. Kdor hoče poznati vso lepoto tega divje romantičnega predela, ki ga je, mimogrede rečeno ovekovečil tudi nemški lirski pesnik Rilke v »Devinskih elegijah«, mora v Devinu izstopiti in se sprehoditi okrog starega in novega Devinskega gradu, po stezi nad vrtoglavi Devinskimi Stenami, ki navpično padajo v morje, tja do polovice Sosljanskega zaliva. Stene in griže pod Sosljanom in v gornjem predelu brežinskega Brega niso manj divje, vendar se začena pri nabrežinskih Sestrencah-Botanjeku vsaj tik nad obalo, četudi v strmini, umirjati v opokasto-peščenčev svet, ki ga je slovenski kmet-ribič v več kot tisočletju podzidal po terasastih pašnih-lehtih in obdelal z vinogradi, oljko, breskvijo, smokvijo, češnjo ter s povrtino.

To je pač najslikovitejša slovenska obala, kjer je naš človek v preteklih stoletjih iztisnil iz najglobljih skrivnostnih kotičkov svoje duše čudovito pesem o Lepi Vidi, nesmrtno pesem o hrepenenju po prečudežnem daljnem svetu onstran morja. Tod je slovenski ribič s prazgodovinsko »čupo«, s čolnom iztesanem iz enega samega debla — zadnja je bila v rabi še do srede zadnje svetovne vojne, od kjer je prešla v tržaški vojni muzej — lovil ribe, tvegaval viharje, trepetal, sanjaril in pripovedoval čudovite pripovedi o Dveh sestrah, o beli ženi, okameneli v Devinski Steni, o polnočnih mašah na Mohčevem oltarju sredi Sten, o divjem možu, o morskih deklicah in o vsem vražjem svetu, ki ga je opeval Anton Aškerc pred pol stoletjem v prekrasnih »Jadranskih biserih« po pripovedovanju žilavih v burji in soncu ožganih ribičev.

Od nabrežinskega, kriškega, grljanskega in barkovljanskega Brega se obala čezdalje bolj umirja v precej strmih pašnastih vinogradih, razven na samem Grljanskem potočku z miramarskim gradom, zgrajenem na razbitih kraških školjih, ki so ta ozemeljski nos obranili pred odplavljanjem morskih valov.

Ta opokasti, skrilnati ozemeljski pas, ki se najvišje požene prav do roba kraške planote na kontovelskem griču, a se nato spet zniža tik nad Barkovljami na vrh Trstenika in nato preko srede kraškega pobočja vsega dolinskega Brega tja do meje Tržaškega ozemlja pod Malim Krasom, se tu zliva v severno istrsko flišno planoto. Je zelo rodovit, skrbno obdelan in ves zelen, da se neuvedenemu zazdi, da ni več na Krasu. Vendar je ta plitva ozemeljska plast pred milijoni let rojena prav iz kraškega apnenca, iz njegovih ratopin ter iz večje količine neratopljive ilovice, nekoč še v veliko večji meri pokrivala kraški svet, neločljiva od njega. Saj take peščenčeve, bujno zelene predele geologi-zemljepisci imenujejo — pokriti Kras. Škrljavčev peščenec je sicer mnogo bolj mehak od kraškega apnenca, in se v

vodi lažje raztaplja — to ševeda vedno v geoloških dobah, t. j. v stotisočih in milijonih letih — in razpada, vendar pa vode ne propušča. Zato v opokastih predelih zemlja ni tako presušena in pozna izvire, potočke in reke na zemeljskem površju. Tako tudi tu: po dolinskem Bregu teče potok Glinščice, deloma že v jugoslovanskem istrskem predelu pa Reka oz. Osapski potok, ki se izteka v Miljski zaliv. Še preko področja samega mesta Trsta teče več potočkov, ki pa so danes vsi pokriti pod mestnimi ulicami in sicer največ prav pod osrednjimi ulicami n. pr. pod »Akvedotom«, pod ul. Carducci, do morja, — pod rojanskimi ulicami itd. Vse te potočke so Tržačani, Slovenci in Italijani imenovali enostavno Potoke. Značilno je za Trst, ki si ga tržaški italijanski nacionalisti prizadevajo na vse vetrove raztrobiti kot »italianissimo« (t. j. zelo,

Pogled na Trst

»skozi in skozi« italijanski), da pravi, tržaški Italijani sebe nazivajo »Italijani patoc«, oz. da govorijo tržaško »patoc-narečje«, da se ločijo od priseljenih »ciffariellov«, Italijanov iz starih pokrajin.

Lahko rečemo še več, — ta tržaški Kras je sestavni del onega tzv. klasičnega Krasa, ki se vleče gori preko Postojne, onstran Cerknice po Notranjskem, t. j. onega najbolj značilnega Krasa, kjer so že pred stoletji, najprej na svetu, začeli opazovati značilne kraške pojave, kot so kraška, brezna in kapniške jame, podzemske reke, ponikljiva, začasna jezera, skalnati svet kraških dolin, dolov, drag in koliševk. Tu se je rodila »karsologija«, veda o krasu in kraških pojavih, znanost, ki je imela že od prvega početka, in jih ima še danes največ, stvariteljev in častilcev v krajih okrog Postojne s središčem posebno v Ljubljani in Trstu.

Kako bi tudi tržaški Kras ne bil »klasičen«, če je pa s celotnim povezan z najbolj značilno kraško reko, — poleg Pivke-Unca-Ljublanice — s skrivnostno Reko-Timavom. In skoro vse Tržaško ozemlje, sedaj pod italijansko upra-

vo, leži v porečju te prečudne reke, ki privre prav na zapadni meji tega ozemlja na dan iz najmanj 18 izvirov, takoj kot mogočen Timav, ter se po malo sto metrih izlije v morje pri Štivanu, nedaleč od Tržiča.

Upravičeno se lahko ugovarja, češ pač čudno porečje neke reke, ki je ni videti. So to pač navidezna protislovja tega našega, in v neki meri vsakega »krasa«, t. j. sveta, ki je podobno ustrojen, in kaže podobne pojave. Skoro je poteklo stoletje, odkar je bilo namreč znanstveno ugotovljeno z veliko količino barvil, vrženih v Reko v Škocjanski jami pri Divači, ki so nato priplavala na dan v Timavu pri Štivanu, — da sta Reka in Timav ena in ista reka.

Seveda je to že precej pomembna reka, dolga preko 90 km, saj izvira na južnih pobočjih notranjskega Snežnika, in dobiva pritoke iz vsega področja Ilirske Bistrice in bližnjih Brkinov doli do Škocjanske jame, kamor Reka izgine pod podzemsko, doslej nepremagljivo skalnato pregrado. Do Škocjanske jame, t. j. že blizu meje Tržaškega ozemlja, teče Reka po opokastem, pokritem Krasu kot navaden, pohleven potok na površju. Zato je lahko premeriti to njegovo porečje, ki torej leži v skoro tričetrt delih v Jugoslaviji.

Ena največjih neznank še današnje zemljepisne znanosti je prav vprašanje, kod teče Reka-Timav potem ko izgine v podzemskem Mrtvem jezeru v zadnjem znanem predelu Škocjanske jame. Vendar je danes že gotovo, da od teh 37 km neznanega toka reke, 11 km še teče po jugoslovanskem ozemlju, zadnjih 24 km pa pod Tržaškim ozemljem. Tudi je približno ugotovljeno kod teče, in tudi to, da je skoro vse Tržaško ozemlje prav porečje te skrite Reke-Timava, in da je vsa dolga severna meja ozemlja približno severna meja njegovega porečja.

Približno 2 km nižje od mesta, kjer Reka dokončno izgine pod podzemsko peč, leži prelepa, a zelo težko dostopna, skoro 300 m globoka Kačna jama v bližini Divače. Po prodnem pesku, najdenem na dnu, ki je enak onemu v Reki oz. Timavu, je točno ugotovljeno, da je nekdanja Reka tekla skozi dno tega brezna. Pred kolikimi tisoči oz. stotisoči let, nikdo ni raziskoval, ker sedaj teče nekaj desetih metrov globlje, pač nekje v bližini, pod Divačo.

Četrt ure pešhoje od Trebč, kraške vasi v tržaški občini, skoro tik jugoslovanske meje, so domačini že davno poznali kraško jamo, ki so jo imenovali Lobodnico. Ime menda izvira iz besede globodnica, ker so pač že davno vedeli, da je zelo globoka. Prvi raziskovalci Krasa so že davno začeli jamo raziskovati, in so že pred več kot stoletjem prišli na dno, preko 300 m globine, kjer so odkrili skozi ogromno podzemsko dvorano tekoč potok. Pozneje so dognali, da je ta potok, ki tu teče le še od 19 do 12 m (jama je precej dolga) nadmorske višine, — Reka-Timav.

Geologi, ki so raziskovali davno kraško preteklost, so dognali, da je Reka-Timav pred nekaj milijoni let tekla na površju, po sedanji bazovski-devinsko-nabrežinski kraški planoti, in sicer po najglobljem koritu med obalnim

Najznamenitejši kraški pojav je Postojnska jama

kraškim robom z vrhovi od Brških Sten nad dolinskim Bregom, od Gabrovega vrha, Trebenskega, Banovskega ter Parkljevega hriba, Selivca, vrh Kontoveljske Rebri, čez Sv. Primož, Babce, nabrežinske Brščice, po vrhu Devinskih Sten in Črničja do izliva Timava samega. Severno pobočje tega korita pa tvorijo najvišji grebeni Volnika, Jarovc, preko zgoniškega Celivca, saleškega gradca, Sv. Lenarta in južnih vrhov Grmade.

Kakor so opazovali pri Kačni jami ter v Lobodnici, so dognali, da so bila najgloblja kraška brezna nekdanj pravzaprav globoki požiralniki, skozi katere je odtekala voda z vseh bližnjih pobočij — v Reko. Po stoletnem raziskovanju jam po tržaškem Krasu — danes jih je tu znanih že preko 500, a njih število še vedno raste — so postavili znanstveno domnevo, da danes Reka-

Timav teče nekje pod sledečimi najglobljimi kraškimi brezni v bližini dna opisanega ozemeljskega korita dalje od trebenske Lobodnice: pod jamo Škarjic pri Repentabru (Abisso di Monrupino v italijanščini. — V naslednjem navajamo tudi italijanska imena jam, ki so sicer umetne skovanke zadnjih desetletij, vendar so navedena po napisnih tablah, in morda komu znana iz italijanskih znanstvenih del), pod Briško ali tudi Veliko pečino na Majnci imenovano (Grotta Gigante) pri Opčinah, pod Jamo na Pavljem vrhu (Abisso Martel), blizu proseške železniške postaje, pod Veliko pečino pri Gabrovcu (Grotta di Gabrovizza), pod Jamo v Rubijah (Grotta Noè), pod Jamo za Katro oz. Počivavkno jamo (Grotta presso la stazione di Aurisina) pri Nabrežini itd. ter sodeč po jamah blizu vzhodnih izvirov Timava, nekje pod vrhovi Frščaka ter Malega in Velikega Škrnjaka v južnem pobočju Grmade.

Naj mimogrede omenim zanimanje za ta vprašanja še danes, po dragem raziskovanju še zadnjih let z najmodernejšimi podvodnimi potapljači z zgoščenim kisikom, da bi dognali vsaj deloma neznani tok Timava. Vendar v visoki, deloma motni vodi v Lobodnici tržaški jamarji niso mogli niti z gotovostjo ugotoviti »sifona«, skalnatega vhoda k nadaljnjemu toku reke, — medtem ko so mogli slediti od dveh izvirov Timava podzemsko reko še približno 160 m navznotraj po več ali manj predvideni strugi.

Seveda je verjetno, da se sedanje porečje nekoliko razlikuje od nekdanjega zaradi podzemskih strug, ki ne poznajo več pregrad nadzemskih vrhov. Tako je bil nekdanj obalni pas, južno od naštetih vrhov t. j. nabrežinsko-kriški, grljanski, barkovljanski in tržaški Breg izven tega porečja, in je deloma po studencih in potokih svojega površja še danes. — Ob morju na meji med nabrežinskim in kriškim Bregom je na dolžini 300 m cela vrsta močnih izvirkov, ki nosijo naše staro ime Brojenca ali Brojnica, ker sladka — izvirna voda broji — vre na dan ponekje tudi izpod morske gladine, ko se morje dvigne ob plimi. Še pred dobrim pol stoletjem, ko so tudi zadnje vire zajeli v stari tržaški vodovod »nabrežinke«, so mislili, da so to samostojni studenci. Vendar so kmalu ugotovili, da so to le — podzemski odtoki Reke-Timava. Torej vsaj del Brega nedvomno spada v porečje Timava. Morda pa ves Breg, ker ima n. pr. kriški Breg celo vrsto studencev, izvirajočih tik pri morski gladini. n. pr. v Čavsah, v Šovniku, pri Skrli, v Cesarinovcu, na Vrbcu; ta je že blizu Grljana-Miramara. Za te bo treba še dognati, če morda nimajo vode iz Reke-Timava, kot je najbolj verjetno, in morda tudi izvir starega tržaškega vodovoda od Sv. Ivana pri Trstu.

Tako je ta skrivnostna kraška reka, ki je je tako malo videti, vendar vsepovsod prisotna po vsem Tržaškem ozemlju. Nič čudnega, ako je od najstarejših časov dalje v veliki meri vzbujala zanimanje in budila domišljijo vseh narodov, ki so tod prehajali, bodisi v mogočni Škocjanski jami, ali še bolj mimo izliva Timava. — Ime samo Timav, je ilirskega izvora. Staro ilirsko plemo Venetov je imelo pri močnem, skoro najvzhodnejšem izviru, ki ga slo-

venski Štivančani imenujejo Potok pri Stari cerkvi, svoj tempel, posvečen božanskemu Timavu, tam kjer so imeli že tudi stari Grki svoj tempelj junaka Diomeda, božanskega vzrejevalca konj. Kajti že stari Grki so imeli tu pomembno konjerejo poleg trgovske kolonije. O tem nam pričajo tudi različne starogrške legende n. pr. o Jazonu, in ep o Argonavtih, ki da so pri svojem iskanju bajeslovnega zlatega runa brodarili po Donavi-Histru navzgor, prenesli preko Krasa ladjo na ramenih, in jo spet spustili v vodo v Timavu. Ilirsko svetišče in češčenje Timava so pozneje Rimljani porimljani, enostavno sprejeli za svoje, ter zraven še zgradili tempelj nimfam, morskim vilam sredi svetih gajev, posvečenih Diani in Junoni.

Timav so poznali in ga opisovali skoro vsi rimski in mnogi grški pesniki in zgodovinarji, poleg Pozidonija, Strabona, Virgil, Livij, Plinij, Lucan itd.

Kmalu zatem, že v prvih stoletjih našega štetja so kristjani zgradili prvo cerkev prav na temeljih starega ilirsko-rimskega templja, in sicer prav tam, pri izviru Timava, kjer stoji še danes stara gotska cerkev, ki so jo bili deloma razrušili Italijani med ofenzivo v prvi svetovni vojni. Pri obnovi zadnja leta so odkopali pod oltarjem ostanke starega templja. Sicer pa je bila to mnogokrat usoda toliko prastare cerkve kot tudi samostana poleg nje. Prvič so ju razrušili Obri-Avari l. 611, zatem divji Madžari 902. l. in pozneje še Turki. Oglejski patriarhi so jih vedno obnovili.

V starem samostanu je bil shranjen prastari rokopis evangelija sv. Marka, menda še iz 5. stoletja, rokopis, ki ga je pozneje nemški cesar Karl V. en del daroval v Benetke, drugi del pa takrat ustanovljeni Karlovi univerzi v Pragi, kjer sta še danes. Na rob tega slavnega dokumenta so še v 10. stoletju pripisovali imena pomembnejših božjepotnikov, ki so sem prihajali kot na znano božjo pot iz vse Srednje Evrope. Tu so še imena Gotov, Longobardov, največ pa je — slovenskih, ali točneje starih slovanskih, ker je takrat iz skupnega starega slovanskega jezika šele počasi nastajal poseben slovenski jezik. Zato so ti stari zapiski prelepih slovenskih imen, — le osebnih, ker rodbinskih imen takrat še niso poznali, ne uporabljali — pripisanih vsekakor še pred l. 1000, najstarejši slovenski dokument, v naši zgodovini znan pod imenom »Štivanški rokopis«.

Ta častitljiva listina priča o obstoju in življenju slovenskega ljudstva na tej zemlji že skoro poldrugo tisočletje, edino, ki je s težkim obdelovanjem nevhvaležne kraške zemlje vstvarilo njeno sedanje lice. Ponavljam edini narod, ki je obdeloval to zemljo, poleg deloma starih Ilircev-Venetov, ki so pustili sledove svojega dela v premnogih, še danes obstoječih ostankih svojih gradišč in v nekaterih krajevnih imenih kot so Kras, Trst, Soča itd. Kajti vsi ostali narodi in plemena, ki so tod prehajali, so bili le vojaški osvojevalci, ki skoro niso pustili za seboj sledov razven ruševin, z izjemo nekaterih večjih rimskih vojaških oporišč in kolonij, ki so jih gradili njihovi podrejeni sužnji, pri nas stari Ilirci.

Pilatuž* v hribovlju

Hribovelj je pozabljena vasica v koroških hribih. Še vedno je v srednji Evropi nekaj podobnih selišč. V hribih so ljudje pač odmaknjeni od burnega življenja, od njegovega premikanja, hitenja, naglice. Dolga stoletja živijo lahko samo zase, skoraj kot na osamljenem otoku. Kdaj kdaj jih obišče kdo iz ostalega sveta, kar pa seveda ne more spremeniti njihovega življenja, kakor otočka ne spremeni samotni čolnar. Pač pa lahko razrijejo njegovo obalo valovi, še bolj pa večje spremembe voda. In pripeti se lahko, da se otoček začne potapljati in počasi izgine.

Ljudje, ki so sami, postanejo samosvoji. To je lahko njih odlika, to je lahko njih slabost. Mogoče je, da si niti ne želijo, da bi se kdorkoli pobrigal za nje. Kdo pa se za drugega zanima, če nima za to nekega posebnega vzroka? Komaj bi verjeli, da ne gleda tega sebi v prid, jim govori njihova nezaupljivost, ki je menda sposojena iz pradačnih izkušenj. Še z lastnim človekom ne bi bili zadovoljni, če bi se namenil naenkrat poskrbeti za ves Hribovelj, kajti vsi, ki žive med hribi vedo, kako hudo je skrbeti vsaj zase in svojo družino.

Tistega izmed njih, ki bi hotel kaj podobnega, bi obdolžili prevzetnosti; to pa bi bilo huje, ko če bi drugod komu podtaknili umor.

Še bolj tuje pa bi gledali na tujo pomoč. Še to bi jim bilo odveč, če bi jih kdo opazil. Izkušnje so jim povedale, da pomeni biti opažen isto, kot dati nekomu del tistega, kar si sam z muko in trudom prigaral.

Mogoče pa so njih izkušnje tudi nepomembne, njih razmišljanje napak in ni vredno razmišljati o vasici, ki ima komaj toliko hišnih števil, kolikor bi jih lahko naštel na prstih obeh rok vsak nje vaščan. Kdo bi mislil na otok, ki ga razjeda morje, kdo bi žaloval za njim, kdo bi ga lahko rešil?

Kdaj so se ljudje naselili na kraj, ne bi niti sami vedeli povedati. Mogoče so ubežali v zapuščene, nezanimive, strme hribe, kjer so najprej morali še izkrčiti gozdove — pred ljudmi. Da, pred drugimi ljudmi, pred močnejšimi in pač nasilnejšimi. Bili so to in so še danes dobri poljedelci, ki so pač vajeni polj, žit, trav, gozdov — ne pa jekla in podobnih reči.

Mogoče jih je na kraj povabil kdo, ki je v svojih gozdovih potreboval vsaj gonjačev za lov, na svojem dvoru, strmim gradu, pa hlapcev, za njive pač dninarjev.

Tistih hiš za nekaj prstov iz obeh rok je imelo v svoji sredi tudi farno podružnico, toda gospod jih je obiskal le enkrat v letu, menda na njih praznik — na semenj. V podružnici pa je, kdo pomni kdaj in kdo ve zakaj in kdo

* Pilatuž — Pilat.

ve kdo, najbrže, po čopiču bi lahko presodili, po njegovih sledovih pač, da je bil domač umetnik, ki je upodobil znamenito sodno Pilatovo dejanje; naskikal ga je z umivalnikom, ta je bil podoben lončeni skledi; s pomočjo preproste predstavnosti, ki pa ni neučinkovita.

Zgodnjemu domu kulture je sledil še mlajši in sodobnejši: šola v stari kmečki podrtiji. To je prodal soseski tisti edini Hriboveljčan, ki je vragvedil po kakšnem čudnem naključju uspel za »purgermajstra«.

Sami Hriboveljčani so uredili v podrtiji dvoje izb: večjo za otročijo, manjšo za učitelja. Med nje pa je oblast pošiljala menda le mlade pripravnike ali pa takega moža, ki višjim ni ravno prirasel k srcu. Zato pa ni med Hriboveljčani nič izgubil — mogoče je še pridobil. Njih srca so namreč, dobra, velika. Posebej za vse tiste, ki drugod ne najdejo prostora. Da, to bi lahko potrdili, kajti kogar so preganjali, je pri njih našel zatočišče: od kmečkih puntov do partizanstva. Nenavadno, a resnično. Čeprav se sami Hriboveljčani mogoče redko puntajo, pa imajo veliko razumevanje za puntarje.

Učitelj pa, ki je našel na stežaj odprta srca, se je seveda zatekel k njim in slej ko prej postal eden njih, eden Hriboveljčanov, njim tako enak, da bi ga povsod v vasi pogrešali ob rojstvu, ženitvi in smrti. To pa so bili v Hribovlju vendarle glavni dogodki poleg dela, ki pomeni vsakdanjost.

Stari ljudje so mlajšim, kot marsikje še predajali posebno izročilo. Nekdaj so v našem kraju živeli prijetno. Še valpet se je oglasil le enkrat na leto, le tedaj, ko je pobral desetino. Vmes pa le, če je odgnal ljudi na dnino. Dostikrat se je moral vrniti celo praznih rok. Še z biriči si ni dosti pomagal. Pa tudi pozneje se ni godilo bolje eksekutorjem, rekvizitorjem, niti žandarjem. Sicer pa v naše kraje od drugod niso dosti in radi zahajali.

Ljudje so še med seboj zaživeli od časa do časa bolj drug od drugega ali vsak zase. Mimo glavnih steza je zato za hišami še cela vrsta stezic, kjer je lahko posameznik dosegel svoj dom in njive, ne da bi se mu bilo treba srečati, pa četudi le s sosedi — na glavni vaški poti.

Tak bi bil spomin. Na sredi vasi so seveda že v zgodnjih časih postavili tudi kužno znamenje, ki pa je bilo v novejših dneh že brez moči; niti to ni pomagalo, če so ga prebelili.

V novejših časih, ko so drugod po dolinah ljudje že spremenili svoje življenje in vse bolj vpregali v delo namesto sebe, svojih ljudi in živali — elektriko in bencin v strojih, je samotni Hribovelj napadla neznana bolezen, ki je pustošila njih domove in so ji sami zase skrivaj rekali kuga.

Bolezen je napadala le mlajši rod, sinove in hčere. Kdorkoli izmed mlajših je kdaj pogledal v dolino je iznenada pozabil na dom, lastno kri, na vse kar je bilo rodovom sveto in se ni hotel več vrniti. Ni hotel več živeti v Hribovlju niti kot gospodar, temveč je bil raje drugod hlapec, dekla, delavec, delavka, služkinja, potepuh, cipa. Vse pač, le ne nazaj, le ne nazaj! Tako jih je zmedlo. Tu niso pomagale niti materin jok niti očetova kletvina, ne babičina in dedova prošnja. Kmetije so izgubljale svoje dediče, le-ti pa so prodajali svoje parcele ali pa tistih nekaj kubikov, ki so jih podedovali in odšli. Odšli so v dolino, v trge, v mesta, neznano kam.

Hriboveljčani pa so za čudo, ob tej svoji neozdravljivi bolezni, ki so ji podlegali mladi, stari pa hudo trpeli zaradi bolezni svojih otrok, postali zanimivi za zunanji svet; ta se doslej ni dosti brigal za Hribovelj.

Najprej se je zanje zavzel bližnji, veliki posestnik, ki je bil njihov sosed; živel je le v mestu. Lastnik velikih gozdov je s svojim zanimanjem še povečal nadlego: od mladih dedičev je namreč kupoval les in parcele.

Ljudje smo. Ali smo ali nismo, so dejali drugod, ko so izvedeli za hriboveljsko bolezen. Tako so celo najvišji deželni gospodje zmigali z rameni in sklenili: Hribovlju je treba pomagati. Poslali so strokovnjake raznih strok, ti bodo raziskali bolezen in svetovali zdravilo. Hriboveljčani so se čudili. Niti niso tujcev pregnali, niti se jih niso razveselili.

Le stari zapiti učitelj se jim je posmehoval in jim dopovedoval, da ni pomoči. On, učitelj, ki prebiva v tej razpadli šoli bo še vesel, če bo že enkrat konec Hribovlja in pač vsega kar je zvezano z njim. Učitelj je bil obupan; mošta ni več prenesel. Strokovnjaki so opazili njegovo slabo stran in se zgražali nad njim. Učitelj je v svojih razgovorih storil napako, da jim je omenil šolo. Če tega ne bi storil, bi strokovnjaki spet pomirjeni odšli. In ker so strokovnjaki pač strokovnjaki, so zapisali v svoje sporočilo tudi še nekaj

o nehygieničnih pogojih v šoli. Ker do Hribovlja ni bilo prave poti so na kraj morali peš, tako jih je hriboveljski sosed, lastnik velikih gozdov zlahka pregovoril, da naj zapišejo še kaj o poteh. Ne o tistih stezah za domačijami, temveč vsaj o glavni poti.

O Hribovlju so se po tem obisku razpisali tudi še časopisi in nekega dne je edini hriboveljski občinski odbornik prinesel vest, župan mu jo je povedal: za stvar se bodo zavzeli oni sami gospod minister. Mož so še pridjali, da je še vedno veljalo pomagaj si sam in ti bo še kdo. O vsem pa naj razmislimo še v Hribovlju.

Še tisti večer po odbornikovi novici so se Hriboveljčani zbrali pri starem Hribniku. Da bi se lahko razgovorili, so se zalili najprej s tepkovcem.

Kdo pa je to minister? so pobarali svojega starešino.

Stari mož, ki so ga vsi v vasi onikali, so razmišljali in gledali skozi okno v katerem je bila noč in je bdela le zrcalna podoba petrolejke. Učitelj je sedel ob njem in ni črnil nobene.

Da stari Hribernik ne bi vedel kdo je in kaj je minister, kaj ta beseda, naslov ali služba pomenijo (čeprav ni imel osebnihkušenj)? Vedel je, da gre za zelo visokega gospoda, ki je lahko po rasti sicer srednji ali celo kratek; suh je lahko ali debel. Vedel je, da tak gospod odloča o marsičem, tudi o usodi drugih ljudi. Mogoče tudi o Hriboveljčanih, je pljunil v onemogli jezi stari Hribernik. Potem pa je našel, kar je dolgo molče iskal:

»Tudi žvečilni tobak dandanašnji ni nič prida,« je rekel in še nadaljeval: »Minister bo nekaj podobnega, kakor je bil tisti Pilatuž.«

»Aha, hm, hr, da, ja, a tak, dró...« so pritrdili možje z raznimi znamenji. Kako ga dobro razumejo! In vsi so se domislili podobe v farni podružnici. Tisti, ki so se je slabo spomnili, so na tihem sklenili, da si jo bodo še znova ogledali, še pred semnjem.

»Pa misliš Hribernik, da bo kaj? je še vprašal zadnji vasovalec pred vrati, ko so že odhajali.

Hribernik je že ugasil leščerbo in porinil zapah. »Kaj bi toliko govorili, kar bo, pa bo.«

Nato so nekega dne prišli v Hribovelj še zidarji, sezidali bodo novo šolo. Tudi Hriboveljčani so se jim pridružili in tako je šlo delo naglo od rok. Močno so se zagnali in niso se odtegnili niti, ko so jih poklicali še na pomoč pri sekanju nove, širše poti. Tako je Hribovelj z lastnim, obilnim znojem pridobil poleg šole še novo pot. (Gospod minister se je torej zavzel zanje.)

Po večerih so se možje še vedno oglašali pri starem Hriberniku; ta je še nadalje zamišljeno zijal skzci okno, ko so ob njem že posedali preznojeni, ponosni in utrujeni vasovalci.

Pili so mošt, žvečili in kadili slab tobak in starec je ob pogledu na može pomislil, kako se bodo njih babe jezile, da nimajo nič od svojih dedcev, da od garanja že niso več za nobeno rabo.

V možeh je vstajalo še nedopolnjeno spoznanje ali nista njihova muka in trud zastonj. To kar se godi, bi se lahko že zgodilo. Sami so spoznali: tudi denar je naš, saj že od vedno plačujemo davke. Že zdavnaj bi lahko pozidali sami, brez ministra. Toda naj bo! Naj bi bilo, če bo kaj v pomoč.

Če so se takole pogledali in preštevali, so bili že vsi očetje, brez sinov. Kje so zdaj ti njihovi nasledniki? Že zdavnaj so odšli. Mogoče se bodo vrnili, ko bo speljana cesta. Menda z motorji. Kakšna mladina, so še potarnali, potem so se utrujeni razšli.

»Norci,« je mrmral za njimi starec — modrijan in upihnil brlivko. Učitelj pa je po navadi pokadil pipo in odšel že zgodaj spat.

Potem so zvedeli, da se bo na otvoritev šole in poti pripeljal po novi cesti sam gospod minister. Tistega dne so se zbrali vsi praznje oblečeni pri

šoli. Prišli so tudi sinovi in hčere. Iz bližnjega trga. Prišel je z doline župan. S seboj je pripeljal še dva duhovna gospoda in godbo na pihala. Hribovelj je okrasil šolo in postavil še mlaj.

Ministra so spoznali zato, ker so se okoli njega drenjali gospodje. Nekaterim se je zdel podoben sosedu, ki kupuje njihove parcele. Drugače se jim je zdel še kar prijazen gospod. In ves čas se je smehljajal. Kako le zmore, so se vpraševali rusati možje. Navajen je. To že mora biti pri taki službi, so sklenili. Kar je povedal niso dobro razumeli, kajti Hriboveljčani govore med seboj, kot pozabljeni, pač pozabljeni jezik. Razveselili pa so se še nekega deželnega gospoda, ki je zavijal po njihovo, po hriboveljsko. Že minister da je povedal, da naj bo vse kar so storili vsi skupaj z združenimi močmi zdravilo zoper njihovo bolezen.

Hriboveljčani so se sicer čudili, kako si upajo gospodje prištevati še sebe poleg, ko pa vendar vsi vedo, da so vse podelali le Hriboveljčani sami s pomočjo zidarjev, inženirja ki je vse izmeril, tistih iz doline pa ni bilo zraven niti za dobro pest. Ker pa je oni povedal po Hriboveljsko, so mu zato veselo pritrjevali; že zato, ker je govoril po njihovo, po domače. Zelo

lepo, je baje govoril še župan. In še to se jim je zdelo imenitno, da sta kar dva duhovna gospoda požegnala šolo in ljudi. Drugače se oglasi pri njih v celem letu le eden.

Kljub vsemu pa je njihova nezaupljivost še kljuvala v njihovih preprostih srcih. Sinovi in hčere so sicer veselo zarajali po zvokih godbe na pihala, potem pa so se spet porazgubili.

»Mogoče bo pa le kaj v pomoč,« je zavzdihnil eden izmed njih sredi bučnega, nočnega slavlja.

Tedaj pa se je v vseh, mogoče zaradi pijače izmešalo mnogo misli: druga čez drugo navzkriž. Zmotil jih je še nekakšen dolinčan, ki jim je še prigo-varjal: »No pa ste srečni, ko ste zijali in slišali gospodo.«

Sredi veselja pa se je domislil še nekdo izmed njih in rekel: »Mi, Hriboveljčani tako že nimamo več lesa. Cesto smo pa zgradili. Za onega, za tistega, ki kupuje naš les. Zemljo bo pa zasadil — v gozd. Naš gozd... ali razumete?«

Za mizo pred šolo so najbolj veseli še prepevali: o treh dolinah, o eni domovini, ko se je oglasil še kdo:

»Če so šli sinovi in hčere v dol, kaj nam bo šola? Vnuki bodo zavekali v dolini.«

»Kako je že rekel, pomagajte?« je poskušal nekdo, ki se je močno zalil z brinjevcem, tepkovcem in pivom.

»Aha, že vem. No, tisti Pilatuž je rekel naj nam bo šola zdravilo.

»Dro, da, ja, hm,« so mu pritrdjevali.

»Kdaj pa nam je že bila šola zdravilo? Za koga le? Zdaj tu v hribih, ko vse rine v dol! Le, jaz, sam sem ostal... Šola, da, za zajce, lisice in srnjake,« se je razjezil pijani učitelj.

»Kako si že rekel Hribernik, kako je s tem dedcem, ki je podoben Pilatužu, kako se mu zdaj pravi« je poizvedoval še eden.

»Minister.«

»A... ministrant?«

»Ne, minister.«

»A, Pilatuž? Ministrant, minister, Pilatuž. Vseh ni nič prida vam povem.«

»Tiho bodi,« je bilo zdaj dovolj Hriberniku, »ki niti ne veš, kaj je sploh storil Pilatuž.«

»Nak, ne vem,« se je vdal vprašani. Povej mi in še drugim. Poslušajte Hriboveljčani, če vam je kaj zato.«

»Povej, poslušamo, šššš,« so rjuli in klicali in mirili izza vsega omizja.

»Tak, naj vam bo,« je ugodil Hribernik. »Pilatuž je bil tisti, ki si je umil roke in zatajil.«

»Aaaaaa,« so zijali Hriboveljčani. Potem pa jih je pijača počasi zmagala in ko so se utrujeni izgubljali v noč so se lovile po njih glavah raztrgane misli:

- o ministru, ki si je umil roke in zatajil;
- o Pilatužu, ki jim je obljubil zdravilo za rojstni kraj;
- o zdravilu, ki naj bo šola v katero ne bodo hodili njih vnuki, temveč le zajci in lisice;
- o poti po kateri bodo vozili zadnji svoj les za svojega soseda, ki je podoben ministru;
- o otrocih, ki bodo kot zadnji po tej poti odšli s Hribovlja.

V jutru in še dan za njim pa se jim je vse zdelo kot pijana blodnja in ne bi več verjeli v njo, (da jih je sploh kdaj tako prevzelo), če ne bi pred opustelo novo šolo sedel učitelj, kadil pipo in gledal na cesto, ki vodi v dolino.

Čez dvajset let je od tega

Mihi Habich, p. d. Žaborcev na Rutah pri Hodišah — žrtev šovinističnega terorja

Mihija Habiha sem srečal prvič v Celovcu v Mohorjevi hiši. To je bilo takrat, ko so najbolj vneto prodajali interese koroških Slovencev klerofašizmu. Bil je lep fant, sicer bolj drobnega kot močnega telesa, a žilav, mišičast kmečki fant. Mišice so mu poigravale po vsem telesu. Celo na obraz so prenesle njegovo zdravo, krepko nikoli mirujočo bit. In tak telesni organizem poln zdravja cvetoče mladosti, kljubovalen vsem, kar ni pravično, nosi tudi brez dvoma odporno dušo. In Mihi jo je imel. Imel je dušo polno ponosa in brez strahu napram sovražnim nakanam takratnih šovinstov. Bilo je to tik po februarški vstaji, ko je še povsodi dišalo po topli krvi delavcev upornikov, ki so jo zatrli tedaj vladajoči klerofašisti.

Za klobukom je rad nosil zimzelen. Njegov vedno nasmejani obraz, na katerem nisi opazil nikdar strahu ali potrnosti, še manj pa žalosti, je vzpodbujal k odporu marsikaterrega fanta. Navdahnili je ta odkriti obraz Mihija tudi take, ki so bili po naravi morda omahljivi. Iz njegovih šegavih ust je vsevprek po hribih in jezerskih dolinicah njegove ožje domovine Hodiš odmevala slovenska pesem v srebrno čistem tenorju. Ustrašil se ni ničesar. Ni se izogibal srečanju njegovih nasprotnikov — tudi ne sovražnikov, katerim je bilo Mihijevo zdravo, ponosno slovensko kulturno vedenje »izzivanje njih nemirnih vesti, podkupljenih z denarjem ali pa tudi s klofutami velikonemških šovinstov na

Koroškem.« Te prodane duše so Mihija sovražile. Le-te so bile sicer redke, kot so redke bele vrane, vendar polne mrznje do vsega, kar je bilo slovenskega, lepega. Sovražili so slovensko skromnost, slovensko nadarjenost, kulturo, organizacijsko dejavnost. Sovražili so vse, kar sami niso imeli. In kaj vse lepega je imel Mihi! Zato so njega te propalice še bolj sovražile.

Več let se nisva videla. Ko sem leta 1935—1936 sedel v Karlaunu, sem večkrat zaželel ponovnega srečanja z Mihijem. Imel sem občutek, da sva si v najinih nazorih in značajih močno v sorodu. Sicer se z Mihijem svojčas nisva mogla pogovarjati. Kako pa? On je bil iz Hodiš, jaz petdeset kilometrov proč, a oba med svojimi tovariši. On je delal daleč od našega prosvetnega društva

Škofiče

Zarja, a pravtako v prosvetnem društvu. In takrat, — saj je od tega že več kot četrto stoletja, — pač nismo bili še tako oboroženi z motornimi vozili, kakor je danes mladi rod. Svet je bil večji kakor danes. V Celovcu smo se srečavali le po redko. Morda vsaki dve leti enkrat, a spoznali smo se, spoznali po značajih, po naših skupnih stremljenih: hočemo živeti, ne umreti! Živeti pošteno kulturno življenje v materinem jeziku in od ustvaritev lastnega dela. Mihi je bil med prvimi, ki je zasovražil izkoriščanje človeka po človeku, pa naj bo

to pri delu ali narodu. Mihi je kaj kmalu spoznal, da pomeni narodna zavest tisti temeljni kamen, kamor edino lahko gradiš novo napredno stavbo, v kateri bo ugoden prostor za razdelitev dobrin vseh delavnih ljudi sveta, za medsebojno bratstvo in spoštovanja vsega, kar je lepega pri katerem koli narodu.

Ko so nas obsodili leta 1935 na leta težke ječe, sem se spomnil zopet Mihija. Dobro sem se spomnil njegovih redkih, a zato tembolj tehtnih besed: Ne kloniti...! Tudi Žaborcev Mihi se bori za napredne ideale, sem si tiste čase mislil.

In čas in zgodovina sta pokazala, da nas res ni bilo malo in da nas sploh ne more nikoli zmanjkati, ker hodimo po stopinjah Žaborcevih Mihijev.

Ko sem se čez leta srečal s tovariši Habiha Mihija, sem zvedel strašno resnico. Habiha Mihija pd. Žaborcevega na Rutah pri Hodišah so ubili!

Prodane duše fašistične nemške gospode so divje in zahrbtno ubili zdravega, mladega srnjaka hodiških svobodnih polj in gozdcov, Mihija, svobodnega slovenskega delovnega človeka. Za hip me je stisnilo prek prsi. Ko sem globoko zajel sapo, mi je ušlo skozi stisnjene zobe: Moj duš! in solze so mi zalile oči...

Kadar hodim mimo hodiškega pokopališča, obiščem Mihija. Tudi moje otroke peljem na grob Žaborcevega Mihija in jim povem: tukaj je nagrobni kamen, katerega so postavili Mihiju Habihi njegovi tovariši. Ubili so ga ljudje, ki so zaradi tega postali zločinci, ker so zatajili materni jezik. Ubili so ga zaradi tega, ker je bil odkrit Slovenec in ponosen na svojo delavsko čast.

Odkar se je zgodil ta zločin v Hodišah, je sedaj ravno enaindvajset let, to je doba, ko fant prestopi v moška leta. V teh enaindvajsetih letih so še pobijali podobne propalice svoje sobrate...

Med vojno je leglo na sedemintridesetih pokopališčih Kroške na stotine Mihijevih sovrstnikov, Mihijevih prijateljev in tovarišev, k večnemu počitku. Na stotine so jih pobili, a na tisoče se jih je rodilo in ostalo, se jih je zbudilo. Tisti fantje, ki so se ob smrti Mihija Habiha rodili, so danes novi in mladi Mihiji, stari enaindvajset let in iz njihovih zdravih grl doni prav isti srebrno čisti tenor in se razprosti v mogočen zbor prelepe koroške borbene pesmi, katero sliši vse slovensko ljudstvo od Pliberka, Železne Kaple in njenih gora, Rožne doline in Gur pa gor v zadnjo vas slovenske Zilje.

Vso dolgo noč me težko tlači mora,
iz srca trudnega, mi spiti hoče moč;
a mlad mi poje glas vso dolgo noč;
Pogum! Vsak dan je bolj zelena naša gora...

Odmevi v meglenem jutru

Tretješolec Marko se je sunkoma prebudil iz nemirnega spanja. Sanjalo se mu je, kako se podi vsa njihova mlada družčina gor in dol po domači ulici. Popoldne se že nagiblje v prvi mehki mrak, ko je dan najlepši. Nikoli ni tako težko na mamino klicanje oditi domov kot ob takile uri. Podijo se po ulici, vsa cesta je njihova. Ne ve se ne kdo lovi ne kdo beži. Vsi love in vsi beže. Vse je en sam razposajen in neugnan vrtnec nemirne mlade krvi. Nenadoma pa: oster žvižg zavor in pred Markom zažarijo avtomobilske luči. Sam ne ve, od kod se je vzel avto. Mahoma je na cesti on sam pred njim. Vsa druga družčina je v hipu potonila kdo ve kam. Marko vzkrikne, a njegov krik odmeva nekje v praznem, luči pa nevzdržno žare, mu jemljejo vid in se pošastno bližajo. Še trenutek pa bodo zdrsnile do njega in ga podrle. Treba se je umakniti. Še je čas, še je čas. Treba je na vso moč hiteti, treba je sunkoma odskočiti in to zna Marko kakor nihče drug.

A noge ga ne poslušajo, ne odženejo se, brez moči so, brez prožnosti, kakor da ima namesto nog dvojce svinčenih stebrov. Še malo — in prepozno bo. Luči so rumenozelene, ko da se je pognal nanj razdražen ris. Še en poskus, še je čas, da se mu izmakne izpod ostrih krempljev. A noge so kakor pribite k tlom, kakor da niso njegove. Še zmenijo se ne za njegovo grozo.

Konec. Avto ni več avto, avto je ris, ki se s čudno toplo gmoto in neznanško težo uleže na Marka. Marku se iz grla izvije grgrajoč vzkrik predsmrtne, nerazumljivo pošastne groze.

Zdrzne se in odpre oči. V trenutku se vsega zave. Vse skupaj se mu je samo sanjalo. Sanjalo kakor že včeraj, kakor predvčerajšnjim. Te moreče, strašne sanje se mu ponavljajo, ponavljajo, da ga je strah noči, strah spanja...

Okrog njega je mehka tema pred jutrom. Izbica je zabrisana. Nemirne oči mu ne morejo razložiti ničesar, niti okna ne.

»Mama«, zašepeta. »Mama, strah me je!«

Ne dobi odgovora. Stisne ga pri srcu.

»Mama!? Mama!?!«

Ve, da je mama že navsezgodaj, takoj po polnoči vstala in odšla v službo. Ve to, čeprav je ni slišal, a vendar se iz sanj prelije groza vanj tudi v budnosti. Mahoma se ustraši, ali ni mama mogoče umrla. Tolikokrat je že tožila, da jo boli pri srcu. Nekoč jo je dobro slišal, ko je vsa obupana pravila sosedi, da ne bo več dolgo. Da je to le prehud napor zanjo. Sama je za vse... Podnevi že še vzdrži in ne odneha, a nekoč ji bo srce odpovedalo in se ne bo več prebudila...

»Mama...«

Stegnil je roko in prižgal luč. Ozrl se je po materini postelji. Bila je postлана in prazna. Torej je mama živa in zdrava in že v službi.

Pomiril se je. Na mizici je zagledal kozarec vode in nekaj kock sladkorja. Mama mu je pripravila vse to kakor vsako jutro, če bi bil žejen ali nemiren. Zakaj noge so mu bile še zmeraj brez moči, kakor mrtve.

Kako dolgo še? Kako dolgo še?

V bolnišnici in pozneje v zdravilišču so mu obetali, da bo še vse dobro, da je mlad in močan, da bo vse premagal; samo hitro ne pojde, ne sme biti nestrpen. Bolezen je potuhnjena in zahrbtna, zagrizla se je vanj s strupenimi kremplji in mu ohromila telo. Samo ne izgubiti poguma in upanja, samo ne se prepustiti malodušnosti, ne se zanemariti! Vsak dan vaje, vsak dan gibanje!

Poskusil se je premakniti, a poslušne so mu bile samo roke in glava. Spodnji del života mu je ležal kot klada in miroval, ni se zganil, kot se ni poprej v sanjah.

A zdravnik pravi, da so take sanje ne le nujne, temveč tudi znamenje volje in zdravja, ki obeta vse najboljše. Premagal bo krizo in spet hodil kakor nekoč...

Kakor nekoč?! Potem bo spet eden najboljših športnikov na gimnaziji. Spet bo tekmoval, spet igral košarko, spet kolesaril, spet... Oči so se mu širile od hrepenenja po nedosežni sreči.

Pod lučjo je bila odprta šolska knjiga, kakor jo je pustil zvečer, preden je zaspal. Ob njej knjiga o gozdarstvu. Ta mu je posebej ljuba. S to pojde na univerzo in potem kot gozdarski inženir povsod, kjer bo potrebna njegova pomoč.

Pozabil je, da je hrom in da se najbrž nikoli več ne bo mogel tako prosto gibati, kot je za tak poklic potrebno. Domišljija mu je svobodno poletela in sivo jutro je odstrlo okno in nekaj neizrazitih obrisov dreves na sosedovem vrtu.

Marko se je tedaj z vso bridkostjo vnovič zavedel, da so to samo lepe sanje in da je bridka resničnost vse drugačna. Njegovi sošolci in sošolke bodo v resnici lahko dosegli, kar so si postavili za cilj, on pa, on bo kot betežen starec obležal na tej bolniški postelji, nikomur v korist, vsem skupaj, a še posebej mami, za samo ljubo breme.

Zagrenjeno se je nasmejal in roka mu je živčno zamečkala odejo. Kje je tu pravica? Kje je njegova krivda? Če je ni, zakaj ne more potem z drugimi vred v šolo, zakaj ne more enakopravno tekmovali s sošolci in z vsem svetom?

Res je, da so vsi okrog njega tako ljubeznivi in dobri. V podjetju, kjer je mama v službi, so mu kupili posteljo na vozičku. Iz usmiljenja? Ne, ne! Upi-
ral se je trpkim mislim. Ne iz usmiljenja, temveč iz gole dobrote, iz razume-

vanja, iz dobrega, človeškega srca! Zdaj ni več tako nepomagljiv in negiben, kakor je bil prej na leseni postelji. Zdaj se lahko sam prepelje po sobi. Zlasti k oknu.

Tudi sošolci so dobri. Prihajajo k njemu, dan na dan kateri, in mu vsak po svoje pomagajo. Nosijo mu svoje zvezke, pripovedujejo mu o šoli. Samo škoda, da je bolnik tako nezaupljiv in mladi prijatelji tako nerodni, da ne morejo in ne znajo prikriti svojega sočutja. Marko vse vidi, čuti so mu ostri, oči bistre. Naj mu je še tako bridko in naj si še tolikanj prizadeva, da bi jim tega ne pokazal, se le ustvarja med njimi čudna zavesa, spletena iz usmiljenja in nevoščljivosti.

Tine mu je prinesel nekaj prospektov, z razstave in mu jih dal. A pri tem je bil tako nerodno v zadregi, ko ni vedel, kako naj mu jih dá, da je Marko razločno čutil svojo nesrečo. Le zakaj mu jih ni dal kar mimogrede, brez besed?

A sošolka Vanja mu je prinesla rož. Pustila jih je kar na mizi, ko da jih je pozabila. Razjokal se je ob njih. Le zakaj je naredila tako?

Profesor slovenščine ga je hotel potolažiti. Z narejeno veselostjo mu je pravil o učenjaku Zoisu in o pesniku Cimpermanu, kako sta navzlic hromosti v življenju vendarle dosegla lepe uspehe. Profesor ni čutil, kako se je Marku pri tem selila v srce mrzla groza: Torej bolezen le ni samo od danes do jutri, kakor bi me radi prepričali nekateri in kakor se tudi sam zanašam, temveč sem obsojen za vse življenje?

Še največ se je zamotil s knjigami. Bral je več ko kdajkoli. Mama mu jih je jemala iz knjižnice in prinašali so mu jih tudi prijatelji. Bral je vse od kraja, da ga je bolela glava.

V podjetju so mami obljubili, da mu bodo kupili radio. Potlej mu ne bo več dolgčas. In še prej bo izvedel novice z vsega sveta kakor zdaj, ko mu sosedje prinašajo liste. Dogodki bodo odmevali neposredno v njegovi podstrešni izbici.

Res, vsi so tako prijazni z njim, vse so mu pripravljene ustreči. Še sosed Drobnič, na čigar vrt je obrnjeno Markovo okno. Dovolil je Markovi družini, da se sme včasih malo poigrati pod njegovim oknom.

Marka je zaskrbelo pri srcu, ko se je spomnil, kako je bilo s to rečjo. Ko se je vrnil iz zdravilišča in si že toliko opomogel, da je lahko na pol sedel, je preslonel po cele dneve pri oknu in gledal ven. Slišal je oddaljene glasove nekje izza hiše, a svojih vrstnikov ni videl. Zdelo se mu je, da so se mu namenoma poskrili, ker bi mu radi prizanesli s svojo veselostjo in z zdravjem.

Moral je naprositi mamo, da jim je povedala, kako rad bi gledal njihovo igro. In res, po tistem so šli celo k sosedu Drobniču in mu zaupali Markovo željo. Samo na Drobničev vrt lahko gleda Marko, drugam nikamor, in rad bi videl njihovo norenje. Drobnič je malo pomislil, potem pa dovolil, čeprav težko. Marko je to vedel, saj ga lahko vidi, kako vselej, kadar se razigrani

trop zapodi po njegovem vrtu, sam stoji pred hišo in srce se mu menda stiska ob pogledu na mladost, ki nori med sadovi njegovega dela.

Marko je znal to ceniti z vso hvaležnostjo, čeprav je na tihem čutil, da igra njegovih vrstnikov ni tako sproščena, kakor bi bila, če bi bil tudi on sam med njimi. Večkrat mu je kdo pomahal in se opravičujoče nasmejal. A vendar: v tej igri je bil le stik z življenjem in z ljudmi zunaj v svetu. To niso bili več previdni in nerodni obiskovalci, kakršni so bili isti fantje, kadar so bili pri njem v sobi.

Razen Drobniča sta živeli v tisti hiši še dve starici. Pred boleznijo ju Marko še nikoli ni videl, zdaj pa ju je videval samo ob jutrih, ko sta vsak dan ob istem času prišli skozi vrata in s togimi nogami oddrsali po stezici čez vrt proti cesti. Hodili sta počasi in se na glas pogovarjali z ravno tako počasnima, zateglima, čudno rezkima glasovoma.

Marka sta ta glasova ves čas bolezni spravljala v slabo voljo. Bila sta mu neznana. Dolgo ni vedel, komu naj ju pripiše. Iz postelje sicer ni mogel k oknu, a ko bi bil mogel, bi bil planil in zavpil nad njima, naj bosta tiho. Tako neznosno je bilo to zoprno enolično basiranje. In takoj prvi dan, ko se je na novem vozičku prebudil zadosti zgodaj, se je popeljal k oknu in čakal na skrivnostna glasova. Nista ga pustila na cedilu. Zaslišal ju je in se ozrl skoz okno. Ob pogledu nanju se je kar stresel. To nista bila moška, kakor je vse dotlej mislil, bili sta visoki, suhi ženski. Sama kost in koža. Na glavi sta imeli po kmečko zavezani beli ruti, črni obleki sta jima segali do tal, da sta malone pometali z njima. Izpod širokih kril so jima v enakomernih presledkih pogledovali staromodni, skoraj brezpetni, copatam podobni šolni. Pri hoji sta se pošastno prestavljali z noge na nogo in se zibali z vsem telesom. Kakor da nista ženski i zresničnega življenja, temveč bajeslovni bitji. Kakor ženi krivopeti iz pravljice...

Marko je strmel vanju in ju spremljal, do koder so mu segle oči, in ravno tako urečeno ju je gledal čez uro ali dve, ko sta se po isti poti, z isto hojo in z istim enakomernim basiranjem vračali.

Danes je še prezgodaj zanju. Jutro je še sivo in mrzeče. Marko zmrljivo zapre okno in pritisne čelo na šipo. Steklo se brž usope in zamegli. Marko se odmakne in na pol mehanično, na pol zavestno zariše na zasoplo ploskev prvo črto. In potem riše in riše, kakor je risal kot otrok, a misli so mu drugje.

Spet je pri mami in pri njenem delu. Gotovo misli nanj. Skrbi jo, ali se mu ne bo kaj zgodilo. Kadar se mu sanja kaj hudega, je tako nemiren. Če pade z vozička, kdo mu bo priskočil na pomoč? Sanja pa se mu tako rado in zmeraj o samih groznih stvareh.

To je res. Ko je iz listov prebral o nesreči »Pamirja«, se je nekaj noči zapovrstjo sam boril z morskimi valovi kot brodolomec. Tako se je izmučil, da je komaj prišel do sape, ko se je prebudil.

In potem je prišlo poročilo iz Amerike o šoli v Little Rocku. Kaj so zakrivili črni dijaki, da bi ne smeli hoditi v šolo med bele sošolce? Noč za nočjo je ob demonstracijah trpel z njimi. Govoril je v spanju, kričal in otepaval z rokami in mati je čutila, da govori iz sebe in o sebi, da mu udarja na dan zadrževana bridkost, ko je tako trdo občutil lastno zapostavljenost, suženjsko priklenjenost na posteljo in neenakopravnost.

Mati je trpela z njim in mu na podlagi svojega življenja skušala prikazati, v čem je svoboda in enakopravnost. Človek je toliko svoboden, kolikor sam hoče.

Marko je ni razumel. Bil je še premlad in prevročekrven za njene preizkušnje. Poročila se je med vojno z velikimi sanjami, a so ji bile že po nekaj mesecih življenja v zakonu surovo uničene. Moža, Markovega očeta, so odpeljali v taborišče in tam je izhiral. Mogoče že prej, preden ga je doseglo pismo s sporočilom, da je dobil sina, Marka. Potem je bila mama prepuščena sama sebi. Kdo bi vedel za vse križe in težave, ki jih je ućakala med vojno in po nji. Majhen otrok, stanovanjska stiska, pićel zaslućek, ker je bila brez kvalifikacij, draginja...

Vendar: človek je svoboden, kolikor sam hoće. To je bil njen nauk in teh preizkušenj. Sama, prostovoljno, že vnaprej se je odpovedala vsem neuresničljivim sanjam in se gibala s svojimi načrti v mejah možnosti.

»Poglej, mama, saj se niti najmanjša želja, želja o zdravju, ni izpolnila!« ji je skoraj pooćital Marko.

»To ni najmanjša, to je najvećja moja želja, Marko!«

Kako neki more biti mama tako z vsem zadovoljna? Saj to ni več zdrav, normalen človek, to je zatiranje samega sebe, ponićevanje in zapostavljanje svojih moći, pravic in sposobnosti.

Zakaj bi morala ravno mama doživljati vse udarce življenja? Zakaj bi morala ravno ona najveć delati, si vsak grićljaj kruha ne samo zares zaslućiti, temveć ga celo trikrat, desetkrat, stokrat preplaćati s svojim delom, s svojimi skrbmi, s svojo krvjo?

Ne, mama ga s svojo zgodbo ni mogla pomiriti, ko je na sebi bolj in bolj občutil vso krivićnost sveta in življenja. V čem je slabši od sošolcev, ki neovirano hodijo v šolo in se bodo zdravi lahko spoprijeli v tekmi življenja, on pa bo priklenjen na posteljo? Mu je že spet odmevalo v srcu: V čem so črni ućenci slabši od belih?

Će bo sam kdaj dosegel poklic, bo njegovo zaslućenje pri tem gotovo većje od zaslućenja njegovih zdravih sošolcev. In ěe črni dijaki dosećejo cilj življenja, jim je za to potrebna veliko većja moć kakor belim. Torej so boljši od belih!

Komaj se je malo umiril po dogodku v Little Rocku, je bil v svoji rahločutnosti že vnovič prizadet. Listi so mu prinesli novo bolečo krivico, a ta se ni zgodila kdo ve kje daleč v Ameriki, temveč doma, tako rekoč doma. Da, tudi v Evropi so Little Rocki, tudi tu je razloček v tem, kot kaj in kje se rodiš. Tu sicer ni črncev, a so ravno tako pristranski, diskriminatorični kriteriji. Če si Slovenec, moraš biti rojen na eni strani gora, da ti je to v korist; če se kot Slovenec rodiš na napačni strani Karavank, ti je to v breme, je to madež, je to krivica, ki jo delaš rojakom, med katerimi si poštena manjšina. Nimaš pravice do domače šole, kakor je nimajo Črnci v Little Rocku.

Marko je vnovič pretehtaval načela in vrednote življenja. V mladem srcu je odmeval ves svet in z vso bridkostjo je občutil vso krivičnost usode.

A dobro! Usoda je nekaj, česar človek nima v rokah. »Pamir« se potopi v viharju, paraliza se ti zajeda v telo, strela udari in ti upepeli domačijo... Tu si brez moči, s teboj se igrajo nevidne in neukrotljive sile. A čemu tem nesrečam dodajati še nove? Čemu vpregati tudi človeške moči v to, da bi se še povečale stiske in krivice? Čemu Little Rocki; čemu težave s šolanjem na Koroškem? Kaj nismo vsi ljudje, Črnci in Korošci? Kaj nismo vsi zavedni državljani, ki imamo pravico do svoje izobrazbe, s katero bomo potem lahko vračali domovini, od katere smo prejeli?

Marko je nemirno risal po zasoplem oknu. Vse se mu je križalo. Slika se je zalivala in skozi debele poteze je tipalo vodeno jutranje sonce meglene jeseni.

Zdaj zdaj se morajo odpreti vrata pri Drobniču in skozi bosta vstopili krivopeti... Ne, ne!

Marko je otrpnil.

»Krivico jima delam. Z isto pravico, s kakršno jaz gledam po strani te dve ženski, z isto pravico lahko drugi gledajo tudi mene po strani. To je 'pravica' belcev v Little Rocku!... A kako daleč od nje je resnična pravica!«

Marko se je odmaknil od okna. Zapeljal se je v kot, kjer je stal električni kuhalnik. Pristavil je lonček vode za kavo. Vsak čas se bo vrnila mama iz službe. Spotoma bo prinesla mleka iz mlekarne in jutro bo steklo kakor vsa druga.

Marko se je ozrl proti oknu. Debele solze so se potegovale od njegove risbe. Niti sam ni več razločil nejasnih čirečar. In tudi bledega sonca ni spoznal, ko se je mukoma sililo skozi megleno zaveso. Ni vedel, ali je mesec ali sonce.

Zaslišal je mamo. Odprla je vrata in se najprej ozrla proti prostoru, kjer je pustila Markov voziček, preden je zjutraj odšla od doma. Ko ga tam ni našla, je brž preletela z očmi vso sobo in ga zagledala za vrati pri kuhalniku.

Marko je dobro videl njen nemirni pogled; dobro je vedel, da je med delom ves čas mislila nanj.

»Kaj pa je, Marko? Kaj hudega?«

»Nič, mama.«

»Žejen si bil?«

»Ne, ne, mama. Samo tebi sem hotel skuhati kavo. Gotovo si že trudna in lačna.«

Mama ga ni objela ob teh besedah, čeprav jo je nekaj prešinilo, da bi ga morala. A bila je preveč kmečko nesproščena, da bi to naredila. Samo kri ji je šinila v glavo in brž se je sklonila in poiskala med posodo lonček za mleko.

Marku je bilo dobro pri srcu. Kar vriskalo je v njem. To je bilo prvokrat po bolezni, da ni sitnaril samo zase. Vnovič se je odpeljal proti oknu in počutil se je močnega, tako neznansko močnega, da se mu je kar prav zdelo, da ga nekaj priklepa k tlom, drugače bi bil vstal in stopil po svetu in sam napravil red, če ga že drugi nočejo ali ne znajo. Tako pa je samo vzel cunjo s police pod oknom in potegnil z njo po šipi. Steklo je zajokalo, ko je zbrisal preteklost in v sobo je posvetilo deževno sonce.

Marko se je nasmejal, ko se je porisana šipa tako na mah spremenila. Še trenutek pred tem je videl skozi njo svet tako čudno skrivenčen in iztirjen, poln samih Little Rockov, a svet je vendar lep. Drobničev vrt je odet v pisane barve jesenskega listja. Kako lepo bo popoldne, ko bodo prišli njegovi vrstniki in prijatelji in se lovili po njem!

Mama je čakala ob kuhalniku, da bi ji ne prekipelo mleko, Marko pa je s čelom slonel na steklu in prešinjnal ga je neznan pogum.

»Nisem sam... Tudi Zois je bil hrom... Človek je toliko svoboden, kolikor sam hoče!« je nevede ponavljal za sosedo, za profesorjem slovenščine, za mamo.

Mama ga je gledala in ni slutila, kakšen skrivnostni odmev se je rodil iz drobnega domisleka, ko je hotel pomagati nji in ji skuhati kave, a je pomagal obema.

»Mama, danes sem boljši.«

Hvaležno ga je pogledala in kljub meglenemu jutru je v tesni izbi zasiljalo praznično sonce pomladi in veselja.

Krajner in njegovi zakladi

Šenkocjan je zanimiva in romantična gorica pod Karavankami južno od Beljaka. Nad dolino se vzdiguje le kakih tristo metrov. Ob straneh se mu približujejo podgorjanske vasice, a najbližje so nizdoli v dolini Malošče, srenjsko središče sedanje bekštanjske občine. Šenkocjan stoji skoro sam za sebe, le po ozkem sedlu je spojen h Golobici in najnižjemu predgorju Jepe. Čez to sedlo pelje tudi položna in razgledna pot iz Malošč na njegov vrh. Večji del ostalega podnožja gorice je odsekan po navpičnih skalah. Njegovo površje, vse presekano in razmetano, z grmadami in udori kaže, pa čeprav se v njegovih kontah gnete mlad smrekov les in bohoti zelenje, pravi kraški svet v najbolj izraziti obliki.

Ta svet je že po svoji narodi privlačen. A za okoličane je še posebej pomemben, ker so se ohranile o njegovi zgodovini zanimive pripovedke. Saj je že šenkocjanska cerkev, s svojimi stenski freskami dosti zgovorna priča davnih dni in dogodkov, ki so zapustili v spominu ljudstva mnoge sledi. Še te sedanje cerkvene procesije, ki se opravljajo v najlepših letnih časih, imajo zato svoj posebni čar. Stare ženice bi še vedele povedati o belih ženah, ki so se prikazovale pastirjem doli pod skalami, čuvale so zaklade, skrite pod Šenkocjanom. Pripovedovalo se je tudi o tem ali onem, kdor se je ojunčil in skrivoma iskal zakopane zaklade. Kakšen uspeh je imel, o tem so ljudje pozneje, ko so izvedeli za to, glasno govorili, nekateri s skrito zavistjo, a mnogi z odkritim norčevanjem.

Tako se je zgodilo tudi s Krajnerjem. Kot upokojeni pek je on živel v Maloščah. Nekaj desetletij je že od tega. Bil je svoje vrste čudak in po njegovih navadah ga je poznal vsak otrok. Stanoval je v podstrešni sobici pri Frjanu ob robu zgornje vasi. Kakor je bil po svoji zunanosti skrajno zanamrjen, z razmršeno brado in povaljani obleki, tako je bilo njemu podobno tudi njegovo stanovanje. Njegova čumnata menda ni videla beleža, odkar je tam stanoval. Vendar je mrgolelo v kotih vse vrste stare šare. Po stenah je bilo obešenih nekaj slik, povečini tako počrnelih od časa in prašine, da se v temni sobi niso dale niti več razpoznati. Bil je samotar in se ni razgovarjal mnogo z ljudmi. Na svojih poteh se je sam s seboj pogovarjal. Mladina se ga je nekoliko bala, a mu je iz zasede rada nagajala. Kadar je bil pri volji, je dal tudi kak odgovor, toda redkokdaj razumljiv.

Vaščani so vedeli, da hodi pod šenkocjanske pečine. Oha, so si mislili, ta stika za zakladi! Saj mu je tudi podobno, zato se tudi zapira pred svetom. Morda ni tako neumen.

Na tistem koncu šenkocjanskih skal, kjer se stena razkolje in se posamezni skalnati stolpi odmaknejo od glavnine gorice, se sesipa iz razpoke ši-

rok plaz grušča in kamenja. To so Prasvâle (Presvâle), tako jih domačini imenujejo. S tem imenom mislijo tudi celo sedlo in del ozadine za tem prehodom skozi skale. Ozadina Prasvâl se ob prehodu skozi ta vrata v steni razširi in se zaobrne desno v goščavo, skozi katero drži zaraščena nekdanja steza v temen gozd, čigar strmo pobočje pada na eni strani k močvirnati dolinici Mlačne. Izpod vrha gorice se gola skala še zgublja po obronkih tja do šenkocjanske cerkve onstran.

V teh Prasvâlah se skala odpira v nekaj podzemskih jam, kjer mladi pastirji še dandanes radi stikajo po njih in se v nje zaleze kaka drobnica. Teh jam je več, in zadnja, ki se nahaja ne daleč izpod cerkve same, naj bi segala celo pod njeno tlo.

Ko je stikal Krajner po Šenkocjanu, so ga privabile k sebi tudi Prasvâle. Kajti na pragu teh votlin pod skalami je bilo čudo predmetov, ki jih ni bila dala narava sama. Kosi kamna, videti od večje roke izdelani, podobni nekakemu orodju, v nanosu strjene zemeljske naslage s kamenjem pomešane črepinje od razbite lončevine, kakor odmeček od nerabne posode ali iz lončarske delavnice. Bolj notri v jami kosti in ostanki zverin, pa nenavadno veliki čekani od nespoznanih živali. Krajner je sledil zagonetnemu odkritju vedno dalje in globlje v notranjost votlin.

Mladina, ki je tod v brdih pasla živino, ga je pridno zalezovala. Nekatere je pustil Krajner k sebi in pogledati v jamo. Za vse druge je bilo to nepremagljivo dražilo. Seveda se prav v notranjost nihče ni upal z njim, ker kar je od tam privlekel na dan, je vsem jemalo pogum. Okostja mrličev, lobanje, zaprte v zabojih, ki se jih je še držalo lasovje, vmes preperеле dragocenosti, lišp in lepoticje, novci in strohnela oblačila. Krajner je le še bolj z vnemo iskal in iskal in menda privlekel na dan še vse druge strašne stvari. O tem so ljudje tem več govorili, čim manj so vedeli.

Neki dan so opazili vaščani v Krajnerjevi družbi gosposkega človeka, s katerim sta krenila k Šenkocjanu. Če ni tisti črnooblečeni, koščati človek sam hudič, ki ga je Krajner poklical na pomoč, tako bi morda pred sto leti kaka baba zatrjevala. Tokrat pa se je zvedelo, da je tisti tujec neki profesor z Dunaja, kajti ta je češče in češče prihajal. Vsakokrat je obiskal Krajnerja na njegovem domu. Ponavadi sta se podala potem pod Šenkocjan, ostala tudi kdaj čez noč pri svetilkah in se vrnila v dolino težko oprtana s prtljago. Na železniško postajo je tuji Dunajčan odnesel vsakokrat s seboj težak omot.

Vsem je bilo jasno, da morajo te stvari, ki sta jih prinašala in odnašal Dunajčan s seboj, biti iz tistih prasvâlskih jam in posebne vrednosti. Nikakor to niso bile ničvredne črepinje; kaj neki! Krajner je pokazal zlato in iskal cekine, prav gotovo. Saj se je že govorilo, da je tuji profesor obogatel od tistega, kar je bil odnesel od Krajnerja. Od česa bi sicer mogel obogateti. In ta Krajner, ta hinavec in potuhnjeneč, je živel na zunanji videz v sami goli revščini.

Ko so bili že prenehali obiski tujega Dunajčana, se Krajnerju ni več tako mudilo k Šenkocjanu. Po nekaj tednih ga pa sploh ni bilo več na spregled. Ljudje so mislili, da ga je nesla pot za tujcem. Toda on je ležal doma v svoji kamrici, težko bolan. Sosedje so, misleč, da ga ni, odprli njegovo stanovanje in prišli ravno še ob času, ko so bili lahko priče njegove smrti. Ko je bil mrtev, niso utegnili niti dočakati pogreba; še ob njegovem mrtvaškem odru so pretaknili vse njegovo borno pohoštvo. O zakladih ni bilo ne duha ne sluha.

Seveda so govorili potem: Zato je moral tako siromašno umreti, ker ga je tisti falot z Dunaja ogoljufal in si nabral bogastvo.

To je bila zadnja govorica o Krajnerju, preden so ga Maloščani pozabili.

Kaj je bila njegova skrivnost, to je nesel bržkone v grob, a o tistem, kar je odkril, bi mogel povedati tisti profesor z Dunaja, če še živi; če pa ne živi več, je pa mogoče kaj napisal.

L. Č.:

O prvih umetnih satelitih

Četrtega oktobra 1957 je Luna dobila majhnega bratca in naš sončni sestav se je povečal za enega člana. Ni priletel morda iz vesolja in ni ga Sonce s svojo privlačnostjo priključilo svoji že dokaj številni družini, temveč je produkt človeškega uma in človeške roke. Omenjenega dne je namreč začel krožiti okoli Zemlje podobno Luni satelit, ki ga je ustvaril človek. Zaradi tega je ta dan eden najpomembnejših v zgodovini človeštva. Ob času, ko je bil napisan ta prikaz, je umetni satelit že kakih petstokrat obkrožil Zemljo in tedaj, t. j. mesec dni po začetku svoje poti, ni še kazal nobenega pravega znaka, da opeša ali omaga.

Preprost bralec bo začudeno vprašal, kako more to telo tako dolgo leteti, ko nima v sebi nobene pogonske sile, in zakaj ne pade na Zemljo. Na prvo vprašanje mu daje zadovoljiv odgovor že vsaka fizikalna učna knjiga. Od Galileija in še bolj od Newtona dalje vemo, da se telo, ako mu je bila kakor koli podeljena neka hitrost, s to hitrostjo večno dalje premika po premi črti, ako ga ne ovira pri tem kaka zunanja sila. Zaradi tega bi bilo očitno bolj primerno vprašanje, zakaj se satelit ne premika premočrtno, temveč po krožnici okoli Zemlje. Zato je potrebna sila, in ta sila je privlačnost ali gravitacija Zemlje.

Ako spustimo kako telo, pade zaradi privlačnosti Zemlje navpično proti tlom. Če pa ga vržemo v vodoravno smer, t. j., če mu podelimo hitrost v to smer, izvrši dvoje gibanj. Zaradi podeljene mu hitrosti bi enakomerno in premočrtno letelo v vodoravni smeri, zaradi zemeljske privlačnosti bi padlo proti tlom. Učinek obeh gibanj skupaj je, da ne pade telo navpično proti

tlom, temveč da pade po zakrivljenem tiru, ki mu pravimo parabola (strogo je del elipse). Čim večja je telesu podeljena hitrost, tem manj strma je parabola in tem dlje pade telo na Zemljo. Končno mu lahko podelimo tako hitrost, da sploh ne zadene več tal, temveč da kroži okoli Zemlje.

Za to potrebna hitrost pa je zelo velika: znaša 8000 metrov na sekundo ali 28 800 kilometrov na uro.

Ta razmotrivanja pa veljajo samo, ako ne bi bilo zraka. Zrak se upira gibanju telesa in ga zavira. Krivulja, po kateri pade telo na tla, je zaradi zraka bolj strma kakor parabola. Telo pade bliže izhodišča na tla kakor v primeru, da ni zračnega upora. Zaradi tega pa tudi telo ne bi krožilo okoli Zemlje, čeprav bi mu podelili gori omenjeno hitrost. Po krajšem ali daljšem času bi priletelo na Zemljo.

Toda čim višje se vzdignemo nad Zemljo, tem redkejši je zrak in tem manjši je zračni upor. V višini okoli 400 kilometrov je zrak že tako redek, da upora praktično več ni. Ako hočemo tedaj ustvariti umetni satelit, ga moramo ponesti vsaj v to višino in mu tam podeliti že omenjeno hitrost.

To je bil načrt, ki je menda prvi nastal l. 1948 v Združenih državah Amerike in sicer v vojne namene, dobil pozneje konkretnjšo obliko s programom Mednarodnega geofizikalnega leta in bil letos v začetku oktobra uresničen po sovjetskih znanstvenikih in tehnikih. Z raketo so spravili satelit do zaželeno višine in tam je odletel v vodoravni smeri s hitrostjo okoli 30 000 km na uro.

Zakaj pa so izbrali raketo in niso satelita izstrelili iz primerno zgrajenega topa, kakor si je pred približno sto leti izmislil Jules Verne v svojem romanu »Od Zemlje do Lune«. Izstrelek iz topa dobi zaželeno hitrost v kratkem času, ko leti skozi topovsko cev. Vprašanje zase je, ali je mogoče ustvariti primeren top. Toda tudi ako bi bilo to mogoče, bo izstrelek moral s pridobljeno veliko hitrostjo leteti skozi goste zračne plasti. Pri tem bi se tako ugrel, da bi zgorel kakor meteorji, ko priletijo od zunaj v zemeljsko atmosfero. Raketa pa pridobiva hitrost med samim poletom od snovi, ki zgorevajo v njeni notranjosti. Tako nastali plini iztekajo iz raketnega trupa in ženejo raketo v nasprotno smer.

Vendar tudi raketa ne more vzleteti do poljubne višine in doseči največje hitrosti. Za večjo višino in za večjo hitrost se ob sicer enakih pogojih zahteva več goriva. S tem se poveča teža rakete, kar zahteva nadaljnje povečanje goriva in tu se porajajo težave. Te težave so delno odpravili s tem, da so, kakor je to zahteval že oče raketnih poletov Cjolkovski, uporabiti namesto enojne rakete večstopenjsko ali večfazno raketo. Taka raketa je sestavljena iz več raket, ki postopoma stopijo v akcijo in ki po končanem delu odpadejo, tako da je ves aparat čimdalje lažji. Od Rusov uporabljena raketa je bila trostopenjska.

Raketa je vzletela najprej navpično navzgor. Nato se je čimdalje bolj nagnila. Ko je dogorela tretja raketa, je bila že vodoravna. Tedaj se je odprl stožčasti poklopec, satelit je izletel iz raketnega trupa in začel krožiti okoli Zemlje.

Njegov tir pa ni krožnica, temveč je nekoliko oploščen. Takemu tiru pravimo elipsa. Zemlja je v enem njenih gorišč. Težko je namreč doseči natančno tisto hitrost, ki bi ustrezala pravemu krožnemu tiru, in podeliti satelitu hitrost resnično v vodoravni smeri.

Zaradi eliptičnosti tira ni satelit vedno enako oddaljen od Zemlje. Višina nad Zemljo variira od 250 km do 1000 km. Najbliže je Zemlji, ko je nad severno poluto, najdlje od nje pa, kadar je nad južno poluto. Njegova hitrost ni vedno enaka, temveč v skladu s Keplerjevimi zakoni o gibanju planetov in satelitov večja kadar je satelit najbližje Zemlji (t. j. v perigeju), in najmanjša, kadar je najbolj oddaljen od nje (t. j. v apogeju).

Ravnina, v kateri kroži umetni satelit, je okoli 65° naklonjena proti zemeljski ekvatorski ravnini. Tako pride satelit na svoji poti okoli Zemlje v nadglavišče (zenit) vseh krajev na Zemlji med severnim in južnim polarnim krogom. Ravnina satelitovega tira ohrani svojo lego nasproti zvezdam, toda Zemlja se vrti okoli svoje osi. Satelit opiše pot okoli Zemlje v približno 95 minutah. Po vsakem obhodu seče ravnina njegovega tira zemeljski ekvator 24° bolj zahodno. V kilometrih znaša ta razlika na ekvatorju 2500 km, v naših krajih pa manj kot 2000 km.

V višinah, kjer kroži umetni satelit, je zrak prav močno razredčen, vendar je tam še vedno nekaj, čeprav malo zraka. Zaradi tega bo postal tir satelita čimdalje manj oploščen in njegova obhodna doba se bo skrajšala. Satelit bo nato začel krožiti vedno bližje Zemlji in končno bo padel proti njej. Ko bo zašel v gostejše zračne plasti, bo zažarel kot meteor in bo končal svoje življenje.

Dasi je satelit prav majhen in ni samosvetel, temveč je kakor Luna viden samo po odbiti sončni svetlobi, so ga vendar lahko opazovali kmalu po sončnem zahodu ali malo pred njegovim vzhodom z daljnogledi, a tudi z golim očesom (tako tudi v naših krajih koncem oktobra). Posneli so njegovo sled po nebesnem svodu tudi na fotografsko ploščo. Pri tem pa so dognali, da poleg samega satelita kroži okoli Zemlje tudi raketa, ki ga je ponesla na zadnjem delu poti v višave. Raketa je zaradi svoje velikosti še lepše vidna, tako da so razni opazovalci zamenjali raketo s samim satelitom. Dejansko je tudi raketa satelit, čeprav ji je bila prisojena druga naloga kakor samemu satelitu. Kot tretji satelit v družbi z njima je še poklopec, ki je pokrival satelit do izstrelitve. Raketa je prvotno zaostala za satelitom, pozneje ga je, gledano z Zemlje, prehitela. Očitno prej omaguje kot satelit in bo zaključila svoje življenje pred njim.

Kako je bila zgrajena raketa, ki je ponesla satelit v višino 400 km, in kakšno je bilo uporabljeno gorivo, je danes še tajnost. Pač pa se je marsikaj medtem že izvedelo o samem satelitu. Satelit je krogla s premerom 58 cm in tehta 83,6 kg. Zgrajen je iz posebne aluminijeve zlitine in prevlečen s plastjo, ki močno odbija sončno svetlobo. V njem so razne merske naprave ter dva radijska oddajnika, ki izmenjaje pošiljata na Zemljo znake z valovno dolžino 7,5 in 15 m po štirih antenah, ki štrlijo z njegovega površja. Satelit je nehal oddajati znake koncem oktobra, ko so bile izčrpane baterije, ki so dajale tok oddajnikoma. Po teh znakih so lahko sledili gibanju satelita, določili njegov tir in tako za vsak dan napovedali čas njegovega pojavljanja na raznih krajih zemeljske oble. Odkar pa so znaki izostali, spremljajo njegovo gibanje z radioteleskopi.

Niti cel mesec po prvem satelitu so sovjetski znanstveniki 3. novembra v proslavo 40-letnice Oktobrske revolucije izstrelili drugi satelit. Novi satelit je večji od prvega in tehta kar 508,3 kg in kroži v povprečni razdalji 1500 km. Oddajal je radijske znake na istih valovnih dolžinah kot prvi. Poleg raznih registriranih naprav je bilo v tem satelitu tudi prvo živo bitje, pes. Preskrbljen s kisikom in hrano ter opremljen z napravami za opazovanje življenjskih funkcij, je ostal pri življenju dober teden dni, vendar se ni, kakor so sprva domnevali, s padalom zopet spustil na Zemljo.

Kakšna pa je korist umetnih satelitov? Že samo dejstvo, da je človeku uspelo ustvariti telo, ki podobno nebesnim telesom kroži po nebu, je nekaj veličastnega, in je, lahko rečemo, krona njegove dejavnosti in ustvarljivosti. Prvi satelit pa nam je odprl pot v svet, ki smo o njem doslej samo bolj ali manj sanjarili. Spričo že doseženih uspehov se nam ne sme več zdeti izključeno, da ne bo mogel človek zleteti na Luno ali na ta ali oni planet našega osončja.

Gotovo so to načrti bodočnosti. Nova dognanja bodo sledila sedanjim in uspehi se bodo množili. Cilj, kateremu leti človek nasproti, je čim dalje višji. Kot Ikarus iz stare grške pripovedke stremlji človek k samemu soncu.

Kronika naporov za uresničitev člena 7 Državne pogodbe

Bilo je po velikem skupnem zborovanju Zveze slovenskih organizacij na Koroškem in Narodnega sveta koroških Slovencev dne 23. junija 1957. V narodnostni borbi osivel mož, dolgoletni zadružnik in izseljenec je tedaj na osnovi temeljitih izvajanj na zborovanju, kjer je sploh šele spoznal vso problematiko člena 7 Državne pogodbe, predlagal, da bi se tiskalo besedilo člena 7 v obliki male knjižice, ki naj bi postala vsakdanji spremljevalec vsakega koroškega Slovenca, da bi se vedno zavedal pravic, ki mu jih jamči kot članu slovenske narodnostne skupine v Avstriji Državna pogodba. Pravil je, da je šele na tem zborovanju zvedel tudi za pravice, ki jih je namenila našemu ljudstvu senžermenska pogodba, čeprav je bil stalen in vesten čitatelj slovenskega tiska in vnet narodni delavec v prvi avstrijski republiki.

Nočemo tukaj posegati v zgodovino in presoјati, ali je bilo dovolj storjenega za uresničenje senžermenskih določb v korist narodnih manjšin, pač pa drži, da se moramo svojih pravic najprej sami zavedati, ako hočemo, da bodo uresničene. Zavedati pa se jih moremo le tedaj, če jih poznamo. In zato je ta predlog tega starega narodnega borca vsega upoštevanja vreden. Ne nazadnje zaradi tega smo tudi v tem koledarju ponovno objavili besedilo člena 7 Državne pogodbe — tega velikega pisma naših pravic!

Vedno spet moramo imeti pred očmi, da je člen 7 Državne pogodbe uspeh naše borbe in da so za doseg tega uspeha umirali v partizanski borbi, v trpljenju koncentracijskih in izseljeniških zastraženih taborišč in v strahu doma preostali naši najboljši! Najbolj častno bomo počastili njihov spomin, če bomo nadaljevali borbo za ohranitev njihovega uspeha s tem, da se bomo priborjenih pravic v vsakdanjem življenju posluževali in na ta način podprli borbo obeh osrednjih narodnih organizacij za izvedbene zakone k členu 7.

V lanskem koledarju smo na koncu kronike naporov za uresničitev člena 7 Državne pogodbe zapisali: »Do danes namreč še ni uresničena niti ena sama točka tozadevnih določil Državne pogodbe.« Medtem pa je le že prebolela porodne bolečine Zvezna realna gimnazija za Slovence v Celovcu, v kateri se vzgaja in raste naš novi mladi inteligenčni naraščaj. Brez dvoma en uspeh naše vztrajne borbe, ki jo moramo nadaljevati, da bodo uresničena še vsa ostala določila Državne pogodbe v našo korist.

V dokaz, da sta vodstvu ZSO in NskS, ki po sprejemu skupne Spomenice koroških Slovencev v tem vprašanju nastopata vedno sporazumno, tudi v zadnjem letu storili svojo dolžnost, naj nadaljujemo s kronološkim naštevanjem, pri katerem pa bomo navajali le najbolj važne dogodke in vloge:

5. 12. 1956 je Vrhovno sodišče v načelnem sklepu pri Ob 575/56 razsodilo, da »sta slovenski in hrvatski uradni jezik neposredno uporabna brez posebne nadaljnje zakonodaje«.

Takoj v začetku leta 1957 so se sestali predstavniki ZSO in NskS, da se posvetujejo o skupni vlogi z gradiščanskimi Hrvati na veleposlanike štirih zavezniških sil kot tolmače Državne pogodbe in da povabijo gradiščanske Hrvate na sodelovanje.

11. 1. 1957 odgovori Hrvatsko kulturno društvo pozitivno na tozadevni predlog ZSO in NskS in iznese svoje pripombe k predlaganemu besedilu vloge ter predlaga skupni sestanek za dne 15. 1. 1957 na Dunaju.

15. 1. 1957 sestanek ZSO in NskS ter HKD na Dunaju, s katerega se odpošlje zgoraj omenjena vloga na veleposlanike štirih velesil in zvezni vladi ter veleposlaniku FLRJ kot predstavniku države, ki je pristopila k Državni pogodbi.

22. 1. 1957 potrdi urad zveznega kanclerja prejem prepisa gornje vloge.

25. 1. 1957 potrdi britanska ambasada na Dunaju prejem gornje vloge.

V februarju sledijo potrdila sovjetskega, francoskega in jugoslovanskega veleposlaništva.

28. 2. 1957 prizna gradiščanska varnostna direkcija pod številko SD-Pst-69/56 vlaganje spisov na oblasti Gradiščanske v hrvatskem uradnem jeziku.

1. 3. 1957 ukradejo nemški šovinisti vse dvojezične napise na sedežu ZSO v Celovcu, Gasometergasse 10. ZSO vloži tozadevno oster protest na varnostno direkcijo s posebnim opozorilom, da so duhovni očetje tega zločina narodno-hujškaške nemške organizacije, ki bi morale biti po § 5 člena 7 Državne pogodbe pravzaprav prepovedane.

13. 3. 1957 naslovi SPZ na deželnega glavarja Wedeniga pismo, da morajo biti v smislu § 4 člena 7 Državne pogodbe pri preosnovanju radioustanove upoštevani tudi koroški Slovenci.

20. 3. 1957 odgovori deželni glavar pod številko LH-20/5/57 na gornje pismo SPZ in izrazi osebno prepričanje, da mora biti pri radioustanovi upoštevano tudi slovensko govoreče prebivalstvo.

Začetkom maja objavi tisk Predlog manjšinskega odbora koroškega deželnega zbora za izvedbo člena 7 Državne pogodbe.

11. 5. 1957 priredita ZSO odnosno SPZ in HKD skupno manifestacijo na Dunaju, kjer predsednika HKD in ZSO jasno postavita zahteve hrvatske in slovenske manjšine na osnovi člena 7 Državne pogodbe.

12. 5. 1957 mogočno srečanje koroških Slovencev in gradiščanskih Hrvatov v Velikem Borištofu na Gradiščanskem, kjer so ponovno postavljene zahteve obeh manjšin za uresničitev člena 7 Državne pogodbe.

14. 5. 1957 sta predsednika ZSO in NskS pozvana na deželni šolski svet, kjer je razgovor s predstavnikoma zveznega ministrstva za pouk v zadevi ustanovitve lastne srednje šole za koroške Slovence.

20. 5. 1957 vloga ZSO in NskS na ministrski komite za izvedbo člena 7 Državne pogodbe, da je postalo znano, da je bil poslan osnutek zakona za izvedbo člena 7 Državne pogodbe deželni vladi v vpogled. Hkrati se zahteva, da se osnutek v smislu danih obljub dne 24. 6. 1956 in 17. 10. 1956 pošlje tudi ZSO in NskS, da lahko zavzameta stališče do njega.

21. 5. 1957 posvetovanje predstavnikov ZSO in NskS o vprašanju lastne srednje šole in dejstvu, da nismo dobili dostavljenih zakonskih osnutkov za izvedbo člena 7 Državne pogodbe. Sklene se skupno protestno zborovanje ZSO in NskS v Delavski zbornici v juniju mesecu.

29. in 30. 5. 1957 vrnejo gradiščanski Hrvatje obisk koroškim Slovencem in sta mogočni narodni manifestaciji v Bilčovsu in Šmihelu z odločno zahtevo po uresnitvi člena 7 Državne pogodbe.

5. 6. 1957 sestanek predstavnikov ZSO in NskS, na katerem določijo dnevni red in delovno predsedstvo za predvideno skupno zborovanje.

23. 6. 1957 mogočno skupno zborovanje zaupnikov ZSO in NskS v Delavski zbornici v Celovcu, na katerem po referatih predsednikov ZSO in NskS in številnih diskusijah sprejmejo resolucijo na zvezno vlado, v kateri so strnjeni naši pogledi na uresničitev člena 7 in se zahteva čimprejšnja uresničitev njegovih določil v korist prizadetih manjšin. Zborovanja se udeležijo tudi številni tuji in domači novinarji.

24. 6. 1957 krožna vožnja novinarjev po naši zemlji.

Začetkom julija odgovarja zvezni kancler Raab državnemu poslancu FPO dr. Pfeiferju, da v členu 7 Državne pogodbe ni nobenih napak.

4. 7. 1957 potrdi deželni glavar prejem prepisa resolucije z dne 23. 6. 1957.

8. 7. 1957 sprejemni izpiti na zvezni realni gimnaziji za Slovence v Celovcu — prvi znak začetka uresničevanja člena 7 od strani vlade.

10. 9. 1957 ministrski svet sprejel osnutka zakona o manjšinskem šolstvu in o uporabi slovenskega jezika kot dodatnega uradnega jezika pred sodišči.

13. 9. 1957 Zvezna realna gimnazija za Slovence v Celovcu odpre svoja vrata.

25. 9. 1957 poroča APA, da je namestnik zunanjega ministra FLR Jugoslavije dr. Bebler pozval k sebi avstrijskega odpravnika poslov dr. Linharta in mu sporočil, da je novi šolski zakon za jezikovno mešano ozemlje Koroške povzročil v Jugoslaviji resno zaskrbljenost.

29. 9. 1957 predstavniki ZSO, NskS in HKD iz Gradiščanske se sestanejo v Brucku ob Muri in sklenejo ter odpošljejo skupno protestno spomenico zvezni vladi, v kateri izražajo svojo zaskrbljenost nad neupoštevanjem predlogov manjšin v zakonskih osnutkih in zahtevajo dostavitev le-teh tudi prizadetima manjšinama, da lahko zavzameta do njih stališče.

3. 11. 1957 skupna seja Nadzornega in Upravnega odbora ZSO, na kateri se obravnava stanje vprašanja izvedbe člena 7 Državne pogodbe.

5. 11. 1957 skupno posvetovanje predstavnikov ZSO in NskS, o katerem se objavi skupni komunike.

12. 11. 1957 ZSO in NskS skleneta intervencijo pri zvezni vladi in tiskovno konferenco na Dunaju.

18. 11. 1957 intervenira delegacija ZSO in NskS pri zvezni vladi. Vicekancler dr. Pittermann obljubi, da bo poročal iznešene pritožbe in želje na prihodnji seji ministrskega sveta in skrbel, da bodo k osnutkoma slišani tudi koroški Slovenci. Delegacijo sprejme na zunanjem ministrstvu legacijski svetnik dr. Thomas, na ministrstvu za pouk pa sekcijski svetnik dr. Köbösz v navzočnosti ministerialnih svetnikov dr. Wohlgemutha in dr. Petra. Tiskovna konferenca ZSO in NskS na Dunaju, ki povzroči precej razburjenja.

19. 11. 1957 poroča vicekancler dr. Pittermann na seji ministrskega sveta o iznešenih pritožbah in željah delegacije ZSO in NskS.

23. 11. 1957 veliko posvetovanje zaupnikov ZSO v Delavski zbornici v Celovcu, ki obravnava tudi problematiko člena 7 Državne pogodbe.

25. 11. 1957 protestno pismo ZSO in NskS vodstvu radia Celovec zaradi nestvarnega komentarja k radio-intervjuju predsednikov ZSO in NskS ob priložnosti dunajske tiskovne konference.

9. 12. 1957 tiskovna konferenca ZSO in NskS v Celovcu.

13. 12. 1957 predsednika ZSO in NskS tolmačita članom šolskega in pravnega pododбора parlamenta vladnih strank stališče koroških Slovencev k vladnima osnutkoma o manjšinskem šolstvu in o uporabi slovenskega uradnega jezika pred sodišči. Ta sestanek je brez dvoma uspeh vztrajne skupne borbe, da je treba predvsem slišati prizadete manjšine.

22. 12. 1957 razpravljata Nadzorni in Upravni odbor ZSO o možnosti sporazumne rešitve vprašanj šolstva in sodnega jezika na osnovi vladnih osnutkov.

V zadnjih dneh leta 1957 pripravljata ZSO in NskS skupno stališče do vladnih osnutkov s predlogi za doseg sporazumne rešitve, da ga v smislu dogovora na sestanku s člani pododborov parlamenta z dne 13. 12. 1957 pošljeta predsedniku parlamenta dr. Feliksu Hurdesu s prošnjo, da se to stališče upošteva in da se nadaljujejo razgovori za dokončno sporazumno rešitev vseh določil člena 7 Državne pogodbe.

Ob koncu tega nepopolnega kronološkega poročila, ki obsega le najvažnejše dogodke in vloge, naj bo izražena želja, da bi v jubilejnem letu 50-letnega obstoja SPZ koroški Slovenci z zadovoljivo rešitvijo vseh vprašanj člena 7 Državne pogodbe končno dosegli svoj cilj, da bi kot manjšina lahko živeli kot enakopravni med enakopravnimi in se potem v mirnem sožitju s sosednim narodom kot most med sosednima državama lahko posvetili delu za odstranitev naše s stoletno narodnostno diskriminacijo povezane, uradno priznane gospodarske zaostalosti.

-ci.

VSEBINA

	Stran
1. Koledarski del	1—29
2. Ciril Zlobec, Jutro (pesem)	31
3. Besedilo člena 7 Državne pogodbe	32
4. Ivan Grafenauer, Nekaj o koroških narečjih	33
5. Ing. Marijan de Reggi, Koroški razgledi	37
6. Milka M., Nemir povsod (pesem)	44
7. Lojze Ude, Dr. Martina Wutteja duhovna podoba	45
8. Janko Pleterski, Nekaj o »Miru«	51
9. Milka M., Pričakujem pomlad	56
10. Fran Zwitter, Vprašanje koroške kandidature Ivana Cankarja leta 1907	57
11. Manko Golar, Atom (pesem)	62
12. Rado Janežič, Tri obletnice Miklove Zale	63
13. Boris Orel, O Ziljanih, njih noši, običajih in plesih pred 125 leti	70
14. Franjo Baš, Lepa knjiga o koroških Slovencih v srednjem veku	79
15. Dr. Julij Felaher, Srednješolski problem koroških Slovencev	83
16. Zorko Jelinčič, Skrivnosti našega Krasa	93
17. Rok Arih, Pilatuž v Hribovlju	100
18. Karel Prušnik, Čez dvajset let je od tega	107
19. Janko Moder, Odmevi v meglenem jutru	110
20. I. M., Krajner in njegovi zakladi	117
21. L. Č., O prvih umetnih satelitih	119
22. -ci, Kronika naporov za uresničitev člena 7 Državne pogodbe	123

Opombe:

Na straneh 74 in 75 objavljeni sliki predstavljata Ziljana s štehvanom ter Ziljanko iz leta 1838. Sliki sta reprodukciji akvarelov, priloženih poročilu Okrajne gosposke Šmohor.

Naslov Rok Arihovega članka se pravilno glasi »Pilatuž v Hribovlju«.

Pri članku »Čez dvajset let je od tega« je pomotoma izostala navedba avtorja. Članek je napisal, kakor je razvidno tudi zgoraj, Karel Prušnik.

**V SKUPNOSTI
JE MOČ
IN USPEH**

**ZVEZA SLOVENSКИH ZADRUG
V CELOVCU**

r. z. z o. j.

CELOVEC, PAVLIČEVA 7 — TELEFON 21-29

**Poslužite se za utrditev in razvoj svojega gospodarstva
naših domačih**

**Hranilnic in posojilnic
Kmečkih gospodarskih zadrug
Živinorejskih zadrug
Južnokoroške semenarske zadruge
in združnih žag**

K pi
KOROŠKI koledar
1958

0079367

COBISS e